

له بلاوكر او هكاني مهكتهبي ناومندي
راكه ياندني بهنگرتوو / ٢٠٠٧

په ره پيداني ئابووري

له ديدى ئيسلامه وه

نووسيني

دكتور محمهد خهير عه بدول قادر

وهرگيرانى

حهه كهريم عه بدولا

مندى اقرا الثقافى

www.igra.ahlamontada.com

١٤٢٨ كوچى

٢٠٠٧ زايينى

بۆدابهزاندنی چۆرهما کتیب:سەردانی: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ الثَّقَافِي)

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ الثَّقَافِي)

پدای دانیود کتایهای مختلف مراجعه: (منتدی اقرا الثقافی)

www.iqra.ahlamontada.com

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردی ، عربی ، فارسی)

پەرەپیدانی ئابووری

لە دیدی ئیسلامەوه

نووسینی

دکتۆر محەمەد خەیر عەبدول قادر

وەرگیرانی

حەمە کەریم عەبدولاً

١٤٢٨ کۆچی

٢٠٠٧ زایینی

پہرہ پیدانی ٹابووری

لہ دیدی ٹیسلامہ وہ

نووسینی

دکتور محمہد خہیر عہ بدول قادر

وہر گیرانی

حمہ کہریم عہ بدولا

۱۴۲۸ کؤچی

۲۰۰۷ زایینی

به ناوی خوی به خشندهی میهره بان

پیشه کی وهرگیر:

۱- له دواي سهره لانی سستمی شو سیالیستی ، نه خشه کی شان هاته کایه وه له ژیا نی ئابووریدا ، به مه بهستی پهره پیدانی ئابووری . له جیهانی ئیسلامیشدا ، له پاش شوپش و کوده تای جیاجیا له ولاته کاندوا ، رزگار بوونیان له دهوله ته ئیمپریالیسته داگیر کهره کانی وه کو بهریتانیا و فره نساو . هتد ، نه مانیش به کاریگه ری به ره ی خو ره لات ، ده ستیان دایه نه خشه ی ئابووری ، به لام له به ره وه ی نهو سستم و رژیمانه ی پیاده یان ده کرد ، هه لقولای ولاته کانی خو یان نه بوو ، خوازوو له دهره وه هینراو بوون و ، له گه ل واقع و بیرو باوه ری گه له کانیان نه ده گونجا ، هیچ جو ره سه رکه وتنیکیان به ده ست نه هینا و ، شکست له دواي شکست به سه ریانه ات ، وه کو نه وه ی به سه ر ولاتانی وه کو عیراق و میسو سو ریوا و جه زائیرو . هتد هات . له ولشه وه نهو ولاتانه ی سستم و ریچکه ی سه رمایه دارییان گرت به رو ، ویستیان خو یان به ته واوی له داب و نه ری تی مو سلمانانه ی خو یان دارن ، وه کو تورکیای که مایو ئیرانی شاهنشاهی ، هه مان شکست به شیان بوو ، نه یان توانی هیچ جو ره پهره پیدانیکی ئابووری بو ولاته کانیان دابین بکه ن .

۲- له دواي هه ره سه یانی بلوکی خو ره لاتی شو سیالیستی ، سه رمایه داریی خو رئاوا ، به سه رکر دایه تی نه مریکا سستمی نو یی جیهانی را گه یاند ، ویستی به زوری تی یان به خوا یشت ، نهو سستمه ی خو یان به سه پیئن به سه ر جیهاندا .

پیناسی کتیب

ناوی کتیب : پهره پیدانی ئابووری له دیدی ئیسلامه وه

نووسینی : د. محمد خهیر عه بدول قادر

وهرگیرانی: همه کهریم عه بدولا

دیزاین : نورالدین عبدالله

دارشتنی بهرگ : () بو خزمه تگوزاری چاپه مه نی

تیراژ : ۱۰۰۰ دانه

چاپ : چاپخانه ی ژین

له بهر ئیوه به رایه تی گشتی کتیبخانه کان ژماره ی سپاردنی (۹۴۱) سالی (۲۰۰۷) دراوه تی

به ناوی خوی به خشندهی میهره بان

پیشه کیی وهرگیر:

۱- له دواى سه ره له دانی سستمى شو سیالیستی ، نه خشه کیشان هاته کایه وه له ژیانى نابووریدا ، به مه بهستی پهره پیدانی نابووری . له جیهانی نیسلامیشتدا ، له پاش شوپش و کوده تایی جیاجیا له ولاته کاندوا ، رزگار بوونیان له دهوله ته ئیمپریالیسته داگیر که ره کانی وه کو به ریتانیوا فره نسوا . هتد ، نه مانیش به کاریگری به ره ی خو ره له لات ، ده ستیان دایه

نه خشه ی نابووری ، به لام له به ره وه ی نه و سستم و رژیمانیه ی پیاده یان ده کرد ، هه لقولای و لاته کانی خو یان نه بوو ، خواز اوو له دهر وه هینراو بوون و ، له گه ل واقع و بیرو با وه ری گه له کانیا ن نه ده گونجا ، هیچ جو ره سه رکه و تنیکیا ن به ده ست نه هینا و ، شکست له دوا ی شکست به سه ریا نه ات ، وه کو نه وه ی به سه ر ولاتانی وه کو عیراق و میسرو سو ریا و جه زانیرو . هتد هات . له ول اشه وه نه و ولاتانه ی سستم و ریچکه ی سه رمایه دارییا ن گرته به رو ، ویستیا ن خو یان به ته واوی له داب و نه ریتی موسلمانانه ی خو یان دارنن ، وه کو تورکیای که مالی و ئیرانی شاهنشاهی ، هه مان شکست به شیان بوو ، نه یان توانی هیچ جو ره پهره پیدانیکى نابووریه ی بو ولاته کانیا ن دابین بکه ن .

۲- له دوا ی هه ره سه یانانی بلوکی خو ره له لاتى شو سیالیستی ، سه رمایه داریی خو رئاوا ، به سه ر کردایه تی نه مریکا سستمى نوئی جیهانی را گه یاند ، ویستی به زور بیئت یان به خوا یشت ، نه و سستمه ی خو یان سه پیئنن به سه ر جیهاندا .

پیناسی کتیب

ناوی کتیب : پهره پیدانی ئابووری له دیدی ئیسلامه وه

نووسینی : د. محمد خهیر عهبدول قادر

وهرگیرانی: همه کهریم عهبدولا

دیـزاین : نورالدین عبدالله

دارشتنی بهرگ : () بو خزمه تگوزاری چاپمه نهی

تیـراژ : ۱۰۰۰ دانه

چـاپ : چاپخانه ی ژین

له بهریوه بهرایهتی گشتی کتیبخانه کان ژماره ی سپاردنی (۹۴۱) سالی (۲۰۰۷) دراوهتی

= چرپونەوہی سامانی جیہان لہ ژمارہیہکی کہمی ولاتانی پیشہسازیدا ،لہ سالی ۱۹۸۸ دەبینین لہ سەدا(۱۶،۵)لە دانیشتوانی جیہان لہ سەدا(۸۲،۳۷) ی سامانی جیہان لہ دەستیاندایە.

= قولتربوونی جیاوازی نیوان دەولەتانی باکووری دەولەمەندو، دەولەتانی باشووری ھەژار تا ئەو رادەییەکی کہ لە سەدا(۶۰،۹۲) دانیشتوانی جیہان تەنھا ریزەیی لە سەدا(۵،۱۵) داھاتی جیہانیان ھەییە.

= نەگونجانی بێردۆزە تەقلیدیەکانی پەرەپێدان لەگەڵ واقعی و لاتانی ھەژاردا، ئەو بێردۆزانەیی کہ لەسەر ئابووری ئازادو دوورخستنەوہی چینە کۆمەلایەتیە نەدارەکان لە سوودو ھەرگرتن لە ئەنجامی گەشەیی ئابووری ئەگەر ھەبێت دامەزراون . چونکہ دەبێتە ھۆی زیاتر ھەژاربوونی دانیشتوان و، ئالۆزی کۆمەلایەتیو کہ موکورتی لە پەوتی ئابووری ولاتانی جیہانی سی، کہ زۆربەخیرایی خۆی لە دەروازەییەکی داخراودا دەبینیتەوہ.*

۴- ئابووری ئەمرۆی جیہان، ھەر وەکو ھیلمت کۆل دەلیت : (ئابووری جیہانی ئەمرۆ چۆتە قونایگی ناسەقامگیری نا ناسایی . . ریزەوی داھاتوش بەھیچ جۆریک متمانەیی پیناکریت) چونکہ تیکرای راستەقینەیی سوو بەرزەو، چاوەرێ دەکریت زیاتریش بەرز ببیتەوہ، ئەو ھەش کیشەیی ھەژاری زیاتر قولدەکاتەوہ لە پال ھەبوونی دەرامەتی زۆردا، لە ھەموو ولاتاندا ھاویری لەگەڵ بوونی شیوازی جیا جیای ستەمی ئابووری و کۆمەلایەتی و، کورتھینانیکی زۆری تەرازووی پیدان. ئەم دۆخە لە جیہاندا وایلیھاتوہ کہ کہسیکی شارەزای وەکو ھنری کیسنجەر بلیت : (ھیچ بێردۆزەییەکی رابردوو نیە کہ بتوانی ئەم کیشەیی ئیستای ئابووری جیہان بگۆریت).

*الدكتور عبدالحميد براهيمى /العدالة الاجتماعية والتنمية فى الاقتصاد الاسلامى /بيروت ۱۹۹۷/مرکز دراسات الوحدة العربية

به لأم ههروه كو له سه دهی رابورد وودا سستمی سه رمایه داریی له جیهانی نیسلامیدا، شكستی خواردوو سه ركه وتوو نه بوو، نیستاش كه سه ردهم سه ردهمی كو مپانیا زه به لاهه فره ره گه زه جیهانیه كانی خورئاواو ئه مریكایه، ئه و سستمه ئه گهر گورانیشی به سه ره اتبئی، ئه وه زیاتر ئالوودهی چه وساندنه وهی ده ولئه ته هه ژاره كانی جیهانی سی بووه، چونكه سستمی سه رمایه داریی له پیش هه موو شتیكددا خزمهت به ده ولئه مه ندان ده كات.

ئو هه ولئه ش كه ئه مړو له جیهانی سیدا ده دریت له بواری په ره پیدانی نابوو ریدا، نه میس هه ر شكستی خواردوو، چونكه ئه و سیاسه تی په ره پیدانهی گرتویانه ته بهر، نابیته هوی په ره پیدانی راسته قینه، ئه و پرۆسه ی په ره پیدانهی ده ستیان داوه تی خزمهت به چینی کاربه دهسته بالآكان و، كو مپانیا فره ره گه زه كان و، ده ولئه ته پیشه سازیه كان ده كات، نه میس بووه به هوی زورتربوونی ژماره ی هه ژاران له جیهانی سیداو، توند تربوونی پاشكویه تی ولاتانی جیهانی سی بو جیهانی باكوور وه كو گالبریت ده لیت: نیشانه دیاره كانی ده ولئه تی نه ته وهی نوئی زیاترنیه له فرۆكه خانه یه ك گلوپه كانی بدره وشینه وه، پایته ختیك شه قامی قیرتاو بیپریت، بالآخانه گه لیک سه رنجی مرۆ رابكیشی، ده زگایه كی دبلوماسی، پرۆزه یه كی گه وهی كاره بای ئاوی، له وان هه شه كارگه یه كی ره قه مه نیش (صلب) مه یلی دروستكردی هه بییت، به لأم ئه مانه هه مووی شان به شانی كورتهینانی راسته قینه ی ته رازوی پیدان *

۳- ئه گهر سه یری جیهانی ئه مړو بكه ین ئه م دۆخانه ی خواره وه ده بینین:

* الدكتور محمد عمر شابر/ نحو نظام نقدی عادل /معهد العالمی للفكر الاسلامی/ ط ۲ / ۱۹۹۰ دار البشیر للنشر والتوزیع/العمان /الاردن.

= چرپونەوہی سامانی جیہان لہ ژمارہیہکی کہمی ولاتانی پیشہسازیدا ،لہ سالی ۱۹۸۸ دەبینین لہ سەدا(۱۶،۵)لە دانیشتونانی جیہان لہ سەدا(۸۲،۳۷) ی سامانی جیہان لہ دەستیاندایە.

= قولتربوونی جیوازایی نیوان دەولەتانی باکووری دەولەمەندو، دەولەتانی باشووری ھەژار تا ئەو رادەییەکی کہ لە سەدا(۶۰،۹۲) دانیشتونانی جیہان تەنھا ریزەیی لە سەدا(۵،۱۵) داھاتی جیہانیان ھەیە.

= نەگونجانی بێردۆزە تەقلیدیەکانی پەرەپێدان لەگەڵ واقعیی ولاتانی ھەژاردا، ئەو بێردۆزانەکی کہ لەسەر ئابووری ئازادو دوورخستنەوہی چینە کۆمەلایەتیە نەدارەکان لە سوودو ھەرگرتن لە ئەنجامی گەشەیی ئابووری ئەگەر ھەبێت دامەزراون . چونکہ دەبیتە ھۆی زیاتر ھەژاربوونی دانیشتونان و، ئالۆزیی کۆمەلایەتیو کہ موکورتی لە پەوتی ئابووری ولاتانی جیہانی سی، کہ زۆربەخیرایی خۆی لە دەروازەییەکی داخراودا دەبینیتەوہ.*

۴- ئابووری ئەمڕۆی جیہان، ھەر وەکو ھیلمت کۆل دەلیت : (ئابووری جیہانی ئەمڕۆ چۆتە قۆناغییکی ناسەقامگیری نا ناسایی .. ریزەوی داھاتوش بەھیچ جۆریک متمانەیی پیناکریت) چونکہ تیکرای راستەقینەیی سوو بەرزەو، چاوەرێ دەکریت زیاتریش بەرز بێتەوہ، ئەو ھەش کیشەیی ھەژاریی زیاتر قولدەکاتەوہ لە پال ھەبوونی دەرامەتی زۆردا، لە ھەموو ولاتاندا ھاویرێ لەگەڵ بوونی شیوازی جیاجیای ستەمی ئابووری و کۆمەلایەتی و، کورتھینانیکی زۆری تەرازووی پیدان. ئەم دۆخە لە جیہاندا وایلیھاتوہ کہ کہسیکی شارەزای وەکو ھنری کیسنجەر بلیت: (ھیچ بێردۆزەییەکی رابردوو نیە کہ بتوانی ئەم کیشەیی ئیستای ئابووری جیہان بگۆریت).

*الدكتور عبدالحميد براهيمى /العدالة الاجتماعية والتنمية فى الاقتصاد الاسلامى /بيروت ۱۹۹۷/مركز دراسات الوحدة العربية

به لآم ههروهكو لهسهدهى رابوردوودا سستى سهرمايهدارى له جيهانى ئيسلاميدا، شكستى خواردوو سهركهوتوو نهبوو، ئيستاش كهسهردهم سهردهمى كوڤمانيا زهبلاله فرههگهزه جيهانيهكانى خورئاواو ئهريكايه، ئه وسستمه نهگهه گورانيشى بهسهرهاتبى، ئهوه زياتر ئالوودهى چهوساندنهوهى دهولهته ههژارهكانى جيهانى سى بووه، چونكه سستى سهرمايهدارى لهپيش ههموو شتيكدا خزمهت به دهوله مهندان دهكات.

ئه وهولهش كه ئه مړو له جيهانى سيدا دهرىت له بوارى په ره پيدانى ئابووريدا، ئه ميس ههه شكستى خواردوو، چونكه ئه وسياسته تى په ره پيدانهى گرتويانه ته بهر، نابيته هوى په ره پيدانى راسته قينه، ئه وپروسه تى په ره پيدانهى دهستيان داوه تى خزمهت به چينى كاربه دهسته بالاكان و، كوڤمانيا فرهه رگهزه كان و، دهوله ته پيشه سازيه كان دهكات، ئه ميس بووه به هوى زورتربوونى ژماره تى هه ژاران له جيهانى سيداو، توند تربوونى پاشكويه تى ولاتانى جيهانى سى بو جيهانى باكور وهكو گالبيرت دهليت: نيشانه دياره كانى دهوله تى نه ته وه تى نو تى زياتر تيه له فرۆكه خانه تيه ك گلوپه كانى بدره وشيته وه، پايته ختيك شه قامى قيرتاو ببيريت، بالاخانه گه ليك سهرنجى مرۆڤه رابكيشى، ده زگايه كى دبلوماسى، پرۆژه تيه كى گه وره تى كارهبابى ئاويى، له وانه شه كارگه تيه كى ره قه مهنيش (صلب) مه تى لى دروست كردنى هه بيت، به لآم ئه مانه هه مووى شانبه شانى كورته ينانى راسته قينه تى ته رازوى پيدان *

۳- نهگهه سهرى جيهانى ئه مړو بكه تى ئه م دوخانه تى خواره وه ده بينين:

* الدكتور محمد عمر شابر / نحو نظام نقدى عادل / معهد العالمى للفكر الاسلامى / ط ۲ / ۱۹۹۰ دار البشير للنشر والتوزيع / العمان / الاردن.

بگه پښ و بيان دوزنه وهو ، ستراتيجي گونجاو ديارى بكن بۇ چاره سهرى نهو
گرفتانه له پروانگه ي به هاو بيرو باوه پى تايبه تى خو يانه وه .

كه واته به هيچ جور ك نه يانتوانيوه گوزهرانى ها ولا تيانيان با شتر بكن ،
نه و هتا له ولا تيكى وه كو ميسردا ، كه كرانه وه يه كى فراوان به پروى بازاپى نازادا كراو
كار گه يشته نه وهى ، دوو مليون كس له گورستانه كاندا ده ژى ، له باره ي نهو
كرانه وه يه وه ، نابوريناسى گه وه ي ميسر دكتور جه لال نه مين ده لى ت : (كو تو پر
دهر كه وت كه كرانه وه ي فراوان زيانمهندهو ، سنووردانان بۇ هاورده كردن زور
پيوسته ، ههروه ها ده ستيوهر داني ده ولت له نرخ (سعر الصرف) كار يكي ژيرانه يه
، داوى نه وه ي هه موو گورانيان ده وت به بالاي كرانه وه ي بي سنوورو نازادى
هاورده كردندا ، باهاورده كردنى گوشتى تا وسيش بيت ، له گه ل ده ستيوهر نه داني (سعر
الصرف) و ، نازادى ناردنى سامان بۇ دهر وه ي ولت . كه چى كو تو پر دهر كه وت كه
ههنده ران ته نها شتى باشى ليوه نايه ت ، به لكو شتى باش و شتى خراپيشى ليوه
ديت . هه تا دهر كه وت كه هه موو شتىك ده بى سنوورى هه بيت هه تا كرانه وه ش ، پشت
به ستن به خود له ههندي شتا شتىك نيه كه گالته ي پى بكريت . نه وانه ي داوى
ده ستيوهر داني ده ولت و پاريزگارى له ههندي له پيشه سازيه كان ده كرد به هه له دا
نه چوبوون .*

٦ - چاكسازى پيوستى به چاكسازيه كى گشنگير هه يه ، چونكه نامانچ برى تيه له
ته ندروستيه كى كو مه لاپه تى هه لقولاو له ناخى هو شى مرو قايه تى ، هاوپرى له گه ل
دا دگه رى و راستگو يى له هه موو ناسته كاندا . نهو ته ندروستيه ش به دى نايه ت به بى
گور انكارى له ره وشته كانى تاك و كو مه لگاشدا .

*الدكتور جلال ميم / عونة القهر / دار الشروق / ٢٠٠٠ / القاهرة

*چونکہ ئەگەر سىستىمىكى نوئى پەيدا نەبىت و، رەوشت و بەھا مرقۇقاليەتتەكان نەگۆرپىت و، فكرى ئابوورىيش نەگۆرپىت، ئەوا ھەر ھەولئىك كە دەولەتەكان دەيدەن بۇ چارەسەرى كىشە ئابوورىى و كۆمەلایەتتەكان، ھىچ ناكات جگە لە زیاتر جىگىرېوونى (ركود) و زیاتر بوونى بىكارىی و ئاژاۋە.

۵- ئەو كىشەو گرفتانهى ئەمىرۇ جىھانى گرتۆتەۋە، ئەۋەمان پىندەلئىن كە ھەلەيەكى گەۋرە لەجىنگايەكدا ھەيە. ئايا ئەو ھەلەيە كامەيە؟

بۇ ۋەلامى ئەو پىرسىيارەش، زیاتر دەبى پىشت بېسەستىرى بە فەلسەفەى بىنەپەرتى ژيان، چونكە ئەو فەلسەفەيە ئەو ھۆكارانەمان بۇ شىدەكاتەۋە كە وان لە پىشت ئەو گرفتانهۋە، چارەسەرەكانىش كارىگەر نابن ھەتا لەبناغەى ئەو كىشەيە نەكۆلئىتە ۋەھلەيەكى گەۋرە كە ئەمىرۇ بلاۋە، ئەۋەيە كە كاتى دەگەپرىن بۇسەرچاۋەى گرفتەكان لە پروالەت و دياردەكانيا بۇيدەگەپرىن كە برىتىن لە :كەموكورتى زۆرى تەرازوۋەكان، زۆر فراۋان بوونى دراۋ، كورتەپىنانىكى گەۋرەى تەرازوۋەكانى پىدان، كەمىي ھاۋكارىيە دەرەكەيەكان، نەگونجانى ھاۋكارىيە نىۋدەۋلەتتەكان، بەۋ شىۋەيە ئەنجامەكەش ئەۋەيە كە چارەسەرەكان ۋەكو ئازار لابەرەكان(المسكنات) بە شىۋەيەكى كاتىي كىشەكە چارە دەكەن و زۆرى پىنچىت كە ھەمان كىشە سەر ھەلدەداتەۋە بە شىۋەيەكى خراپتر.*

ئىنجا لە بەر ئەۋەى دەۋلەتە ئىسلامىيەكانىش، بە كوئىرانە لاسايى خۇرئاۋا دەكەنەۋە لە ھەموو شتىكدا، بەھەمان ھەلەشدا دەچنەۋە، كە تەنھا بە دۋاى دياردەكاندا دەگەپرىن و، ھىچ خۇيان ھىلاك ناكەن كە بە دۋاى سەرچاۋەى بىنەپەرتىي كىشەكانيان

*دكتور محمد عمر شابر / سەرچاۋەى پىنشو / ۲۸

*ھەمان سەرچاۋە / ۲۸

بگهړین و بیان دوزنه وه و ، ستراتیژیکي گونجاو دیاری بکن بۇ چاره سهری نه و
گرفتانه له پوانگه ی به او بیرو باوهری تایبته تی خو یانه وه .

که واته به هیچ جوړیک نه یان توانیوه گوزهرانی ها ولاتیانیان با شتر بکن ،
نه و هتا له ولاتیکی وه کو میسر دا ، که کرانه وه یه کی فراوان به پرووی بازاری نازادا کراو
کار گه یشته نه وه ی ، دو ملیون کس له گورستانه کاندا ده ژی ، له باره ی نه و
کرانه وه یه وه ، نابوریناسی گه و ره ی میسر دکتور جه لال نه مین ده لیت : (کو توپر
دهر که وت که کرانه وه ی فراوان زیانمهنده و ، سنوردانان بۇ ها ورده کردن زور
پیویسته ، هه روه ها ده ستیوه ردانی ده ولت له نرخ (سعر الصرف) کاریکي ژیرانه یه
، داوی نه وه ی هه موو گورانییان ده وت به بالایی کرانه وه ی بیسنورو نازادی
ها ورده کردندا ، با ها ورده کردنی گوشتی تا وسیش بیت ، له گه ل ده ستیوه رنه دانی (سعر
الصرف) و ، نازادی ناردنی سامان بۇ دهره وه ی ولت . که چی کو توپر دهر که وت که
ههنده ران ته نها شتی باشی لیوه نایه ت ، به لکو شتی باش و شتی خراپیشی لیوه
دیت . هتا دهر که وت که هه موو شتی که ده بی سنوری هه بیت هتا کرانه وه ش ، پشت
به ستن به خود له ههنده شتا شتی که نه که گالته ی پی بکریت . نه وانه ی داوی
ده ستیوه ردانی ده ولت و پاریزگاری له ههنده ی له پیشه سازیه کان ده کرد به هه له دا
نه چوبون .*

٦ - چاکسازیی پیویستی به چاکسازیه کی گشتگیر هه یه ، چونکه نامانچ بریتیه له
ته ندروستیه کی کو مه لاپه تی هه لقلولو له ناخی هوشی مرو قایه تی ، ها وری له گه ل
دادگه ریی و راستگویی له هه موو ناسته کاندا . نه و ته ندروستیه ش به دی نایه ت به بی
گور انکاری له ره وشته کانی تاک و کو مه لگاشدا .

*الدكتور جلال أمين/مؤونة الفهر / دار الشروق/٢٠٠٠/القاهرة

*چونکہ ئەگەر سىستىمىكى نۆي پەيدا نەبىت و، رەوشت و بەھا مرقۇقالىيەتەكان نەگۆرپىت و، فكىرى ئابوورىيش نەگۆرپىت، ئەوا ھەر ھەولئىك كە دەولەتەكان دەيدەن بۇ چارەسەرى كىشە ئابوورىى و كۆمەلایەتەكان، ھىچ ناكات جگە لە زیاتر جىگىرەبوونى (ركود) و زیاتر بوونى بىكارىى و ئازاۋە.

۵- ئەو كىشەو گرفتانەى ئەمرو جىھانى گرتۆتەۋە، ئەۋەمان پىدەلئىن كە ھەلەيەكى گەرە لەجىگایەكدا ھەيە. ئايا ئەو ھەلەيە كامەيە؟

بۇ ۋەلامى ئەو پىرسىيارەش، زیاتر دەبى پىشت بېسەستىرى بە فەلسەفەى بىنەرەتى ژيان، چونكە ئەو فەلسەفەيە ئەو ھۆكارانەمان بۇ شىدەكاتەۋە كە وان لە پىشت ئەو گرفتانەۋە، چارەسەرەكانىش كارىگەر نابىن ھەتا لەبناغەى ئەو كىشەيە نەكۆلئىتە ۋەھلەيەكى گەرە كە ئەمرو بلاۋە، ئەۋەيە كە كاتى دەگەرپىن بۇسەرچاۋەى گرفتەكان لە پۋالەت و دياردەكانيا بۇيدەگەرپىن كە برىتىن لە :كەموكورتى زۆرى تەرازۋەكان ،زۆر فراۋان بوونى دراۋ، كورتھىنانىكى گەرەى تەرازۋەكانى پىدان، كەمىى ھاۋكارىيە دەرەكەيەكان، نەگونجانى ھاۋكارىيە نىۋدەۋلەتەيەكان، بەۋ شىۋەيە ئەنجامەكەش ئەۋەيە كە چارەسەرەكان ۋەكو ئازار لابەرەكان(المسكنات) بە شىۋەيەكى كاتىيى كىشەكە چارە دەكەن و زۆرى پىنچاپىت كە ھەمان كىشە سەر ھەلدەداتەۋە بە شىۋەيەكى خراپتر.*

ئىنجا لە بەر ئەۋەى دەۋلەتە ئىسلامىيەكانىش، بە كۆيرانە لاسايى خۇرئاۋا دەكەنەۋە لە ھەموو شتىكدا، بەھەمان ھەلەشدا دەچنەۋە، كە تەنھا بە دۋاى دياردەكاندا دەگەرپىن و، ھىچ خۇيان ھىلاك ناكەن كە بە دۋاى سەرچاۋەى بىنەرەتىيى كىشەكانيان

*دكتور محمد عمر شابر / سەرچاۋەى پىشو / ۲۸

*ھەمان سەرچاۋە / ۲۸

دەكرىت بە بەشىك لە داھاتى نەتەوھ ، بەلام راستر ئەوھىيە كە نەدەبوو بەرھەم بەھاتيا ، بۇ ئەوھى شەمەكىتر زياتر بەرھەم بەھاتيا...)*

۸- مۇدىل گۆرپىن كارىكى وەھى كىردوھ، خەلكى بەو داھاتەى كە ھەيانە نەتوانن فرىاي ئەو مۇدىلانە بكەون كە دىنە كايەوھ ، ئەوھش دۇخىكى وای دروست كىردوھ، مرۇقەكان نەتوانن مافى مندالەكانيان لە پەرەردەو لايەنى رۇحى و ھاوكارى كۆمەلایەتيان ئەنجام بەدن ، ھەتا زورىك پەنا دەبەن بۇ بەرتىل خۇرىو بەدەستەھىنانى داھات لە رىگای نارەواو ، بىبەشكردنى خەلكانىكى تر لە پشكى خۇيان كە خوا بۇى ديارى كىردوون *

۹- كەواتە گەوھەرى تەنگوچەلەمەى سىستى سەرمايەدارىى ئەمپرۇسى شتە ، وەكو دانىيل بل دەلىت: (نارەزوھ بۆرجوزىيەكان- حكومەتى ديموكراتى- مىزاجە تاكەكەسىيەكان):

نارەزوھ بۆرجوزىيەكان ، ھەزى خواھەندارىتى زياد دەكات لە مرۇقەكاندا، خواستىكى بىشومار لەسەر شەمەك و كارگوزارىيەكان دروست دەكات ، كە ناتوانرى بەو دەرامەتەى بەردەست دابىن بكرىن، نە لە دەولەتە پىشكەوتووھكان و نە لە دەولەتە تازە پىگەيشتووھكاندا، ئەو خواستە ناتوانرىت سنوورى بۇ دابىرىت ، مەگەر لە رىگای بەھا رەوشتىيەكان و چاكسازىى بانقىيەوھ نەبىت، ئەمىش بە دابىنكردنى شەمەكە پىويستەكان و ، دوورخستەنەوھى ئەو شەمەكانەى كە پىويستى نىن.

حكومەتى ديموكراتى ، ئەگەرچى خۇى وىستراوھ، بەلام دوور لە داخوازىيەرەوشتىيەكان، جەماوھرى ھەلبىزىرەر ھاندەدات بۇ زياتر كىردنى خواستەكانيان لەسەر خزمەتگوزارىيە كۆمەلایەتەيەكان كە مافى سىروشتىن، ھانى

* سەرچاوەى پىشوو لەم سەرچاوانەى وەرگرتووھ: ھالىرت/الدولة الصناعية الجديدة /نيويورك/ ۱۹۷۲- ناروق /مجمع حب الاكتساب/ نيويورك/ ھازىر كورت برىس/ ۱۹۴۸

* وايزانم نەم دۇخە نەمرولە كوردستاندا ھەموو كەس بە چاوى خۇى دەبىينى

داپمانى رهوشت و، زالبوونى ئارەزووى بەكاربردن(استهلاک)، ھاوسەنگىيى لە رەفتارو ئارەزووکاندا تىڭداوہ . ئەمۇ پەرۋشەيەكى زۆر ھەيە بۇ بەدەستەيئانى شەمەكى ماددىو، بەدەستەيئانى ئەوپەرى ويست و ئارەزووکان ، بەرامبەر بەمانە بايەخيىكى زۆرکەم دراوہ بە پىداويستىە مرقايقەتيەکان،يا بە سروشت و جۆرى شەمەک و کارگوزاريەکان کە بۇ ئەو پىداويستىانە بەرھەم دەھيئىت ، يا دابەشکردن بە شيۋەيەكى دادگەرانە بەسەر ھەموو تاکەکانى كۆمەلگادا.*

۷- بەدەيئانى ئەوپەرى لاي زۆرى ويست و ئارەزووکان ، لە دووتويى تىڭپرايەكى بەرزى گەشەي ئابوورىي ، بۇتە ئامانجى يەكەمى ژيان لە ھەموو جىھاندا ، ھەرچى دامودەزگاي بەرھەمەيئان ھەيە ، ھەمووى ئاراستەکراوہ بۇ ئەو ئامانجە بەبى ئەوہى بىر لەوہ بکرىتەوہ کە ئايا ئەو ويست و ئارەزوانە پىويستىن(زەرورين) بۇ بەدەستەيئانى پىداويستىە مرقىيەکان و،دابىنکردنى خۆشگوزەرانى بۇ مرقەقەکان بەگشتى . ئەمۇ تۆپىكى فراوان لە ئارەزووى ناپروا ھەيە ، لەوانەش بەرەلایى ھەرۋەھا مۇدىلاتى دور لە ئامانج و گۇرانكارىي ناپىويست لە مۇدىلەکاندا ، ئەو ئارەزوانەش بەشيۋەيەكى نەخشەبۆكىشراو جىگىر دەگرىت لە ريگاي پىروپاگندەو ئاگادارىي(رىکلام) بەردەوامەوہ ، وەکو گالىبىرت دەليىت : ((ھەموو جۆرە شيۋازىكى قەناعەت پىکردنى بەکاربەر ، جەخت لەسەر ئەو دەکەنەوہ کە بەکاربردنى شەمەک، گەرەترىن سەرچاوہى خۆشەيەو بەرزترىن پىوہرى دەستکەوتەکانى مرقايقەتيە) ھەر ئەوہشە کە پىاوى وەکو (تاونى)دەليىت: ((بەشەيک لەو شەمەکانەى کە سالانە بەرھەم دەھيئىزىن و ناوى سامانى لىئراوہ ، بە ماناي راستەقىنەى وشە ھىچ نىە جگە لە بەفپىرۇدان نەبى، چونکە لە كۆمەلە ماددەيەک پىکدىت ، لەگەل ئەوہى حساب

*الدكتور محمد عمر شاہراہ/سەرچاوہى پىئشو /۲۹

دەكرىت بە بەشىك لە داھاتى نەتەوھ ، بەلام راستر ئەوھىيە كە نەدەبوو بەرھەم بەھاتاي ، بۇ ئەوھى شەمەكىتر زياتر بەرھەم بەھاتاي...))*

۸- مۇدىل گۆپىن كاريكى وھەي كىرۇوھ، خەلكى بەو داھاتەي كە ھەيانە نەتوان فرىاي ئەو مۇدىلانە بكەون كە دىنە كايەوھ ، ئەوھش دۇخىكى وای دروست كىرۇوھ ، مرقەكان نەتوان مافى مندالەكانيان لە پەرورەو لايەنى رۇخى و ھاوكارى كۆمەلایەتەيان ئەنجام بەدن ، ھەتا زورىك پەنا دەبەن بۇ بەرتىل خورى و بەدەستەينانى داھات لە ريگاي ناپەواو ، بىبەشكردى خەلكانىكى تر لە پشكى خويان كە خوا بوى ديارى كىرۇون *

۹- كەواتە گەوھەرى تەنگوچەلەمەي سىستى سەرمایەدارى ئەمرو سى شتە ، وھكو دانىيل بل دەلىت: (ئارەزوو بۆرگوزايەكان- حكومەتى ديموكراتى- مىزاجە تاكەكەسيەكان):

ئارەزوو بۆرگوزايەكان ، ھەزى خواھندارىتى زياد دەكات لە مرقەكاندا، خواستىكى بيشومار لەسەر شەمەك و كارگوزاريەكان دروست دەكات ، كە ناتوانرى بەو دەرامەتەي بەردەست دابىن بكرىن، نە لە دەولەتە پيشكەوتووەكان و نە لە دەولەتە تازە پيگەيشتووەكاندا، ئەو خواستە ناتوانرىت سنورى بۇ دابىرىت ، مەگەر لە ريگاي بەھا رەوشتىەكان و چاكسازى بانقىەوھ نەبىت، ئەميش بە دابىنكردى شەمەكە پيويستەكان و ، دورخستەوھى ئەو شەمەكانەي كە پيويستى نىن.

حكومەتى ديموكراتى ، ئەگەرچى خوى ويستراو، بەلام دور لە داخووزىيە رەوشتىەكان، جەماوھرى ھەلبىزىرەر ھاندەدات بۇ زياتر كىردى خواستەكانيان لەسەر خزمەتگوزارىە كۆمەلایەتەيەكان كە مافى سىروشتىن، ھانى

* سەرچاوەی پێشوو لە م سەرچاوانەى وەرگرتووه: غالىرت/الدولة الصناعية الجديدة /نيويورك/ ۱۹۷۲- نارون /مجمع حب الاكتساب/ نيويورك/ ھار كورت برىس/ ۱۹۴۸

* وايزانم نەم دوخە نەمرو لە كوردستاندا ھەموو كەس بە چاوى خوى دەبىينى

دارمانى رهوشت و، زالبوونى ئارەزووى بەكاربردن(استهلاك)، ھاوسەنڭىيى
 لە رەفتارو ئارەزووكاندا تىكداوہ . ئەمۇ پەرۋىشەكى زۆر ھەيە بۇ بەدەستەينانى
 شەمەكى ماددى، بەدەستەينانى ئەوپەرى ويست و ئارەزووكان ، بەرامبەر بەمانە
 بايەخىكى زۆر كەم دراوہ بە پىداويستىيە مەۋقايەتەكان، يا بە سروشت و جۆرى
 شەمەك و كارگوزارەكان كە بۇ ئەو پىداويستىيەنە بەرھەم دەھيئەت ، يا دابەشكردن
 بە شىۋەيەكى دادگەرەنە بەسەر ھەموو تاكەكانى كۆمەلگادا.*

۷- بەدەينانى ئەوپەرى لاي زۆرى ويست و ئارەزووكان ، لە دووتويى تىكپرايەكى
 بەرزى گەشەى ئابورويى ، بۇتە ئامانجى يەكەمى ژيان لە ھەموو جىھاندا ، ھەرچى
 دامودەزگاي بەرھەمەينان ھەيە ، ھەمووى ئاراستەكراوہ بۇ ئەو ئامانجە بەبى ئەوہى
 بىر لەوہ بىكىتەوہ كە ئايا ئەو ويست و ئارەزوانە پىيوستىن(زەرورين) بۇ
 بەدەستەينانى پىداويستىيە مەۋىيەكان و، دابەينكردنى خۇشگوزەرانى بۇ مەۋقەكان
 بەگشتى . ئەمۇ تۇپرىكى فراوان لە ئارەزووى ئارەوا ھەيە ، لەوانەش بەرەلايى
 ھەرۋەھا مۇدىلاتى دور لە ئامانج و گۆرانكارىيى ناپىويست لە مۇدىلەكاندا ، ئەو
 ئارەزوانەش بە شىۋەيەكى نەخشەبۇكىشراو جىگىر دەگريئە لە رىگاي پىروپاگندەو
 ئاگادارىيى(رىكلام) بەردەوامەوہ ، وەكو گالىبىرت دەليئە : ((ھەموو جۆرە شىۋازىكى
 قەناعەت پىكردنى بەكاربەر ، جەخت لەسەر ئەو دەكەنەوہ كە بەكاربردنى شەمەك،
 گەرەتەين سەرچاۋەى خۇشەيو بەرزەتەين پىۋەرى دەستكەوتەكانى مەۋقايەتەيە)
 ھەر ئەوہشە كە پىاۋى وەكو (تاۋنى) دەليئە : ((بەشەك لەو شەمەكانەى كە سالانە
 بەرھەم دەھيئەتەين و ناۋى سامانى لىئراوہ ، بە ماناي راستەقىنەى وشە ھىچ نىيە
 جگە لە بەفەرۋدان نەبى، چونكە لە كۆمەلە ماددەيەك پىكديئە ، لەگەل ئەوہى حساب

*الدكتور محمد عمر شاہرا/سەرچاۋەى پىئشو /۲۹

سەرچاوهی وزه‌ی کاره‌با له کوردستاندا ته‌ن‌ها ئه‌و دوو به‌نداوه‌یه که هه‌موومان ده‌یزانین ، زیاد ناکات و توانایان دیاریکراوه ، که‌چی ماوه‌ دراوه به ده‌یان هه‌زار سپلیت هه‌ن‌راوه‌ته کوردستان و ، بازاره‌کانی پرکردووه ، ئه‌مه‌ش بو‌ته هه‌وی ئه‌وه‌ی وزه‌ی کاره‌با به‌ش نه‌کات و حالمان بگات به‌م حاله‌ی که ئیستا پینی گه‌یشتووین ، له شه‌وورۆژیکدا ۲-۳ کاتر می‌ر کاره‌با هه‌یه ، ئه‌مه‌ش ته‌ن‌ها بو‌ به‌رژه‌وه‌ندی چه‌ند بازگانیکه که له په‌نجه‌ی ده‌یست تینا په‌رن. خو سپلیت بریتی هه‌یه که کاره‌بای زۆر که‌م سه‌رف ده‌کات که موبه‌ریده‌یه، نه‌گه‌ر سپلیت نه‌بویا ئیستا کاره‌با زۆر زیاتر ده‌بوو.

۱۱- له جیهاندا به‌گشتیدیو، له جیهانی ئیسلامیشدا به‌تایبه‌تی ، له‌و کاته‌وه که (وه‌کو وتمان) نه‌خشه‌ی ئابووری سه‌ری هه‌ئدا ، ماوه‌یان نه‌دا که سستمی ئابووری ئیسلام به‌هیچ جوړیک سه‌ره‌له‌بدات ، هه‌تا دانیشیان نه‌ده‌نا به‌وه‌دا که له ئیسلامدا سستمی ئابووری هه‌یه ، به‌لکو ده‌یانوت ، له ئیسلامدا سوو حه‌رامه ، سووش واته بانق ، بانقیش بناغه‌ی ئابوورییه ، که‌واته ئیسلام و ئابووری دوو شتی جیاوازن که ناتوانین پیکیانوه به‌ستین ، به‌لام شاره‌زایان و دلسۆزانی ئیسلام به‌هه‌ولی بیوچانی خو‌یان توانیان ئه‌وه به‌سه‌لمینن که له ئیسلامدا سستمی ئابووری هه‌یه و، تا‌قه سستمی ئابووری داد‌گه‌ریشه له جیهاندا ، هه‌روه‌ها له سا‌نی ۱۹۶۶ه‌وه به‌هه‌ولی ئابووریناسی گه‌وره‌ی میسری دکتۆر ئه‌حمه‌د عه‌بدوله‌عزیز نه‌چار بانقیکی ئیسلامیی بی‌سوو دامه‌زراو، توانی له ماوه‌ی ته‌ن‌ها چوار سا‌ندا ، نه‌وپه‌ری سه‌رکه‌وتن به‌ده‌ست به‌ی‌زیو کارامه‌ییو توانای ئه‌و سستمه بانقیه به‌سه‌لمینی، که زۆر سه‌رکه‌وتوتره له سستمه کۆنه ته‌قلیدییه‌که . به‌لام نو‌که‌رانی ئیمپریالیزمی جیهانیی ، کاتی زانیان ئه‌و سستمه بانقیه زۆر سه‌رکه‌وتوووه ، ئه‌و بانقه ته‌ن‌ها له‌ماوه‌ی چوار سا‌ندا توانیویه‌تی (نۆلق له شاره جیا‌جیا‌کانی میسر‌دا بکاته‌وه و، سه‌رکه‌وتنی باشیش به‌ده‌ست بینن ، به‌فه‌رمانی ئا‌غا‌کانیان له بریتی ئه‌وه‌ی

پالئووراوه كانيش دەدات كه وەعدو پەيمانى زۆر بدن بە جەماوەر ، زیاد لەوەى كه دەتوانن ئەنجامى بدن بۆيان ، ئەمە هەتا لەرژىمە دكتاتۆرىيە كانيشا هەيه . بەلام ميازاجە تاكه كه سەيه كان ، كه بەرگرى لە بىرۆكهى ئازادىيى كه سىي دەكات ، كه چى خۆى دەدرىتەوه لە قوربانىيە كۆمەلەيه تىه پىيوستىيە كان كه خۆشگوزەرانىيى كۆمەلەيه تىو گەشەى هاوسەنگ پىيوستى پىيه تى .*

كه واتە جيهان ئەمرو لە هەموو رۆژىك زياتر پىيوستى بە سستى ئابورىي ئىسلام هەيه ، ئەو سستىيە كه : - - كه هاوسەنگىيى كردوو لە نىوان پىداوىستىيە ماددىيە كان و پىداوىستە رۆحىيە كان .

- هاوسەنگىيى كردوو لە نىوان وىستى دەولەمەندان و پىيوستىيە هەژاراندا .
- هاوسەنگىيى كردوو لە نىوان ئارەزووى تاكه كه سىي و پىيوستىيە كۆمەلگادا .
۱۰- ئەمرو لە كوردستانى خۆيشماندا ، پاش راپەرىنە مەزنەكهى بەهارى ۱۹۹۱ و دروستبوونى پەرلەمان و حكومەتى هەرىمى كوردستان ، ئەگەرچى ژىرخانى ئابورىي كوردستان بەتەواوىي وىرانەو ، لەبرىتى ئەوهى نەخشەيهكى زانستىيەنى توندوتۆل و گشتگىر دابەرىژن بۆ بنىاتنانەوهى ژىرخانى ئابورىمان ، دەرگايان والاكردوو بۆ سستى بازارى ئازاد (ئەگەرچى بازارى ئازادىيى راستەقىنە وانىه) كه دەولەمەندەكان و ملىونىرە تازه پەيدا بووكان ، كه لەماوهى چەند سالىكى زۆر كەمدا سەدان ملىونىر هەلتۆقىون لەسەر حسابى جەماوەرى رەشپووتى كوردستان و ، بە ئارەزووى خۆيان چى قازانجى زۆر بكات دەيهيننە بازارەكانەوهو ، بىر لەوه ناكەنەوه كه ئايا ئەم كالاىه پىيوستەيان نا ، گرنگ ئەوهيه گىرفانى خۆيان پىركەن ، وەكو دەلین مشتىك نمونەى خەوارىكە ، ئىمەش تەنھا يەك نمونە دەهينىنەوه ، بۆ ئەوهى بزانین تا چ رادەيهك بىر لە بەرژەوهندىيى مىللەتەكەمان دەكرىتەوه : لە كاتىكا

* دكتور محمد عمر شاہراہ/سەرچاھى پىشوا/۲۰

سەرچاوهی وزه‌ی کاره‌با له کوردستاندا ته‌ن‌ها ئه‌و دوو به‌نداوه‌یه که هه‌موومان ده‌یزانین ، زیاد ناکات و توانایان دیاریکراوه ، که‌چی ماوه‌ دراوه به ده‌یان هه‌زار سپلیت هینراوه‌ته کوردستان و ، بازاره‌کانی پرکردوه ، ئەمه‌ش بوته‌ هو‌ی ئه‌وه‌ی وزه‌ی کاره‌با به‌ش نه‌کات و حالمان بگات به‌م حاله‌ی که ئیستا پیی گه‌یشتووین ، له شه‌ورۆژیکدا ۲-۳ کاتژمیر کاره‌با هه‌یه ، ئەمه‌ش ته‌ن‌ها بو به‌رژه‌وه‌ندی چه‌ند بازارگانیکه که له په‌نجه‌ی ده‌یست تینا‌په‌رن. خو سپلیت بریتی هه‌یه که کاره‌بای زۆر که‌م سه‌رف ده‌کات که موبه‌ریده‌یه،ئه‌گه‌ر سپلیت نه‌بوایا ئیستا کاره‌با زۆر زیاتر ده‌بوو.

۱- له جیهاندا به‌گه‌شتییو، له جیهانی ئیسلامیشدا به‌تایبه‌تی ، له‌و کاته‌وه که (وه‌کو وتمان) نه‌خشه‌ی ئابووری سه‌ری هه‌لدا ، ماوه‌یان نه‌دا که سستمی ئابووری ئیسلام به‌هیچ جوړیک سه‌ره‌له‌دات ، هه‌تا دانیشیان نه‌ده‌نا به‌وه‌دا که له ئیسلامدا سستمی ئابووری هه‌یه ، به‌لکو ده‌یانوت ، له ئیسلامدا سوو حه‌رامه ، سووش واته بانق ، بانقیش بناغه‌ی ئابوورییه ، که‌واته ئیسلام و ئابووری دوو شتی جیاوازن که ناتوانین پیکیانوه به‌سه‌ستین ، به‌لام شه‌ره‌زایان و دلسۆزانی ئیسلام به‌هه‌ول‌ی بیوچانی خو‌یان توانیان ئه‌وه به‌سه‌لمینن که له ئیسلامدا سستمی ئابووری هه‌یه و، تا‌قه سستمی ئابووری داد‌گه‌ریشه له جیهاندا ، هه‌روه‌ها له سا‌لی ۱۹۶۴ه‌وه به هه‌ول‌ی ئابووریناسی گه‌وره‌ی میسری دکتۆر ئەحمه‌د عب‌دولعه‌زیز نه‌چار بانقیکی ئیسلامی بی‌سوو دامه‌زراو، توانی له ماوه‌ی ته‌ن‌ها چوار سا‌لدا ، نه‌وپه‌ری سه‌رکه‌وتن به‌ده‌ست به‌ی‌دی‌و کارامه‌یی‌و توانای ئه‌و سستمه بانقیه به‌سه‌لمینی، که زۆر سه‌رکه‌وتوتره له سستمه کۆنه ته‌قلیدی‌ه‌که . به‌لام نو‌که‌رانی ئیمپریالیزمی جیهانیی ، کاتی زانیان ئه‌و سستمه بانقیه زۆر سه‌رکه‌وتوو‌ه ،ئه‌و بانقه ته‌ن‌ها له‌ماوه‌ی چوار سا‌لدا توانیویه‌تی (نۆ‌لق له شه‌ره جیا‌جیا‌کانی میسردا بکاته‌وه و، سه‌رکه‌وتنی باشیش به‌ده‌ست بی‌نن ،به‌ فه‌رمانی ئا‌غا‌کانیان له بریتی ئه‌وه‌ی

پالیئوراۋەكانىش دەدات كە ۋەعدو پەيمانى زۆر بىدەن بە جەماۋەر ، زىاد لەۋەى كە دەتوانن ئەنجامى بىدەن بۆيان ، ئەمە ھەتا لەرژىمە دىكتاتورىيەكانىشا ھەيە . بەلام مىزاجە تاكەكەسىيەكان ، كە بەرگىرى لە بىرۆكەى ئازادىيە كەسىيە دەكات ، كەچى خۆى دەدزىتەۋە لە قوربانىيە كۆمەلەيەتتە پىئويستىيەكان كە خۆشگوزەرانىيە كۆمەلەيەتتەى ۋە گەشەى ھاۋسەنگ پىئويستى پىيەتتەى* .

كەۋاتە جىھان ئەمپۇ لە ھەموو رۇژىك زىاتر پىئويستى بە سىستىمى ئابورىيە ئىسلام ھەيە ، ئەو سىستەمى كە :- - كە ھاۋسەنگىيە كىردۈۋە لە نىۋان پىداۋىستىيە ماددىيەكان ۋە پىداۋىستە رۇحىيەكان .

- ھاۋسەنگىيە كىردۈۋە لە نىۋان ۋىستى دەۋلەت مەندان ۋە پىئويستىيە ھەژاراندا .

- ھاۋسەنگىيە كىردۈۋە لە نىۋان ئارەزۋى تاكەكەسىيە ۋە پىئويستىيە كۆمەلگادا .

۱۰- ئەمپۇ لە كوردستانى خۆيشماندا ، پاش راپەرىنە مەزىنەكەى بەھارى ۱۹۹۱ ۋە دروستبۈۋى پەرلەمان ۋە ھۆكۈمەتتە ھەرىمى كوردستان ، ئەگەرچى ژىرخانى ئابورىيە كوردستان بەتەۋاۋىيە ۋەيرانەۋ ، لەبىرىتتە ئەۋەى نەخشەيەكى زانستىيەنى توندوتۇل ۋە گىشتىگىر دابىرژىن بۇ بنىياتنەۋەى ژىرخانى ئابورىيەمان ، دەرگايان ۋە ئاكىردۈۋە بۇ سىستىمى بازارى ئازاد(ئەگەرچى بازارى ئازادىيە راستەقىنە وانىيە) كە دەۋلەت مەندەكان ۋە مىليۇننە تازە پەيداۋىيەكان ، كە لەماۋەى چەند سالىكى زۆر كەمدا سەدان مىليۇننە ھەلتۇقىۋىن لەسەر حسابى جەماۋەرى رەشپوروتى كوردستان ۋە ، بە ئارەزۋى خۇيان چى قازانجى زۆر بىكات دەيھىننە بازارەكانەۋەۋ ، بىر لەۋە ناكەنەۋە كە ئايا ئەم كالايە پىئويستە يان نا ، گىرنگ ئەۋەيە گىرفانى خۇيان پىرىكەن ، ۋەكو دەلەن مشتىك نەمۇنەى خەروارىكە ، ئىمەش تەنھەيە نەمۇنە دەيھىننەۋە ، بۇ ئەۋەى بزانىن تا چ رادەيەك بىر لە بەرژەۋەندىيە مىللەتەكەمان دەكرىتەۋە : لە كاتىكا

* دكتور محمد عمر شابر/سەرچاۋەى پىشورال/۲۵

پەرەپېيدانى ئابوورىيى لى دەيدى ئىسلامەوہ

دەستپېك:

لە راستىدا كېشەي پەرەپېيدانى ئابوورىيى و كۆمەلايەتى - چ لە چوارچىۋەي تەقلىددا خرابىتە بەرچاۋ، يا لە دەيدى ئىسلامەوہ - چارەسەر ناكرىت و مافى خۇيشى نادىرتى لە باسىكى ئاۋا كورتدا. كەۋاتە ئەم چەند لاپەرەيە تەماعى ئەۋەي نىيە و، پىۋىستە نەيشى بىت كە زياتر لە تىشكىكى كەم بخاتە سەر ئەم كېشە گرنگەۋ، دەرگاي و توۋىژى سوۋدبەخش لەسەرى بخاتە سەرپىشت، ئىنجا يان بىرەكان پىكەۋە رېكدەبن لەسەرى يان جياۋاز. بەلام ئىمە هيواخۋازىن كە مل بنى بەرەۋ بەرچاۋروونىك لەسەر كېشەي پەرەپېيدان لە چوارچىۋە ئىسلامىيەكەيدا، دۋاي ئەۋەي ئەم كېشەيە بۇ ماۋەيەكى دورودرىژ تەنھا لە دوو چوارچىۋەدا دەخرايە بەر باس، كە سىيەمىيان نەبوۋ، ھەرۋەھا لە روانگەي دوو فەلسەفەۋە كە نەياريان نەبوۋە... ھتد. ھەردوكىشيان نىشاندىرى دوو جىھانىنى بوون، خۇرئاۋاي سەرمايەدارىي لەلايەك و خۇرھەلاتى سۇشالىيىست لەلايەكى ترەۋە، ئەگەر راست بىت پىيازە ئابوورىيەكان لەرۋى دروستىيەۋە ملكەچى دابەشكردىنى جوگرافيا بىكەين.

بە تىرۋانين لە سىروشتى ئەۋ سىنورانىي، كە لەبەر پۇشنايى ئەۋدا، ئەم چەند لاپەرەيە = ئامادە كراۋە، كەۋاتە كەم قسەكردىن و بەكورتى چارەسەر، دەبنە فەرمانىك كە ئەتۋانين لىيى لابدەين، ئەگەر چى پىناسەيى بابەتەكەۋ، دىارىكردىنى بەرنامەۋ،

^۱ ئەم باباتە لە بەرپە تا كۆرتارىك بوۋە لە چۈرەمىن سىنارى تايبەتى سالانەي بانقى ماۋكارى ئىسلامىي لە خەرتوم لو نۇزۇنى ۲۱
۲۲- ۲۳- يىبارى ۱۹۹۰ خۇنراۋەتەۋ، پاشان بەبمانگاي توژىنەۋەۋ دىراساتى كۆمەلايەتى لە خەرتوم چاپى كىدوۋە.

ھاوکاریان بکەن، فەرمانی داخستنی بانقەکەیان دا و ، ماوەیان نەدا خزمەت بە نابووری ولاتەکەیان بکات و ، ولات لە پاشکۆی زلهێزە نابووریەکانی جیھان دەرباز بکات .

بەلām هەرلوی ماندونەناسانەیی نابووریناسانی ئیسلام بەردەوام بوەتا لەسالی ۱۹۷۴ی زایینی بۆ جاری دووهم یەکەم بانقی ئیسلامی دامەزرایەو ، ئەمیش هەرەکو پیشووەکە سەرکەوتنی باشی بەدەستھینا و ئیستاش دەیان بانقی ئیسلامیی بیسوو دامەزراوە ، هەتا لە ولاتە ئەوروپاییەکانیشدا بانقی ئیسلامی کراوەتەو ، جگە لە بانقیش ، دەیان دامەزراوو کۆمپانیای ئیسلامیی دامەزراوە ، ئیستا لە کاردان ، ئەوەشیان سەلماندوووە کە سستمی نابووریی ئیسلام سستمیکی کاریگەر و دادگەرە و ، دەتوانی گرتە نابووریەکانی ئەمڕۆی جیھان چارەسەر بکات .

ئەم نوسینە بچوکی بەردەستیشت هەنگاویکی بچوکی ئەو بانقە ئیسلامیانەو سەرکەوتنیان لە سودان رووندەکاتەو ، هیوادارم خوینەری بەرێز سوودی لیوهربگریت و بەرچاوپرۆشنی بکات کە ئیسلام ریگەچارەیی گرتە نابووریەکانی جیھانی پییە ، بەتایبەتی بۆ ولاتە هەژارەکانی جیھان ، کە کۆمپانیای فرەرەگەزەکان دەستیان ناوەتە بینەقاقەیان و دەیانەوی خوینیان بمژن . پاش ئەوەی شکستی هەردوو سستمەکەیی تری لە جیھانی ئیسلامدا بە نامارو ژمارە روونکردۆتەو .

حەمەکەریم عەبدوللا

۲۰۰۷/۱/۱

پەرەپېندانى ئابوورىيى لى دەيدى ئىسلامەۋە

دەستپىك:

لە راستىدا كىشەي پەرەپېندانى ئابوورىيى و كۆمەلايەتى - چ لە چوارچىۋەي تەقلىدىدا خرابىتە بەرچاۋ، يا لە دەيدى ئىسلامەۋە - چارەسەر ناكىرىت و مافى خۇيشى نادىرىتى لە باسىكى ئاۋا كورتدا. كەۋاتە ئەم چەند لاپەرەيە تەماعى ئەۋەي نىيە و، پىۋىستە نەيشى بىت كە زياتر لە تىشكىكى كەم بخاتە سەر ئەم كىشە گرنگەۋ، دەرگاي و توۋىژى سوۋدبەخش لەسەرى بخاتە سەرپىشت، ئىنجا يان بىرەكان پىكەۋە رىكەدەن لەسەرى يان جىاۋاز. بەلام ئىمە هىواخۋازىن كە مل بنى بەرەۋ بەرچاۋروۋنىكە لەسەر كىشەي پەرەپېندان لە چوارچىۋە ئىسلامىيەكەيدا، دۋاي ئەۋەي ئەم كىشەيە بۇ ماۋەيەكى دورودىژ تەنھا لە دوو چوارچىۋەدا دەخرايە بەر باس، كە سىيەميان نەبوۋ، ھەرۋەھا لە پوانگەي دوو فەلسەفەۋە كە نەياريان نەبوۋە... ھتد. ھەردوكىشيان نىشاندەرى دوو جىھاننىيى بوون، خۇرئاۋاي سەرمايەدارىي لەلايەك و خۇرھەلاتى سۆشئالىيىست لەلايەكى ترەۋە، ئەگەر راست بىت پىيازە ئابوورىيەكان لەرۋىي دروستىيەۋە ملكەچى دابەشكردنى جوگرافىيا بكەين.

بە تىروانىن لە سىروشتى ئەۋ سىنۋورانەي، كە لەبەر پۇشنايى ئەۋدا، ئەم چەند لاپەرەيە ~ نامادە كراۋە، كەۋاتە كەم قسەكردن و بەكورتى چارەسەر، دەبنە فەرمانىك كە ئەتۋانىن لىيى لابدەين، ئەگەر چى پىناسەي بابەتەكەۋ، دىارىكردنى بەرنامەۋ،

ئەم باباتە لە بىنەرەتا كۆرتارىك بوۋە لە چۈرەمىن سىمىنارى تايىبەتى سالانەي بانقى ماۋكارى ئىسلامىي لە خەرتوم لو رۇژانى ۲۱
۲۲- ئىنبارى ۱۹۹۰ خۇنراۋەتەۋ، پاشان پەيمانگاي توۋژىنەۋەۋ دىراساتى كۆمەلايەتى لە خەرتوم چاپى كىدوۋە.

هاوکاریان بکن، فرمانی داخستنی بانقه‌که‌یان دا و ، ماوه‌یان نه‌دا خزمه‌ت به ئابووری ولاته‌که‌یان بکات و ، ولات له پاشکۆیتی زله‌یزه ئابووریه‌کانی جیهان دهربان بکات .

به‌لام هه‌ولی ماندونه‌ناسانه‌ی ئابووریناسانی ئیسلام به‌رده‌وام بوه‌تا له‌سالی ۱۹۷۴ی‌زایینی بۆ جاری دووهم یه‌که‌م بانقی ئیسلامی دامه‌زرایه‌وه ، ئه‌میش هه‌روه‌کو پیشوه‌که سه‌رکه‌وتنی باشی به‌ده‌سته‌ینا و ئیستاش ده‌یان بانقی ئیسلامی بیسوو دامه‌زراوه ،هه‌تا له ولاته ئه‌وروپاییه‌کانیشدا بانقی ئیسلامی کراوه‌ته‌وه ، جگه له بانقیش، ده‌یان دامه‌زراوو کۆمپانیای ئیسلامی دامه‌زراوه ، ئیستا له کاردان ، ئه‌وه‌شیان سه‌لماندوه که سستمی ئابووری ئیسلام سستمیکی کاریگه‌رو دادگه‌ره و ، ده‌توانی گرفته ئابووریه‌کانی نه‌م‌پۆی جیهان چاره‌سه‌ر بکات .

ئهم نویسه‌ بچوکه‌ی به‌رده‌سته‌یشته هه‌نگاویکی بچوکی ئه‌و بانقه ئیسلامیانه‌و سه‌رکه‌وتنیان له سو‌دان روونده‌کاته‌وه ،هیوادارم خوینه‌ری به‌پرز سوودی لیوه‌برگریته و به‌رچاوپۆشنی بکات که ئیسلام ریگه‌چاره‌ی گرفته ئابووریه‌کانی جیهانی پییه ، به‌تایبه‌تی بۆ ولاته هه‌زاره‌کانی جیهان ، که کۆمپانیا فره‌ره‌گه‌زه‌کان ده‌ستیان ناوه‌ته بی‌نه‌قاه‌یان و ده‌یان‌ه‌وی خوینیان بمژن. پاش ئه‌وه‌ی شکستی هه‌ردوو سستمه‌که‌ی تری له جیهانی ئیسلامدا به ئامارو ژماره روونکردۆته‌وه .

حه‌مه‌که‌ریم عه‌بدولا

۲۰۰۷/۱/۱

شیوازی په ره پیدانی سرمایه داری

زاراوهی (په ره پیدان) له نیوهی دووهی سدهی بیستمی زاینیدا ، وهکو دریزه پیدان و راستکردنه وهی چه مکی (گه شهی نابوری) هاته مهیدانه وه، که ریشهی له میژووی نه وروپای نویدا قول دهبیته وه بو سهردهمی بازرگانیه کان Merchantallsts

و، نادم سمیس و، شوینکه و تهکانی له نابوریناسه کلاسیکه تهقلیدیه نویکان : ریگاردو مارشال و بیجو⁽²⁾ ته وهره ی بیردوژی گه شهکردن له قوناغی سهره تاییدا بریتی بوو له: بریک له که له که بوونی سرمایه داری کارلیک له گهل پیشکه و تنی ته کنولوژی و دابهشکرنی کار ، ورده ورده دهبیته هو ی زیاد بوونی بهرهمی تاک⁽³⁾ . دوی جهنگی جیهانی دووهم ۱۹۴۵ بیروکه ی گه شهکردن چند په هندیکی وهرگرت که پیشتر وینهی نه بوو، نه و دیاردهیه به گه شهکردنی گوره راقه دهکرا که ولاتانی نه وروپا دوی سالهکانی جهنگ به دهستیان هینا، که تیکرای گه شهکردنی داهاتی تاک له ژمارهیهک له ولاتهکانی نه و وپادا گه یشته %۴ تا %۵ له چاو تیکراکانی گه شهکردن له سییهکاندا که له نیوان %۳ تا %۴ بوو. ئینجا تیکرای باشر له وه به دست هات له گه شهکردن له دووتویی دهبی شه شه م و حه و ته مدا، واته په نجاکان و شهستهکاندا⁽⁴⁾ .

به هیژترین هاندر بو بایه خدان به کیشهی گه شهکردن، بریتی بوو له بلاوونه وهی دیاردهی هه ژاری، له نیوان سی له سهر چواری دانیش توانی سهر زه ویدا، به شیوهیهک که له توانای هه لگرتندا نه بوو. ئینجا نابوریناسه نه وروپیه کان

(2) J.pen, Modern Economics, penguin book Ltd. 1980p.219

(3) Op.cit p.219

(4) Op .Cit ,p.220

پوونکردنه وهی ئامانج و، سهلماندنی ئه و ئه نجامانهی که پیشه کیه کان دهیده ن به دهسته وه زۆر گرگن.

وا به باش ده زانم ئیستا دست بکه م به بابه ته که، به پیناسه یه کی کورتی بیروکه که، بۆ چوونه ناو باسه که و، دهرخستنی قوناغه کان یو، گه شه کردنی ئه و ژینگه یه ی ئه و بیروکه ی دهرهاویشتووه، ههروه ها وتویژکردن له سه ر بنه ما فیکریه کان یان فهلسه فیه کان، که پشتی پی به ستووه، له گه ل ئاستی ئه و سه رکه وتن و سه رنه که وتن ی، له بواری تاقیکردنه وه ی جیبه جیکردنیدا به دهستی هیناوه، ئاستی به که نکه اتنی بۆ ناردن ی بۆ کۆمه لگا و ژینگه کانیتر، که پیکه اته ی تایبه تی، سروشتی ژیا ری جیا وازو، بۆ چوونی خویان هیه بۆ ژیا ن . ئالی ره دا یه کی که له کیشه گرنگه کان سه ری هه لدا له جیهانی هاوچه رخدا، ئه ویش کیشه ی کارلیکردنی نیوان ژیا ره کان و ئه وه ی په یوه سه ته پیوه ی ، له به ره ره کان ی و به پیره وه چوونی ئه و به ره ره کانیا نه .

له پستیدا چاکه ی به کاره ی تانی ئه و زا راوه یه، به ره ره کان ی و به پیره وه چوون ، (التحدی والاستجاب) ده گه پرته وه بۆ میژو نووسی به ناو بانگی به ریتانیا (ئارنو لڈ توینبی) که له لیکۆلینه وه که یدا (گه شه کردنی ژیا ره کان ی مرۆ قایه تی و ئا و ابوون ⁽¹⁾) به کاری هیناوه . له واقیعدا خسته به رده ستی چه مکی په ره پیدان له سه ر شیوازی سه رمایه داری خۆرئا وا یا سۆشیا لیستی ، یه کی که له و به ره ره کانیا نه ی له جیهانی ئیسلامیدا، له سه ر گۆره پانی بی ری ئابووری خۆی ده نوینی، که له پیش ئه میشا به ره ره کان ی هاوچه شن ، له بواری بی ری سیاسیی و کۆمه لایه تی و ئایینی، له سه ره تای سه ده ی نۆزده دا هه بووه، که تانی ستاش شوینه واریان ماوه، وه کو : هاوچه رخیتی ، گۆرپانکاری ، گه شه کردن ، تازه گه ری . . که واته ، ئایا پشکی بی ری ئیسلامیی چه نده ؟ بۆ به پیره وه چوونی به ره ره کان یی ئابووری له بواری په ره پیداندا ؟ ئانه مه یه که ئه م چه ند لاپه ره یه ده یه ویت بیورۆژینی .

⁽¹⁾ Toynbee ,Arnoldj.Astudy of history , abridgement of vols 6-1 by D.C .Sommervell,Oxford,University,London.

شیوازی په ره پیدانی سرمایه داری

زاراوهی (په ره پیدان) له نیوهی دووهی سدهی بیستمی زاینیدا ، وهکو دریزه پیدان و راستکردنه وهی چه مکی (گه شهی ئابوریی) هاته مهیدانه وه، که ریشهی له میژووی نه وروپای نویدا قول ده بیته وه بو سهردهمی بازارگانیه کان Merchantallsts

و، نادم سمیس و، شوینکه وتهکانی له ئابوریناسه کلاسیکیه تهقلیدیه نویکان : ریگاردو مارشال و بیجو⁽²⁾ ته وهره ی بیردوژی گه شهکردن له قونای سهره تاییدا بریتی بوو له: بریک له که له که بوونی سرمایه داری کارلیک له گهل پیشکه وتنی ته کنولوژی و دابه شکرنی کار ، ورده ورده ده بیته هو ی زیاد بوونی به ره می تاک⁽³⁾. دوی جهنگی جیهانی دووه م ۱۹۴۵ بیروکه ی گه شهکردن چند ره هه ندیکی وهرگرت که پیشتر وینه ی نه بوو، نه و دیاردهیه به گه شهکردنی گه ره راقه ده کرا که ولاتانی نه وروپا دوی ساله کانی جهنگ به ده ستیان هینا، که تیکرای گه شهکردنی داهاتی تاک له ژمارهیه که له ولاتهکانی نه و وپادا گه یشته %۴ تا %۵ له چاو تیکراکانی گه شهکردن له سییه کاندای که له نیوان %۳ تا %۴ بوو. ئینجا تیکرای باشر له وه به ده ست هات له گه شهکردن له دووتوی دهیه ی شه شه م و حوته مدا، واته په نجاکان و شهسته کاندای⁽⁴⁾.

به هیژترین هاندر بو بایه خدان به کی شه ی گه شهکردن، بریتی بوو له بلاوبونه وهی دیاردهی هه ژاریی، له نیوان سی له سهر چواری دانیشتوانی سهر زه ویدا، به شیوهیه که له توانای هه لگرتندا نه بوو. ئینجا ئابوریناسه نه وروپیه کان

(2) J.pen, Modern Economics, penguin book Ltd, 1980p.219

(3) Op.cit p.219

(4) Op .Cit , p.220

پوونکردنەوہی ئامانج و، سەلماندنئ ئەو ئەنجامانەئی کە پێشەکیەکان دەیدەن بەدەستەوہ زۆر گرگن.

وا بەباش دەزانم ئیستا دەست بکەم بە بابەتەکە، بە پێناسەییەکی کورتی بیروکەکە، بۆ چوونە ناو باسەکەو، دەرخستنی قۆناغەکانیو، گەشەکردنی ئەو ژینگەیی ئەو بیروکەئە دەرھاویشتووہ، ھەرودھا وتوویژکردن لە سەر بنەما فیکریەکان یان فەلسەفیەکان، کە پشٹی پی بەستووہ، لەگەڵ ئاستی ئەو سەرکەوتن و سەرنەگەوتنەئە، لەبوارئە تاقیکردنەوہئە جیبەجیکردنئە بەدەستی ھیناوەو، ئاستی بەکەلکھاتنی بۆ ناردنی بۆ کۆمەلگاو ژینگەکانئەتر، کە پیکھاتەئە تاییبەتئەو، سروشتی ژئاری جیاوازو، بۆچوونی خۆیان ھەئە بۆ ژئان . ئالیردەئە یەکیک لە کیشە گرنگەکان سەری ھەئدا لە جیھانی ھاوچەرخدا، ئەوئیش کیشەئە کارلیکردنی نیوان ژئارەکان و ئەوہئە پەئوہستە پیوہئە ، لە بەربەرەکانئەو بە پیرەوہچوونی ئەو بەربەرەکانئە.

لەپستئەدا چاکەئە بەکارھینانی ئەو زاراوەئە، بەربەرەکانئەو بە پیرەوہچوون ، (التحدی والاستجابہ) دەگەرئیتەوہ بۆمئیزوونووئسی بەناوبانگی بەرئتانئە (ئارنۆئد توئنبئ) کە لە لئیکۆئینەوہکەئەدا (گەشەکردنی ژئارەکانئە مرؤقائەتئە و ئاوابوون⁽¹⁾) بەکاری ھیناوە. لە واقئەدا خستنەبەردەستئە چەمکی پەرەپئیدان لەسەر شئواری سەرمائەدارئی خۆرئاوا یا سۆشئالیستئە ، یەکیکە لەو بەربەرەکانئەئە لەجیھانی ئئسلامئەدا، لەسەر گۆرەپانی بئری ئابوورئی خۆئ دەنوئئئ، کە لەپئیش ئەمئیشا بەربەرەکانئە ھاوچەشن ، لە بوارئە بئری سئاسئیئو کۆمەلایەتئیئو ئایئنیئ، لەسەرەتائ سەدەئ نۆز دەدا ھەبووہ، کە تائئستاش شوئئەوارئان ماوہ، وەکو : ھاوچەرختئئ ، گۆرئانکاریئ ، گەشەکردن ، تازەگەرئی . کەواتە ، ئایا پشکی بئری ئئسلامئە چەندە ؟ بۆ بەپیرەوہچوونی بەربەرەکانئە ئابوورئە لەبوارئە پەرەپئیداندا ؟ ئانئەمەئە کە ئەم چەند لاپەرەئە دەئەوئت بیورؤئئئ.

⁽¹⁾ Toynbee, Arnold. A study of history, abridgement of vols 6-1 by D.C. Sommervell, Oxford, University, London.

قەررەكانيانە، لە شىۋەى سوۋى ئاۋىتەدا compound intereste كە (ۋۆلت رۆست) دايناۋە بە شانەيكە كە لە لەشى ئەو كۆمەلگايانە جيانا بېنەۋە كە بە پەيزەى گەشەكردندا سەردەكەون⁽⁶⁾

لەم شىكردنە ۋە يەدا- ھەر لە سەردە تاۋە- تېبىنى قولكردنە ۋەى ھەست بە ئاۋمىدى لەلايەن گەلانى ھەژارەۋە دەكەين، ئەۋەش كاريكە پائىان پىۋە دەنىت بەرەۋ پاشكۆيەتى ئابوورىيە، بە بارمتە دانانى ئىرادەى سياسىيانە، ئەۋەش سەردەنجاميان دەگەيەنى بەزالبوونى قەرزارى بەسەريانداۋ، سەرشۆپكردنيان . ئىنجا زاراۋەى (پەرەپىدان)، ۋەكو گۆپىنى بىرۆكەى ((گەشەكردن)) دەركەوت، بە دانانى گەشەكردن تەنھا بە زياد بوونى داھاتى نەتەۋە، بەلام پەرەپىدان تەنھا گەشەكردن ناگىتەۋە، بەلكو بەرەكەتى پەلدەھاۋىژىت بۆ دادگەرىي لە دابەشكردنى سامانداۋ، پوودانى گۆپانى پەيكەرىي لە چالاكيە ئابوورىيەكاندا، بۆ دەستەبەر كردنى تىكپراكانى گەشەكردنى بەردەوام بەرەۋ ژورور بۆ ھەموو تاكەكانى كۆمەلگا. ئالدى ئەو بانگەۋازەش ئەوانە ھەلىانگرتبوو، كەپىيان دەۋتن ئابوورىناسە گەشەسازەكان (الانمائىين) ۋەكو: (ۋۆلت رۆستو و رۆزنتاين رودان)⁽⁷⁾ . ھتد.

ئىنجا ئايا پەرەپىدان بەپىي ئەو چەمكە بەرەۋ كۆى چوو؟

ۋەلامى ئەم پرسىيارە دەدەين بە سەرۆكى بانقى نىۋدەۋلەتى پىشوو(رۆبەرت مەكنەمارا) ، كە بەزمانى ژمارەكان ۋەلام دەداتەۋە دەلىت: (ئەگەر سەيرى زۆربەى ھەرەزۆرى ۋلاتە تازەپىنگە يىشتوۋەكان بكەين ، لەبەر تىشكى ۋىنەى گىشتىي سەرژمىرەكاندا ، دەبىنين بەرەۋ پىش دەچن. ، بەلام سەدان مليون كەس لە دانىشتوانى ئەو ۋلاتانە ، تا ئىستاش قوربانىي دەستى نەدارىەكن ، كە

(6) Walt, W, Rostow , 1960. The stages of Economic Growth .anon Communist manifesto, Cambridge University press, pp.2=7-10-36-123/127

(7) عبدالحميد الغزالي، اسميات المنهج الاسلامي في التنمية الاقتصادية، مركز الاقتصاد الاسلامي، المصرف الاسلامي الدولي للاستثمار والتنمية، ادارة البحوث، الرسالة للطباعة والنشر، القاهرة 1988م، 23-28

هاتنه مهیدان، بۆ دیاریکردنی نهخۆشیهکهو، گهران بهدوای دهرمانهکهشدا بۆ جیهانی سى، نهجامی هاوهلهکانیان تیوری بازنهى بۆش(الحلقه المفرغه) بوو. ئهویش ئهوه دهگهیهنى، په رهپیدان نایهتهدی تهنها له ریگای وه بهرهینانیکی سالانهوه نهبی، که پیکهاتهی سهرمایه داریی زیاد بکات، به تیکرایهک که بهشیوهیهکی ناشکراو بهردهوام زیاتر بیت له تیکرای زیادبوونی ژمارهی دانیشتوان، ئهوش بۆ ولاتانی - ههژار- دهست نادات، کهواته ئهوهیه گیروگرفتیان، چونکه ناتوانن پاشهکهوت بکهن بهورپژه بهرزهى که تیکرای وه بهرهینانی پیویست دهیخوازیت.

له بهر ئهوه شه ههولدانى گه شه کردنیان و به ره می نه ته وه شیان سنورداره، لاوازیی وه به رهینانیش به پۆلی خوی، ده بیته هوی لاوازیی تیکرای گه شه کردن، ئه گهر ئه مهش بچیته سهر ئه وه ته قینه وهی دانیشتوانه، که نیشانه یه کی په یه وه سته به ولاتانی تازه پیگه یشتوه وه، که تیکرای زیادهی دانیشتوانیان له هندی کاتدا (۳٪) زیاتره ئه وهش بیتوانایی ئه وه ولاتانه مان بۆ روون ده کاته وه، بیتواناییه کی ره ها وره سن، له به ده ستهینانی تیکرایه کی زیادبوونی دانیشتوان⁽⁵⁾.

ئهم شیکردنه وه یه گیروگرفتی هه ژاریی، ده مانگه یه نی به وهی که که لینیکی وه به ره مهینان هه یه، که پیویسته بگریت. ئینجا له کاتیکا ئاسمان نه ئالتون ده بارینى و نه زیو، گرتنی ئه وه که لینه چاره ی نییه له ریگای قهرزکردنی بیانیه وه نه بیته، له وه ده ولته تانه ی سه رمایه ده نیرنه ده ره وه، ئه وان هس ده ولته تانی جیهانی پییشه سازین.

به لام ئه وه ده ولته ته ده ولته مندانه - ئه وه یان لی چاوه پروان ده کریته، که قهرز نادن به بی قهره بوو، قهره بووی باشیش لای ئه وان ده سکه وتی بۆ گه پاره ی

(5) اسماعیل صبری عبدالله. نحو نظام اقتصادی عالمی جدید، الاصداره الثانیة من الطبعة الاولى، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة ۱۹۷۷م، ۱۵۷.

قەرزەكانيانە، لە شىۋەى سووى ئاۋىتەدا compound intereste كە (وۆلت رۆست) دايناۋە بە شانەيەك كە لە لەشى ئەو كۆمەلگايانە جياناينەۋە كە بە پەيزەى گەشەكردندا سەر دەكەون⁽⁶⁾

لەم شىكردنەۋەيەدا- ھەر لە سەرەتاۋە- تىبىنى قولكردنەۋەى ھەست بە ئاۋمىدى لەلەين گەلانى ھەژارەۋە دەكەين، ئەۋەش كاريكە پالان پىۋە دەنيت بەرەو پاشكۆيەتى ئابورىيى، بە بارمە دانانى ئىرادەى سياسيانە، ئەۋەش سەرەنجاميان دەگەيەنى بەزالبوونى قەرزارى بەسەرياندا، سەرشۆپكردنيان . ئىنجا زاراۋەى (پەرەپىدان)، ۋەكو گۆپىنى بىرۆكەى ((گەشەكردن)) دەركەوت، بە دانانى گەشەكردن تەنھا بە زىاد بوونى داھاتى نەتەۋە، بەلام پەرەپىدان تەنھا گەشەكردن ناگريتەۋە، بەلكو بەرەكەتى پەلدەھاۋىزىت بۇ دادگەرىي لە دابەشكردنى ساماندا، پرودانى گۆرانى پەيكەرىي لە چالاكىە ئابورىيەكاندا، بۇ دەستەبەركردنى تىكپراكانى گەشەكردنى بەردەوام بەرەو ژورور بۇ ھەموو تاكەكانى كۆمەلگا. ئالاي ئەو بانگەۋازەش ئەوانە ھەلىانگرتبوو، كەپىيان دەۋتن ئابورىيناسە گەشەسازەكان (الانمايىن) ۋەكو: (وۆلت رۆستو و رۆزنتاين و رودان)⁽⁷⁾. ھتد.

ئىنجا ئايا پەرەپىدان بەپىي ئەو چەمكە بەرەو كوي چوو؟
ۋەلامى ئەم پرسىيارە دەدەين بە سەرۆكى بانقى نىۋدەۋلەتى پىشوو(رۆبەرت مەكنەمارا)، كە بەزمانى ژمارەكان ۋەلام دەداتەۋە دەنيت: (ئەگەر سەيرى زۆربەى ھەرەزۆرى ۋلاتە تازەپىنگەيشتوۋەكان بگەين، لەبەر تىشكى ۋينەى گىشتىي سەرژمىريەكاندا، دەبىنين بەرەو پىش دەچن، بەلام سەدان مليون كەس لە دانىشتوانى ئەو ۋلاتانە، تا ئىستاش قوربانىي دەستى نەدارىەكن، كە

⁽⁶⁾ Walt, W, Rostow, 1960. The stages of Economic Growth .anon Communist manifesto, Cambridge University press, pp.2=7-10-36-123/127

⁽⁷⁾ عبدالحميد الغزالي، اسميات المنهج الاسلامي في التنمية الاقتصادية، مركز الاقتصاد الاسلامي، المصرف الاسلامي الدولي للاستثمار و التنمية، ادارة البحوث، الرسالة للطباعة والنشر، القاهرة ١٩٨٨م، ٢٨-٣٧

هاتنه مهيدان، بۇ ديارىكىردنى نەخۇشيهكەو، گەران بەدوای دەرمانەكەشدا بۇ جيهانى سى، ئەنجامى ھاوئەكانيان تيۆرى بازنى بۇش(الحلقه المفرغه) بوو. ئەوئەيش ئەوئە دەگەينى، پەرەپيدان نايەتەدى تەنها لە رىگاي وەبەرھيئانىكى سالانەوئە نەبى، كە پىكھاتەى سەرمایەدارىى زياد بكات، بە تىكپرايەك كە بەشيۆهيهكى ئاشكراو بەردەوام زياتر بىت لە تىكپراى زيادبوونى ژمارەى دانىشتوان، ئەوئەش بۇ ولاتانى - ھەژار- دەست نادات، كەواتە ئەوئەيه گىروگرفتيان، چونكە ناتوانن پاشەكەوت بكن بەورپۆرە بەرزەى كەتىكپراى وەبەرھيئانى پىويست دەيخوازيت.

لەبەر ئەوئەشە ھەولدانى گەشەكردنيان و بەرھەمى نەتەوئەشيان سنوردارە، لاوازيى وەبەرھيئانىش بەرپۆلى خۆى، دەبىتە ھۆى لاوازيى تىكپراى گەشەكردن، ئەگەر ئەمەش بچىتە سەر ئەو تەقینەوئەى دانىشتوانە، كە نيشانەيەكى پەيوەستە بە ولاتانى تازەپىگەيشتووئەو، كە تىكپراى زيادەى دانىشتوانيان لە ھەندى كاتدا (۳٪) زياترە ئەوئەش بىتوانايى ئەو ولاتانەمان بۇ پوون دەكاتەو، بىتوانايىەكى رەھاوئەسەن، لە بەدەستەيئانى تىكپرايەكى زيادبوونى دانىشتوان (5).

ئەم شىكردنەوئەيهى گىروگرفتى ھەژاريى، دەمانگەينى بەوئەى كە كەلينيكى وەبەرھەمەيئان ھەيه، كە پىويستە بگيرت. ئىنجا لەكاتىكا ئاسمان نە ئالتون دەبارينيۆ نە زيو، گرتنى ئەو كەلینە چارەى نىيە لە رىگاي قەرزكردنى بيانەوئە نەبىت، لەو دەولەتانەى سەرمایە دەنیرنە دەرەو، ئەوانەش دەولەتانى جيهانى پيشەسازين.

بەلام ئەو دەولەتە دەولەمەندانە- ئەوئەيان لى چاوەروان دەكرت، كە قەرز نادەن بەبى قەرەبوو، قەرەبووى باشيش لای ئەوان دەسكەوتى بۇ گەپراوئەى

(5) اسماعيل صبرى عبدالله. نحو نظام اقتصادى عالمى جديد، الاصداره الثانيه من الطبعة الاولى، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة 1977م، ص 157.

مەكسىك، دەستكە وتیان له سالی ۱۹۵۰ تەنھا ۱۴٪ بوو. ئەو پڕۆژە یەش دابەزیووه بۆ ۱۱٪ له داھاتی نەتەوہ له سالی 1969⁽¹⁰⁾. ھەروەھا پشکی ھەژارتیرین كەرت لەو كۆمەڵە ناوبراوہ كە (۲۰٪ دانیشتوانن لە پڕۆژە ی ۶٪ وە دابەزیووه بۆ ۴٪ له ھەمان كاتدا.

بارودۆخی بەرازیلێش جیاواز نەبوو، لە كاتیكدا لە دەییە حەوتەمدا گەشەییەکی سالانە ی بە دەست ھیناو، كە بەرھەمی نەتەوہیی راستەقینە ی تاكە كەس گەیشتە ۲،۵٪ ، ھەژارتیرین كۆمەلیان كە (۴۰٪ ی دانیشوان دەبن) تەنھا ۱۰٪ ی دەست كەوتووہ لە بەرھەمی داھاتی نەتەوہ له سالی ۱۹۶۰، كە كەمتر بۆتەوہ بۆ ۸٪ له سالی ۱۹۷۰ بەلام تویژی زۆر دەولەمەند (كە تەنھا ۵٪ ی دانیشتوانن)، بەشیان بەرز بووہتەوہ لە ۲۹٪ بۆ ۳۸٪ له ھەمان كاتی پێشودا⁽¹¹⁾. بە پینی پیوہری سەرجهمی بەرھەمی نەتەوہیی ئەو ولاتە، كەمایەتیە دەولەمەندەكە ی دەستیکی باشیان وەشان دوو، بەلام ۴۰٪ ی دانیشتوان لە ژێر ئاستی ھەژاریوہ دەژین⁽¹²⁾. واتە ناوہندی داھاتی تاكە كەس سالانە له ۷۵ دۆلار تینەپەریووه ، بەشی تویژی زۆر ھەژار(كە ۴۰٪ ی دانیشتوانن) لە ۶٪ وە دابەزیووه بۆ ۴٪ له داھاتی نەتەوہ.⁽¹³⁾ ھەروەھا (مەكنەمارە) دەگاتە ئەوہی كە بلی: (ئەو نمونانە ی باسمان كردن ھەموو ولاتەكانی جیھانی سی بەگشتی ناگریتەوہ، بەلام لەگەل ئەوہشدا لیکۆلینەوہییەکی نوێ، لەسەر جوړەكانی دابەشكردنی داھات، لە زیاتر لە ۴۰ ولات لە ولاتانی تازەپینگەیشتوو دەلیت: كۆمەلی زۆر دەولەمەند كە (۲۰٪ ی دانیشتوانن) ناوہندەكە ی گەیشتۆتە ۵۶٪ داھاتی نەتەوہ، لە سەرھتای دەییە یەكەمی

⁽¹⁰⁾ Mc Namara .Op.Cit,pp,103

⁽⁹⁾ Op.Cit.

⁽¹⁰⁾ Mc Namara .Op.Cit,pp,103

⁽¹¹⁾ Op.cit.

⁽¹²⁾ Op.Cit.

⁽¹³⁾ Op.Cit.

سەرژمیریەکان ناتوانن وەسفی بکەن .ئەو راستیەش کە چەنۆچونی تێدا نیە ئەمەیه:لەراستیدا بەدخۆراکیی و نەخۆشیی و نەخویندەواریی و بیکاریی بالەدەکیشتی بەسەر ئەو کۆمەلە گەورە ئادەمیزادەدا ، کە لەژێر باری گرانی هەژاریدا دەنالێنن ،بەشیوەیەک کە ناتوانن هیچ وەسفیکێ بکەن بە جگە لە هێرشیکێ بەردەوامی بیژرەحمیی دژی کەرەمەتی ئادەمیزاد (8)

مەکنەمارا لەسەری دەروا و دەلیت: (لەراستیدا زۆر لە گەلان ناتوانن تیکرای گەشەکردنی (٦٪) بەدەست بهێنن، کە دەیهی دوویمی پەرەپێدان دیاریکردوو (١٩٨٠-١٩٨٠)، ئەوەشی گەراندەووە بۆ گەرەبوونی گیروگرفتی قەرزەکان و ، ئەو کۆسپانەی ریگا دەگرن ، لە چوونی بەرھەمی ولاتە تازەپینگەسشتووکان بۆ دەولەتە پیشەسازیەکان ، هەتا ئەگەر گریمان تیکرای گەشەکردنی پیشنیار بۆکراو بەدەست بیت لەسالی ١٩٨٠، ئایا ئەو دەستەبەری بەرزبوونەوهی ئاستی ژیان بەشیوەیەکی هەستپیکراو ، بۆ زۆربەیی دانیشتوانی جیهانی دواکەوتوو دەکات..؟

وەلامی ئاشکرا ، نەخیرە ، چونکە تیکرا بەرزەکانی گەشەکردن کە دەیهی حەوتەمی سەدە دیویەتی ، بەرھەمەکی بەهیچ ئەندازەیهکی هەستپیکراو نەگەیشتە هەژارانی ولاتە تازەپینگەیشتووکان (9) . هەرودەها مەکنەمارا بەردەوامە لە روونکردنەوهکەیداو دەلیت: (داھاتی مامناوەندی راستەقینەیی تاکەکەس لە مەکسیک لەماوەی (١٩٥٠-١٩٦٢) بەرزیهکی قا ئاستی ٣٪ بەدەستھێناوە. بەلام تووژی زۆری دەولەمەندی کۆمەلگا، کە ١٠٪یە نیووی داھاتی نەتەوہیان بۆ خوێان پچرپیووہ هەر لەسەرەتای ماوەکەوہ، ئینجا پشکیان تا کۆتایی ماوەکە بەرز بووتەوہوہ بۆ ٤٩٪/٥١٪، بەلام کۆمەلانی زۆر هەژار کە ٤٠٪ی دانیشتوان دەبن لە

(8) Robert ,S. McNamara 1973. One hundred countrthes, two bhlllhon people .praeger publishers Inc .New-York,p.8.

(9) Op.Cit.

مهكسيك، دهستكه وتيان له سالى ۱۹۵۰ ته نها ۱۴٪ بوو. نهو ريژيه ش دابه زيوه بو ۱۱٪ له داها تي نه ته وه له سالى 1969⁽¹⁰⁾. ههروه ها پشكي هه ژارتري ن كه رت له وه كو مه له ناوبرا وه كه (۲۰٪ دانيش توانن له ريژه ي ۶٪ وه دابه زيوه بو ۴٪ له هه مان كاتدا.

بارودوخي به رازيليش جياواز نه بووه، له كاتي كدا له دهيه ي حه وته مدا كه شهيه كي سالانه ي به ده ست هي ناوه، كه به ره مي نه ته وه يي راسته قينه ي تا كه كه س گه يشته ۲،۵٪، هه ژارتري ن كو مه ليان كه (۴۰٪ دانيش وان ده بن) ته نها ۱۰٪ ي ده ست كه وتووه له به ره مي داها تي نه ته وه له سالى ۱۹۶۰، كه كه متر بو ته وه بو ۸٪ له سالى ۱۹۷۰ به لام تو يژي زور ده وله مه ند (كه ته نها ۵٪ ي دانيش توانن)، به شيان به رز بو وه ته وه له ۲۹٪ بو ۳۸٪ له هه مان كاتي پيشودا⁽¹¹⁾. به پي ي پيوه ري سه رجه مي به ره مي نه ته وه يي نه و ولا ته، كه مايه تيه ده وله مه نده كه ي ده ستي كي باشيان وه شان دووه، به لام ۴۰٪ ي دانيش توان له ژير ناستي هه ژار يوه ده ژين⁽¹²⁾. وا ته ناوه ندي داها تي تا كه كه س سالانه له ۷۵ دولا ر تي نه په ر يو وه، به شي تو يژي زور هه ژار (كه ۴۰٪ ي دانيش توانن) له ۶٪ وه دابه زيوه بو ۴٪ له داها تي نه ته وه.⁽¹³⁾

ههروه ها (مه كنه ماره) ده گاته نه وه ي كه بلي: (نه و نمونا نه ي با سمان كردن هه مو و ولا ته كاني جي هاني سي به گشتي نا گري ته وه، به لام له گه ل نه وه شدا لي كو لي نه وه يه كي نو ي، له سه ر جو ره كاني دابه ش كر دني داها ت، له زياتر له ۴۰ ولا ت له ولا تاني تازه پي نجه يشتوو ده لئيت: كو مه لي زور ده وله مه ند كه (۲۰٪ ي دانيش توانن) ناوه نده كه ي گه يشتو ته ۵۶٪ داها تي نه ته وه، له سه ره تاي دهيه ي يه كه مي

⁽¹⁰⁾ Mc Namara .Op.Cit,pp,103

⁽⁹⁾ Op.Cit.

⁽¹⁰⁾ Mc Namara .Op.Cit,pp,103

⁽¹¹⁾ Op.cit.

⁽¹²⁾ Op.Cit.

⁽¹³⁾ Op.Cit.

سەرژمیریەکان ناتوانن وەسفی بکەن .ئەو راستیەش کە چەنۆچونی تیدا نیە ئەمەیه: لەراستیدا بەدخۆراکیی و نەخۆشیدی و نەخویندەواریی و بیکاریی بالەدەکیشی بەسەر ئەو کۆمەڵە گەورە ئادەمیزادەدا ، کە لەژێر باری گرانی هەژاریدا دەنالینن ،بەشیوەیەک کە ناتوانین هیچ وەسفیکێ بکەین بە جگە لە هیڕشیکێ بەردەوامی بیڕەحمیی دژی کەرەمەتی ئادەمیزاد⁽⁸⁾

مەکنەمارا لەسەری دەروا و دەلێت: (لەراستیدا زۆر لە گەلان ناتوانن تیکرای گەشەکردنی (%.۶) بەدەست بهێنن، کە دەیهی دووهمی پەرەپێدان دیاریکردوو (۱۹۸۰-۱۹۸۰)، ئەوەشی گەراندەوه بۆ گەورەبوونی گیروگرفتی قەرزەکان و ، ئەو کۆسپانە ی رینگا دەگرن ، لە چوونی بەرەمی ولاتە تازەپێگەسشتووکان بۆ دەولەتە پیشەسازیەکان ، هەتا ئەگەر گریمان تیکرای گەشەکردنی پیشنیار بۆکراو بەدەست بیت لەسالی ۱۹۸۰ز، ئایا ئەو دەستەبەری بەرزبوونەوهی ئاستی ژیان بەشیوەیهکی هەستپیکراو، بۆ زۆریە دانیشتوانی جیهانی دواکەوتوو دەکات..؟

وەلامی ئاشکرا ، نەخیرە، چونکە تیکرا بەرزەکانی گەشەکردن کە دەیهی حەوتەمی سەدە دیویەتی ، بەرەمەکە ی بەهیچ ئەندازەیهکی هەستپیکراو نەگەیشتە هەژارانی ولاتە تازەپێگەیشتووکان⁽⁹⁾ . هەرودەها مەکنەمارا بەردەوامە لە روونکردنەوهکەیداو دەلێت: (داھاتی مامناوەندی راستەقینە ی تاکەکەس لە مەکسیک لەماوەی (۱۹۵۰-۱۹۶۲) بەرزیهکی قا ئاستی ۳٪ بەدەستھێناوه. بەلام تووژی زۆری دەولەمەندی کۆمەلگا، کە ۱۰٪ یە نیوہی داھاتی نەتەوہیان بۆ خوێان پچپیووہ هەر لەسەرەتای ماوہکەوہ، ئینجا پشکیان تا کۆتایی ماوہکە بەرز بوہتەوہوہ بۆ ۴۹٪ و ۵۱٪، بەلام کۆمەلانی زۆر هەژار کە ۴۰٪ ی دانیشتوان دەبن لە

⁽⁸⁾ Robert ,S. McNamara 1973. One hundred countrhes, two bhllhon people ,praeger publishers Inc .New-York,p.8.

⁽⁹⁾ Op.Cit.

ناخوڭدا ، بەلكو لە ئەنجامى دەستتۆھەردانى دەرەكىي لە كۆمەلگا زۆر
پيشكەوتووھەكانەوھ دىت ،چونكە داگىركردن چ بەراست و چ بەناو
راچلەكاندىكى واى داوھ بە كۆمەلگا تەقلیدیەكان بىرۆھەستى واى تىدا دروست
كردن ،كە ھىنەرى پرۆسەى بنیادی نويیە بۆ كۆمەلگای تەقلیدی كە ژيارە كۆنەكانى
دوايخستووھ.

بىردۆزەى پۆستۆ لە بواری پەرەپیدانى ئابورىدا ، جەخت لەسەر بىردۆزەكانى
ئۆجیس كۆنت و دۆركايم و داروین و فرۆیدو جیمس فریزەر ، لە بواری خویندەنەوھ
كۆمەلایەتى و فەلسەفى و دەروونپەكاندا دەكاتوھ ، كە خۆرئاواى سەرمايەدارى
دەكاتە تەوھرىك لەخولگەكەیدا كۆمەلگاكانى تر دەخولینەوھو ، پالەندىت
بەپرۆسەى بەخۆرئاواى كردنەوھ بۆكۆتایى مەنتقیەكانى، ئەمەش واتا چاندنى
چەمك و بەھاو بىردۆزە خۆرئاوايەكان ،ھاوپى لەگەل تارىكە ئابورى و پاميارى و
كۆمەلایەتى و رەفتارىەكانەوھ ، لە نیوان كۆمەلگا ھەژارەكاندا ، بەھەموو
ئەنجامەكانى ئەو بەھایانەوھ كە قولكردنەوھى، ھەست بە شكستى دەرونىو بى
ئومىدى و پاشكۆیەتییە ، بەرامبەر بەمەش _ لەلایەن جیھانى پيشكەوتووھوھ _
ھەست كردنە بەسەرکەوتویى و خۆبەگەرە زانین و مامۆستایى ، ئینجا دواى ئەوھ
درشمى (گۆران لە پیناوى گەيشتنەوھ بە كاروانى ژياردا) لە نیوان چینی رۆشنیردا
لە ولاتەكانى جیھانى سىدا، لە ناویاندا جیھانى ئىسلامیمان سەرھەلەدەدات.

دكتور ئىسماعیل سەبرى عەبدوللا⁽¹⁷⁾ ئەو دیاردەيەى بەمشیوھە دەپرپووھ :

(لە كۆتاییدا پاشكۆیى بۆ سەرمايەدارى -جیھانى، بە پاشكۆیى ژيارى
تەواودەبىت ، خۆرئاواى سەرمايەدارى منارەى زانست و تەكنۆلۆژیاو ھونەرۆ

⁽¹⁷⁾ سەرچاوەى پيشوول . ۰۲۲-۰۲۳.

پەرەپېئانەۋە (۱۹۶۰-۱۹۷۰). ئەمە لە كاتىكدا كۆمەلى زۆر ھەژار (۶۰٪) ى دانىشتوانن) بەشيان تەنھا ۲۶٪ بەركەوتوو^(۱۴) پوختەى قسەكانى مەكنەمارە ئەۋەيە كە ،بەلگەكانى ئامازە بۇ ئەۋە دەكا ئەۋ كەموكورتىە گەۋرەيەى لە دابەش كىردنى نەتەۋەدا ھەيە ،بەردەوام نابىت و بەس ، بەلكو لەۋانەيە لە زۆر ۋلاتدا خراپتر بىت .

بەخۇرئاۋايى بوون لە دوو توپى پەرەپېئاندا

زانايانى پەرەپېئان لە ئابورىناسانى خۇرئاۋا ، بەۋەۋە نەۋەستاۋن كە پەرەپېئان لە دىدى تايبەتى خۇيانەۋە ،كە ھەلگوزراۋى خويندەنەۋەى گەشەكىردنى ئابوروى كۆمەلگەى ئەۋروپايە ، لە سەردەمى شوپشى پيشەسازيەۋە بخەنەپرو ، بەلكو دەستيانكرد بە گشتگىركىردنى زۆر زياد ، كە ئەۋ بىردۆزانە بەكەن بە قالىبىك بۇ ناردنى بۇ ۋلاتە تازەپىگەيشتوۋەكان ، بۇ ئەۋەى ھەۋلى گەشەپېئانى خۇيانى لەسەر بىنابدېنن و ، ئاۋاتەكانى خۇيان بەرەۋ پيشكەۋتن و خوشگوزەرانى لىدەست بخەن . ئەمەش ئەۋە بو كە (ۋولت رۇستو) كىردى ، لە كاتىكدا قۇناغەكانى گەشەكىردنى مېژۋوى سەرمایەدارى ئەۋروپاي دابرى و^(۱۵) بەشيۋەى بىردۆزەيەك پيشكەشى كىردو ، لە ناۋ ئەۋانەدا بلأۋوبىۋە كەخەرىكى كارى پەرەپېئانن لە ۋلاتە تازەپىگەيشتوۋەكاندا . رۇستو دەيگوت -ئەمەش ئەۋەيە كەبەلامانەۋە گىرنگە لە شوينكەۋتەى پرۇسەى بەخۇرئاۋايى بوون^(۱۶) . لەراستىدا قۇناغى (بارودۇخى ئامادە بۇ رابوون) لەكۆمەلگەكانى تردا نيە (جگە لە ئەۋروپيەكان) ، راستەۋخۇ و لە

(14) Op.Cit.pp.103-104

(15) W.W.Rostow ,the stages of economic growth , Op.Cit pp. Cit, 4-11

(16) اسماعيل صبرى عبداللہ ،نحو نظام اقتصادى عالمى جديد ،مصدر سابق ،ص ۱۳۲

ناوځودا ، به لکو له نهجامی دستپوهردانی دهره کی له کومه لگا نور
پيشکه وتوو کانه وه دیت ، چونکه داگیرکردن چچ به راست و چچ به ناو
راچله کاندنیکی وای داوه به کومه لگا تهقلیدیه کان بیرو هستی وای تیدا دروست
کردن ، که هینه ری پرۆسه ی بنیادی نوییه بو کومه لگای تهقلیدی که ژیاره کونه کانی
دوايخستوه .

بیردوژه ی پرۆستو له بواری پهره پیدانی ئابوریدا ، جهخت لسهر بیردوژه کانی
ئوچیس کونت و دورکایم و داروین و فرۆیدو جیمس فریزهر ، له بواری خویندنه وه
کومه لایه تی و فهلسه فی و دهر و نییه کاندنا دهکاته وه ، که خوړئاوای سه رمایه داریی
دهکاته ته وهریک له خولگه کهیدا کومه لگا کانی تر ده خو لینه وه و ، پالده نییت
به پرۆسه ی به خوړئاوایی کردنه وه بوکوتاییه مه نتقیه کانی ، نه مه ش و اتا چاندنی
چمک و به او بیردوژه خوړئاوایه کان ، هاوړی له گهل تاریکیه ئابووری و پامیاری و
کومه لایه تی و رهفتاریه کانه وه ، له نیوان کومه لگا هه ژاره کاندنا ، به هه موو
نه جامه کانی نه و به هایانه وه که قولکردنه وه ، هه ست به شکستی دهر و نیو بی
ئومیدی و پاشکویه تی ، به رامبه ر به مه ش _ له لایه ن جیهانی پيشکه وتوو وه _
هه ست کردنه به سه رکه وتویی و خو به گه وره زانین و مامۆستایی ، ئینجا دوای نه وه
درشمی (گوران له پیناوی گه یشتنه وه به کاروانی ژیاردا) له نیوان چینی روشنیردا
له ولاته کانی جیهانی سیدا ، له ناویاندا جیهانی ئیسلامیمان سه ره لده دات .

دکتور ئیسماعیل سه بری عه بدولا⁽¹⁷⁾ نه و دیارده یی به مشیویه دهر پرپووه :
(له کوتاییدا پاشکویتی بو سه رمایه داریی - جیهانی ، به پاشکویتی ژیاریی
ته واوده بییت ، خوړئاوای سه رمایه داریی مناره ی زانست و ته کنولوژیاو هونه رو

⁽¹⁷⁾ سه رچاوه ی پيشوول . ۰۲۲-۰۲۳ .

پەرەپېئانەو (۱۹۶۰-۱۹۷۰). ئەمە لە كاتىكدا كۆمەلى زۆر ھەزار (۶۰٪) ى دانىشتوانن) بەشيان تەنھا ۲۶٪ بەركەوتو⁽¹⁴⁾

پوختەى قسەكانى مەكنەمارە ئەوھىە كە ،بەلگەكانى ئامارە بۇ ئەو ەكا ئەو كەموكورتىە گەورەھىەى لە دابەش كردنى نەتەو ەدا ھەھە، بەردەوام نايىت و بەس، بەلكو لەوانەھە لە زۆر و لاتدا خراپتر بىيىت.

بەخۆرئاوایى بوون لە دوو تووى پەرەپېئاندا

زانایانى پەرەپېئان لە ئابووریناسانى خۆرئاوا، بەو ەو ە نەو ەستان كە پەرەپېئان لە دیدى تايبەتى خویانەو ە، كە ھەلگوزراوى خویندنەو ەى گەشەكردنى ئابوورىى كۆمەلگای ئەوروپایە، لە سەردەمى شوړشى پيشەسازى ەو ەخەنەروو، بەلكو دەستیانكرد بە گشتگىركردنى زۆر زیاد، كە ئەو بىردۆزانە بكەن بە قالبىك بۇ ناردنى بۇ و لاتە تازەپىگەيشتو ەكان، بۇ ئەو ەى ھەولى گەشەپېئانى خویانى لەسەر بنیادبنىن و، ئاواتەكانى خویان بەرەو پيشكەوتن و خوشگوزەرانىى لى دەست بخەن . ئەمەش ئەو ە بو كە (وولت رۆستو) كردى، لە كاتىكدا قوناغەكانى گەشەكردنى مېژووى سەرمایەدارىى ئەوروپای دابرى و⁽¹⁵⁾ بەشيو ەى بىردۆزەھەك پيشكەشى كردو، لە ناو ئەوانەدا بلأوبو ەو ەكەخەرىكى كارى پەرەپېئانن لە و لاتە تازەپىگەيشتو ەكاندا. رۆستو دەيگوت - ئەمەش ئەو ەھە كەبەلامانەو ە گرنگە لە شوینكەوتەى پرۆسەى بەخۆرئاوایى بوون⁽¹⁶⁾ . لەراستیدا قوناغى (بارودوخى ئامادە بۇ رابوون) لەكۆمەلگاكانى تردا نىە (جگە لە ئەوروپىەكان)، راستەوخو و لە

⁽¹⁴⁾ Op.Cit.pp.103-104

⁽¹⁵⁾ W.W.Rostow ,the stages of economic growth , Op.Cit pp. Cit, 4-11

⁽¹⁶⁾ اسماعيل صبرى عبدالله ،نحو نظام اقتصادى عالمى جديد،مصدر سابق ،ص ۱۳۳

گالته پیکردنه کانی (گالبریت) و سلکردنه وه کانی (ته نبرگن) ئابوریناسی به ناوبانگی هۆله ندا ، له باره ی شیوازی پهره پیدانی سه رمایه داریه وه له ولاتانی تازه پیگه یشتوو دا .

گالبریت کاتی ناماژه ی به بابته ی هاوچه رخیتی ره مزیی Symbolic Modernization کردوه ، به شیوازیك بووه كه خالی نییه له گالته پیکردن ، کاتی وتوویه تی: (نیشانه دیاره کانی دهوله تی نه ته وه یی - واته له جیهانی سیدا - تیئا په ریئ له : فرۆکه خانه یه ك گلوپه کانی بدره وشیته وه ، پایته ختیک شه قامی قیرتاووشوسته بوکراو بیپریت ، ته لاری جوان سه رنجی خه لکی رابکیشیت ، سلکی دبلوماسی و پرۆژه یه کی گه وری وزه ی کاره یای ئاوی، له وانه شه ئاراسته ی دامه زرانندی کارگی ئاسن تواندنه وش هه بیئ ، هاوپی له گه ل ئه مانه هه موویدا کورته یئانیکی راسته قینه ی ته رازوی پیدان⁽²¹⁾

به لام راپورتیکی سه ره تایی كه بیست و دو كه س له بیرارانی كیشوره جیا جیا كان به سه روکایه تی (ته نبرگن) له ته موزی ۱۹۷۵ دایان ناوه ، له سه ر پیاچوونه وه ی نه زمی جیهانیی كه تییدا هاتوه : (بو مانده ركه وتوه ، له م سالانه ی دواییدا ، نه و ریگایه ی پیدا رویشتووین ، له گه ل ئه وه ی ده سته و تی گه وری تیا به دیهاتوه ، له هه ندی بواردا به ره و کاره سات و ئاومیدی رویشتوه⁽²²⁾

ئه وه به کورتي نیشانه کانی پهره پیدان و ئامانجه کانی و ئه نجامه کانی بوو، ئه وه ی كه ولاته تازه پیگه یشتوو هه کان، له كو مه لگای ئه وروپیه وه بو یان ماوه ته وه ، نه ویش - وه كو ده رده كه ویت - تا قیکردنه وه یه ك بوو، سه ركه و تنیکی ریژه یی له هه ندی بواردا به ده ست هیئاوه ، به ئه ندازه ی سه رنه كه و تنی له به ده مه وه چوونی ئاواته کانی گه لانی

- J.K.Galbraith. Economic development Harvard U.press, 1964,p4⁽²¹⁾

⁽²²⁾ اسماعیل صبری عبدالله ، مصدر سابق ص ۱۰

زەوقى بەرزو پىشكەوتنە - مرقى ھاۋچەرخ ئەۋەيە بەجۋانىي لاسايى خۇرئاۋا
بكاتەۋە (18)

دكتور ئىسماعىل لەۋ ۋەسەفەدا زۇر نەپۇشتۈۋە ، ئەۋەي ھەندى لە گەرە
بىرئارانى ەەرەب دەينۈسەن دەربارەي گىرنگىي لاسايى كىردنەۋەي خۇرئاۋا، لەۋە
زىاترە كە دكتور ئىسماعىل وتۈيەتى ، بۇ نمونە - دەبىن شىخى فەيلەسوفە
ھاۋچەرخەكان لە مىسر (19) بە ئاشكرا دەلىت : (ئەگەر دەستۈرىكى راميارىي يا
فېركارىي يا چاكسازىي خىزان ۋ كۆمەلگامان بویت، بەھەر شىۋەيەك لە شىۋەكان ،
ئايا كام رىگا ھەلدەبىژىرىن ؟.. لەلاى من تەنھا يەك ۋەلامى روون ھەيە، نە راپايى
تىدايەۋ نە ئالۋىيى.. ۋەلامى روون ئەۋەيە بچىنە ناۋ خۇرئاۋاۋە ، لەرووى
بىركىردنەۋەمان ۋخوونەرىتمان ۋئادابمان ۋ بۇچوونمان بۇ دنيا . تاكە ۋەلامى
ئاشكرا ئەۋەيە كە مىسر بېيتە پارچەيەك لە ئەورپا، ۋەكو ئىسماعىل (خىدىۋى
ئىسماعىل) دەيوست. من لەساتەكانى خەۋبىنىندام، كاتى خەۋدەبىنم لەخەۋما
ۋلاتەكەم گەشىتتېتە ئەۋ رۇژەي من حەزدەكەم پىيى بگات ، من لەدەرۈونما ۋىنەي
دەگىرم لەكاتىكا لە چەپەۋە بۇ راست ۋەكو ئەۋان نووسىمان ، ۋەكو ئەۋان دەخۇن
خواردمان.. بىرېكەينەۋە ۋەكو ئەۋان بىردەكەنەۋە ، بۇ دنيا بىروانىن ۋەكو ئەۋان
بۇيدەپروان. (20)

ئەۋەي جىگاي دلگىرانيە، بانگخوزانى شوينكەۋتۈۋى كارۋانى ژيارى خۇرئاۋا ،
ناپرسن نە لە پىنداۋىست ۋ تىچۈۋى كارۋانەكەۋ ، نەلەكاتى پىۋىستى، سەرەپاي ئەۋ
ئاگادار كىردنەۋانەي كە مەكنەمارا بەزمانى ژمارە ئاگادارى كىردنەۋە ، ھەرۋەھا

(18) ھەمات سەرچاۋە ل. ۶۶.

(19) ھەمان سەرچاۋە ل، ۲۲-۲۳.

(20) رىكى نجىب محمود. شروق من الغرب دار الشروق القاہرة ، الطبعة الثمانية ۱۹۸۲، ۲۱۸، ۲۱۹.

گالته پیکردنه کانی (گالبریت) و سلکردنه وه کانی (تهنرگن) ئابوریناسی به ناوبانگی هو له ندا ، له باره ی شیوازی پهره پیدانی سه رمایه داریه وه له ولاتانی تازه پینگیه یشتوو دا .

گالبریت کاتی ئاماژه ی به بابه تی هاوچه رخیتی ره مزیی Symbolic Modernization کردوو ، به شیوازیك بووه كه خالی نییه له گالته پیکردن ، کاتی وتوو یه تی: (نیشانه دیاره کانی دهوله تی نه ته وه یی - واته له جیهانی سیدا - تیئا په رپت له : فرۆکه خانه یه ک گلوپه کانی بدره وشیتته وه ، پایته ختیک شه قامی قیرتاووشو سته بوکراو بیپریت ، ته لاری جوان سه رنجی خه لکی رابکیشیت ، سلکی دبلوماسی و پرۆژه یه کی گه وره ی وزه ی کاره بای ئاوی ، له وانه شه ئاراسته ی دامه زانندی کارگه ی ئاسن تواندنه وه ش هه بییت ، هاوړی له گه ل ئه مانه هه موویدا کورته ینانیکی راسته قینه ی ته رازوی پیدان ⁽²¹⁾

به لام راپورتیکی سه ره تایی که بیست و دووکس له بیرارانی کیشوره جیا جیاکان به سه روکایه تی (تهنرگن) له ته موزی ۱۹۷۵ دایان ناوه ، له سه ر پیاچوونه وه ی نه زمی جیهانیی که تییدا هاتوو : (بو مانده رکه وتوو ، له م سالانه ی دوا ییدا ، نه و ریگایه ی پیدا رویشتووین ، له گه ل ئه وه ی ده سته کوه تی گه وره ی تیا به دیهاتوو ، له هندی بواردا به ره و کاره سات و ئاومیدی رویشتوو ⁽²²⁾

ئه وه به کورته ی نیشانه کانی پهره پیدان و ئامانجه کانی و ئه نجامه کانی بو ، ئه وه ی که ولاته تازه پینگیه یشتوو هکان ، له کومه لگای ئه وروپیه وه بویان ماوه ته وه ، نه ویش - وه کو درده که ویت - تاقیکردنه وه یه ک بوو ، سه رکه وتنیکي ریژه یی له هندی بواردا به ده ست هیئاوه ، به ئه ندازه ی سه رنه که وتنی له به ده مه وه چوونی ئاواته کانی گه لانی

- J.K.Galbraith. Economic development Harvard U.press, 1964,p4 ⁽²¹⁾

⁽²²⁾ اسماعیل صبری عبدالله :مصدر سابق ص ۱۰

زەوقى بەرزو پېشكەوتنە - مرقۇقى ھاۋچەرخ ئەۋەيە بەجۋانىي لاسايى خۇرئاۋا
بىكاتەۋە (18).

دكتور ئىسماعىل لەۋ ۋەسەفدا زۇر نەپۇشتوۋە ، ئەۋەي ھەندى لە گەۋرە
بىريرانى عەرب دەينووسن دەربارەي گىرنگىي لاسايى كىردنەۋەي خۇرئاۋا، لەۋە
زىاترە كە دكتور ئىسماعىل وتويەتى ، بۇ نمونە - دەبىن شىخى فەيلەسوفە
ھاۋچەرخەكان لە مىسر (19) بە ئاشكرا دەئىت : (ئەگەر دەستورىكى راميارىي يا
فېركارىي يا چاكسازىي خىزان و كۆمەلگامان بوئت، بەھەر شىۋەيەك لە شىۋەكان ،
ئايا كام رىگا ھەلدەبۇئىرىن ؟.. لەلاي من تەنھا يەك ۋەلامى روون ھەيە، نە راپايى
تىدايەۋ نە ئالۇزىي.. ۋەلامى روون ئەۋەيە بچىنە ناۋ خۇرئاۋاۋە ، لەروۋى
بىركىردنەۋەمان ۋخوونەرىتمان ۋئادابمان و بۇچوونمان بۇ دنيا . تاكە ۋەلامى
ئاشكرا ئەۋەيە كە مىسر بېئتە پارچەيەك لە ئەۋروپا، ۋەكو ئىسماعىل (خىدۋى
ئىسماعىل) دەيوست. من لەساتەكانى خەۋبىننىدام، كاتى خەۋدەبىنم لەخەۋما
ۋلآتەكەم گەشىتتېتە ئەۋ رۇژەي من خەزەكەم پىيى بگات ، من لەدەروونما ۋئەيە
دەگرم لەكاتىكا لە چەپەۋە بۇ راست ۋەكو ئەۋان نووسىمان ، ۋەكو ئەۋان دەخۇن
خواردمان.. بىرىكەينەۋە ۋەكو ئەۋان بىردەكەنەۋە ، بۇ دنيا بىروانىن ۋەكو ئەۋان
بۇيدەپروان. (20)

ئەۋەي جىگاي دىلگىرانيە، بانگخوازانى شوئىنكەۋتوۋى كاروانى ژيارى خۇرئاۋا ،
ناپرسن نە لە پىداۋىست و تىچوۋى كاروانكەۋ ، نەلەكاتى پىۋىستى، سەرەپاي ئەۋ
ئاگادار كىردنەۋانەي كە مەكنەمارا بەزمانى ژمارە ئاگادارى كىردنەۋە ، ھەرۋەھا

(18) ھەمات سەرچاۋە ل. ۶۶.

(19) ھەمان سەرچاۋە ل، ۲۲-۲۳.

(20) رىكى نجيب محمود. شروق من الغرب ، دار الشروق القاہرە ، الطبعة الثمانية ۱۹۸۲ ص ۲۱۸-۲۱۹

شیوازی پەرەپیدانی سۆشیالیستی

زاراوهی (حەتمی بوونی چارەسەری سۆشیالیستی) لە ئەدەبی مارکسایەتیدا زۆر دووپات دەبیتهوه، مارکسیەکان مەبەستیان لەو زاراوێه ئەوێه : سەرمایه‌داریی که تۆوی لەناوچوونی خۆی هەلگرتووه ، ناتوانی چارەسەری گێرگرفتی ئلبووریی مرقۆ بکات. دواى ئەوه لەوهش لاوازتره که بتوانیت روبه‌پوی گێرگرفتی هەژاریی ببیتهوه ، چونکه سەرمایه‌داریی لەسەر بنەمای چهوساندنەوهی مرقۆ بۆ برای مرقۆی دامەزراوه، ئەوهش خودی ئەوکارهیه که سۆشیالیستی -وهکو دەلین-ههول دەدات بۆ لەناوبردنی -لێره‌دا مەبەست له سۆشیالیستی ئەوهیه که(فردریک ئینگلزن)ناوی ناوه (سۆشیالیستی زانستی)، بۆ جیاکردنەوهی له بزوتنەوه سۆشیالیستیە پێشووه‌کان له ئەوروپا، ئەوانه‌ی که له بانگه‌وازیکی چاکسازی دەچوون.

(ئینگلزن)ره‌خنه‌ی له‌و بزوتنه‌وانه ده‌گرت، گوايا ئەوان تهنه‌ا ره‌خنه‌یان له شیوازی به‌ره‌مه‌ینانی سەرمایه‌داریی و ،ره‌تکردنەوه‌ی لایه‌نه خراپه‌کانی و، تاوانبارکردنی چهوساندنەوه‌ی بۆ چینی کرێکار کردووه ، به‌لام نه‌یان‌توانیوه هۆی ئەو چهوساندنەوه‌یه‌و گه‌وه‌ره‌که‌ی بزائن، نه‌یان‌توانیوه بزائن (زێده بایی) که مارکس دۆزیوه ، نه‌ینی ئەو چهوساندنەوه‌یه .ئینجا (ئینگلزن)کۆتایی قسه‌که‌ی به‌وه دیدنی که سۆشیالیزم بووه به زانست، به‌هۆی ئەو دوو دۆزینەوه گه‌وره‌یه‌وه که مارکس دۆزیوه ، واته : (بیریۆکه‌ی شیکردنەوه‌ی ماددی بۆ میژوو) له‌گه‌ل(زێده‌بایی)ه، ئەوه ئەو نه‌ینییه‌یه که به‌ره‌مه‌ینانی سەرمایه‌داریی

* مەبەست له زێده بايي ئەوهیه که سەرمايه‌دار ناتوانی ئەه‌رگای ئەو که ره‌سه‌ی به‌ره‌مه‌ینانه‌ی که هه‌یه‌تی داهاات به‌ده‌ست بێنی ، به‌لکه ده‌بی به‌هۆی کاره‌وه بێت ،ئینجا له‌به‌ر ئەوه‌ی کار توخمی سەر‌ه‌کیی که شمه‌ک به‌ره‌م ده‌هێتی به‌هاو‌کاریی که ره‌سه‌کانی

ھەژاردا . ئانئەمەشە يەكەم بەربەرەكانى كە روويكردە ئوممەي ئىسلامىي ، كە قورسايىيەكى زۆرى ھەيە لە نيوان ولأتانى جىھانى سىدار .
بەلام روويەكىترى ئەو بەربەرەكانىيە ئەوھيە كە پىي دەئىن:رىگاي پەرەپىيدانى شۇسىيالىستىي ، كە وەكو بەدىليكى ھەتمى بۇ رىبازى سەرمایەدارىي خۇرئاوا خۇي خستەپوو .

شيوازی پەره پيئدانی سۇشياليستىيى

زاراۋەي (حەتتى بوونى چارەسەرى سۇشياليستىيى) لە ئەدەبىي ماركسايەتيدا زۆر دووپات دەبيتتەۋە، ماركسيەكان مەبەستيان لەو زاراۋەيە ئەۋەيە : سەرمايەدارىيى كە تۆۋى لەناوچوونى خۇي ھەلگرتوۋە ، ناتوانى چارەسەرى گىروگرفتى ئىلجورىيى مروۋە بىكات. دواي ئەۋە لەۋەش لاوازترە كە بتوانىت روبرەپوي گىروگرفتى ھەژارىيى بىيئەۋە ، چونكە سەرمايەدارىيى لەسەر بىنەماي چەوساندنەۋەي مروۋە بۇ بىراي مروۋى دامەزراۋە، ئەۋەش خودى ئەۋكارەيە كە سۇشياليستىيى -رەكو دەلىن-ھەول دەدات بۇ لەناوبردىنى -لىرەدا مەبەست لە سۇشياليستىيى ئەۋەيە كە(فودريك ئىنگلزن)ناۋى ناۋە (سۇشياليستىيى زانستىيى)، بۇ جىكارىدەنەۋەي لە بزوتنەۋە سۇشياليستىيە پىشۋوۋەكان لە ئەۋروپا، ئەۋانەي كە لە بانگەۋازىكى چاكسازىيى دەچوون.

(ئىنگلزن)رەخنى لەو بزوتنەۋانە دەگرت، گوايا ئەۋان تەنھا رەخنىيان لە شيوازی بەرھەمھىننى سەرمايەدارىيى و ،رەتكرىدەۋەي لايەنە خراپەكانى و، تاۋانباركرىدنى چەوساندنەۋەي بۇ چىنى كرىكار كر دوۋە ، بەلام نەيانتوانىۋە ھۆي ئەۋ چەوساندنەۋەيە ۋ گەۋەرەكەي بزائن،نەيانتوانىۋە بزائن (زىدە بايى) كە ماركس دۇزىيەۋە ، نەينى ئەۋ چەوساندنەۋەيە .ئىنجا (ئىنگلزن)كۆتايى قسەكەي بەۋە دىنى كە سۇشياليزىم بوۋە بە زانست، بەھۆي ئەۋ دوو دۇزىنەۋە گەۋرەيەۋە كە ماركس دۇزىيەۋە ، واتە : (بىرۆكەي شىكرىدەۋەي ماددى بۇ مىژوو) لەگەل(زىدەبايى)۵، ئەۋە ئەۋ نەينىيە كە بەرھەمھىننى سەرمايەدارىيى

*مەبەست لە زىدە بايى ئەۋەيە كە سەرمايەدار ناتوانىتە رىكاي ئەۋ كەرسەي بەرھەمھىننى كە ھەيتى داھات بەدەست بىنى بەلكو دەبى بەھۆي كارەۋە بىت ،ئىنجا لەبەر ئەۋەي كار توخى سەرەككى كە شەك بەرھەم دەھىتى بەھاۋكارىيى كەرسەكانى

ھەژاردا . ئائەمەشە يەكەم بەربەرەكانى كە روويكرده ئوممەى ئىسلامىى ، كە قورسايىهكى زۆرى ھەيە لە نيوان ولاتانى جىھانى سىدا .
بەلام روويەكىترى ئەو بەربەرەكانىە ئەويە كە پىي دەلئىن:رىگاي پەرەپىيدانى شۇسىاليستىى ، كە وەكو بەدىلىكى ھەتمى بۇ رىبازى سەرمایەدارىى خۇرئاوا خۇى خستەپوو .

زانستا له ئه‌وروپا رویدا، وایاندانا که له ئه‌نجامی سه‌رکه‌وتنی زانست به‌سه‌ر ئایینا ده‌رکه‌وتوو. هه‌روه‌ها مارکس بی‌رۆکه‌ی ماددی می‌ژوو، یان شیکردنه‌وه‌ی ماددی بو‌ می‌ژوو له (Holbach Paul(H,O) وه‌رگرتوو⁽²⁵⁾ هه‌تا هه‌ندی‌ئا‌بووریناسان وای بو‌ده‌چن که مارکس بی‌رۆکه‌ی (زیده‌بایی) له ریگاردۆ وه‌رگرتوو و به‌کاری هیناوه له شیکردنه‌وه‌کانیدا، که له ئابوریناسی ئه‌لمانی Karl Johann Redbertus وه‌رگرتوو⁽²⁶⁾.

هه‌روه‌ها ده‌بینین ئه‌و نمونه‌ی کارل مارکس هیناوه‌یه‌وه‌ بو‌ سه‌لماندنی بانگه‌وازه‌که‌ی، ده‌رباره‌ی حه‌تمیه‌تی نا‌کوکی چینه‌یه‌تی، له راستیدا ئاماژه‌ی ته‌نها بو‌ می‌ژوو رۆمانی کۆن و سه‌روه‌ریی ده‌ره‌به‌گایه‌تی له ئه‌وروپای خۆرئا‌وادا، له سه‌ده‌کانی نا‌وه‌راستدا کردوو. هاو‌پێ له‌گه‌ڵ ده‌رکه‌وتنی بو‌رجوازی و چینی کریکار (برۆلیتاریا) له سه‌رده‌می شو‌رشی پیشه‌سازیدا⁽²⁷⁾ بو‌ کۆتایی هینان به‌م باسه‌ ده‌لێن: له راستیدا سه‌رمایه‌داریی و سۆشیالیستی بریتین له جیهانبینی کۆمه‌لگای ئه‌وروپا، بو‌ ئاده‌میزادو چالاکیه‌ ئابووریه‌کانی، ئه‌مه سه‌ره‌پای جیا‌وازیان له باره‌ی خاوه‌نداریتی که‌ره‌سه‌کانی به‌ره‌مه‌ینان و، رۆلی ئالیه‌تی بازار له تایبه‌تکردنی ده‌رامه‌تدا.

له‌راستیدا سۆشیالیزم بانگه‌وازیکرد بو‌ خاوه‌نداریتی گشتییو، خاوه‌نداریتی کۆمه‌لایه‌تی که‌ره‌سه‌ گشتیه‌کانی به‌ره‌مه‌ینان و، تایبه‌تکردنی ده‌رامه‌ته‌کان، له‌دوو‌تویی نه‌خشه‌کی‌شانیک‌ی توندی نا‌وه‌ندیدا. دوا‌ی ئه‌وه‌ش په‌ره‌پێدان له کۆمه‌لگای سۆشیالیسته‌کاندا به‌گشتیو، له شو‌ره‌وی به‌تایبه‌تی، به‌سه‌ترایه‌وه‌ به

⁽²⁵⁾ Isaiah Berlin Larl Marx ,His life and environ ment ,Oxford University press (H,U,L)third Ed 1963,p.14

⁽²⁶⁾ ابراهیم دسوقی ابافه، الاقتصاد الاسلامی، مقوماته و منهاجه، دار الشعب، قصر العینی، القا مه ۱۹۷۳۲۲۶

⁽²⁷⁾ Marx and Engles ,Selected works ,Moscow ,1955 Vol J.pp34-35

لهسهرى كۆيۆتەو (23). لاي ماركسيەكان ئەوھى لەم قسەيە وەرەگيرت ئەوھى، كە پەرەپيدان بۆتە پرۆسەيەك، ياسا ئابووريە زانراوھكان حوكمى لەسەر دەكەن، (24) دەتوانن بەربەرەكانى ماركسيەت بكەين لەو قسەيەيدا كە دەليت: ئەوان ئەو ياسايەنيان دۆزبوتەو كە حوكمى ئالوگۆرپو گەشەكردنى ماددەو كۆمەلگاي مرقۇفايەتى دەكات. (الماديه الجدليه والماديه التاريخيه) ئەو چارەسەر و بۆچونانەي دەيخەنە بەرچاو بۆ گيرگرفتى ئادەمیزاد لەسەر زەوى، لە راستيدا ئەو گۆپرايەليە بۆ ياسايەك لە ياساكانى بوونەوەر - لاي ئەوان بوونەوهرى بى خوا - (تبارك الله احسن الخاقين)، سەرەراي ئەوھى سەرمايەدارىي چەوسينەر ريباز، عەلمانى ئاراستەيە. بەلام مۆركى زانستى بەخۆيەو نەھيشتوو.

لەگەل ئەوھى ماركسيەتى وايدەگەياند كە دژى ريبازى سەرمايەدارىي و ميراتگريەتى، لە راستيدا ھەردووکیان دوو رووى يەك دراون، لەرووى ژينگەو ئاراستەي مادديەو، ھەرەكو رۆستۆ چيروكى گەشەكردنى كۆمەلگاي سەرمايەدارىي لە كتيبي (قوناغەكانى گەشەكردن) گيراپوتەو، ماركس چەمكى دياليكتيكي لە فەلسەفەي ھيگلى (ميسالى) وەرگرتوو و بىرۆكەي بيسەرەتاي ماددەي لە فەلسەفەي بيخوايي (الاحاد) وەرگرتوو، كە بالى كيشابوو بەسەر زانايانى سەدەي نۆزدەھەمدا، ئەويش لە ئەنجامى ئەو جەنگەي لەنيوان ئايين و

بەرھەمھتان، كەواتە سەرچاھەي راستەقەينەي قازانجى سەرمايەدار بوونى سەرمايەكەي نيبە بەلكو ئەو بەشەيە كە لە نرخی بەرھەمى كارەكۆي دەپريت (سماعیل صبرى عبداللہ، مصدر سابق ص ۱۹۱ ھامش ۱)

(23) Engles, F. Socialism, scientific and utopian, George Allen and Unwin Ltd, London, 1950, pp. 42, 43, 44.

(24) L. Abalkin, S. Dzarasov A. Kulikov political economy, progress publishers, Moscow, 1983, O. 374

* فەيلەسوفى ئىتالى كروتشە مەمور ئەوھى كە ماركس كرديوپەتى لە جەدەليەتى ھيگنەرەيە كە ئەو خوايەي ھيگن ناوي نابوو (ئەقل) ماركس ناوھەكەي گۆرى بە (ماددە) سەيرى ئەم كتيبي بەك: Benedetto Croce, my philosophy George Allen Unwin Ltd, London, 2nd Impression, 1951, p. 64

زانستا له ئه‌وروپا رویدا، وایاندانا که له ئه‌نجامی سه‌رکه‌وتنی زانست به‌سه‌ر ئایینا ده‌رکه‌وتوو. هه‌روه‌ها مارکس بی‌رۆکه‌ی ماددی می‌ژوو، یان شیکردنه‌وه‌ی ماددی بو‌ می‌ژوو له (Holbach Paul(H,O) وه‌رگرتوو⁽²⁵⁾ هه‌تا هه‌ندی ئابووریناسان وای بو‌ده‌چن که مارکس بی‌رۆکه‌ی (زیده‌بایی) له ریگاردۆ وه‌رگرتوو و به‌کاری هی‌ناوه له شیکردنه‌وه‌کانیدا، که له ئابوریناسی ئه‌لمانی Karl Johann Redbertus وه‌رگرتوو⁽²⁶⁾.

هه‌روه‌ها ده‌بینین ئه‌و نمونه‌ی کارل مارکس هی‌ناویه‌ته‌وه بو‌ سه‌لماندنی بانگه‌وازه‌که‌ی، ده‌باره‌ی چه‌تمیه‌تی نا‌کوکی چینایه‌تی، له راستیدا ئاماره‌ی ته‌نها بو‌ می‌ژوو رۆمانی کۆن و سه‌روه‌ری ده‌ره‌به‌گایه‌تی له ئه‌وروپای خۆرئاوادا، له سه‌ده‌کانی ناوه‌راستدا کردوو. هاو‌پری له‌گه‌ڵ ده‌رکه‌وتنی بو‌رجوازی و چینی کریکار (برۆلیتاریا) له سه‌رده‌می شو‌رشی پیشه‌سازیدا⁽²⁷⁾

بو‌ کۆتایی هی‌نان به‌م باسه‌ ده‌لیین: له راستیدا سه‌رمایه‌داریی و سۆشیالیستی بریتین له جیهانبینی کۆمه‌لگای ئه‌وروپا، بو‌ ئاده‌میزادو چالاکیه‌ ئابووریه‌کانی، ئه‌مه سه‌ره‌پای جیا‌وازیان له باره‌ی خاوه‌نداریتی که‌ره‌سه‌کانی به‌ره‌مه‌ی‌نان و، رۆلی نالیه‌تی بازار له تایبه‌تکردنی ده‌رامه‌تدا.

له‌راستیدا سۆشیالیزم بانگه‌وازیکرد بو‌ خاوه‌نداریتی گشتیدیو، خاوه‌نداریتی کۆمه‌لایه‌تی که‌ره‌سه‌ گشتیه‌کانی به‌ره‌مه‌ی‌نان و، تایبه‌تکردنی ده‌رامه‌ته‌کان،، له‌دوو‌تویی نه‌خشه‌کی‌شانیککی توندی ناوه‌ندیدا. دوا‌ی ئه‌وه‌ش په‌ره‌پێدان له کۆمه‌لگای سۆشیالیسته‌کاندا به‌گشتیو، له شو‌ره‌وی به‌تایبه‌تی، به‌سترایه‌وه به

⁽²⁵⁾ Isaaiah Berlin Larl Marx ,His life and environ
ment ,Oxford University press (H,U,L)third Ed 1963,p.14

⁽²⁶⁾ ابراهیم دسوقی ابافه، الاقتصاد الاسلامی، مقوماته ومنهاجه، دار الشعب، قصر العینی، القايره ۱۹۷۳۳۶

⁽²⁷⁾ Marx and Engels ,Selected works ,Moscow ,1955 Vol J.pp34-35

لەسەری کۆبۆتەو⁽²³⁾. لای مارکسیەکان ئەوەی لەم قەسەیه وەرەگیریت ئەوەیه، که پەرەپێدان بۆتە پرۆسەیهک، یاسا ئابووریە زانراوەکان حوکمی لەسەر دەکن،⁽²⁴⁾ دەتوانین بەرەرهکانی مارکسیەت بکەین لەو قەسەیهیدا که دەلیت: ئەوان ئەو یاسایانەیان دۆزیوەتەو که حوکمی ئالوگۆرۆ گەشەکردنی ماددەو کۆمەلگای مەرفایەتی دەکات. (المادیه الجدلیه والمادیه التاريخيه) ئەو چارەسەر و بۆچونانەیه دەرخەنە بەرچاو بۆ گێرگرفتیی ئادەمیزاد لەسەر زەوی، لە راستیدا ئەو گۆیپرایەتیە بۆ یاسایەک لە یاساکانی بوونەوهر - لای ئەوان بوونەوهری بێ خوا - (تبارک الله احسن الخاقین)، سەرەرای ئەوەی سەرمایەداریی چەوسینەر رێباز، عەلمانی ئاراستەیه. بەلام مۆرکی زانستی بەخۆیهو نەهێشتوو.

لەگەڵ ئەوەی مارکسیەتی وایدەگەیاندا که دژی رێبازی سەرمایەداریی و میراتگرییەتی، لە راستیدا هەردووکیان دوو رووی یەک دراون، لەرووی ژینگەو ئاراستەیی ماددیەو، هەرەکو رۆستۆ چیرۆکی گەشەکردنی کۆمەلگای سەرمایەداریی لە کتییی (قوناغەکانی گەشەکردن) گێراوەتەو، مارکس چەمکی دیالیکتیکی لە فەلسەفەیی هیگلی (میسالی) * وەرگرتوو و بێرۆکی بێسەرەتایی ماددەیی لە فەلسەفەیی بێخوایی (الاحاد) وەرگرتوو، که بآلی کیشابوو بەسەر زانایانی سەدەیی نۆزدەهەمدا، ئەویش لە ئەنجامی ئەو جەنگەیی لەنیوان ئایین و

بەرەمهێتان، گەواتە سەرچاوەی راستەقینەیی قازانجی سەرمایەدار بوونی سەرمایەکی نییە بەلکو ئەو بەشەیه که لە نرخی

بەرەمی کارەکووی دەپێت (سماعیل صبری عبدالله، مصدر سابق ص ۱۹۱ هامش ۱)

⁽²³⁾ Engles, F. Socialism, scientific and utopian, George Allen and Unwin Ltd, London, 1950, pp. 42, 43, 44.

⁽²⁴⁾ L., Abalkin, S. Dzarasov A. Kulikov political economy, progress publishers, Moscow, 1983, O. 374

* فەیلەسوفی ئیتالی کرۆتشنە هەموو ئەوەی که مارکس کردبوویەتی لە جەدەلیەتی هێگڵەو به که ئەو خواپەیی هیگلی ناری نابوو (ئەفل) مارکس ناوێکی گۆری بە (ماددە) سەیری ئەم کتییە بکە: Benedetto Croce, my philosophy George Allen Unwin Ltd, London, 2nd Impression, 1951, p. 64

به‌دهستی هیئا له داھاتی نەتەوویی و کەرتی پیشەسازیدا، بەتایبەتی له بواری پیشەسازیە قورسەکان و پیشەسازیە جەنگیەکاندا، ھاوێری بوو لەگەڵ دارمانی زۆر گەورەدا له کەرتی کشتوکالیو بەرھەمھێنانی خۆراکدا ، ھەرۆھا ھاوێری بوو لەگەڵ نەھیشتنی ریزو کەرەمەتی ئادەمیزادو ، گیان لەدەست دانیان و ، کۆت و پیۆھندکردنی بیریان. یەکەم کەس ئەو کوێرەوہریانەھی ئاشکراکرد ، نیکیتا خروشوف بوو کە لەسالی ۱۹۵۶- بو یەکەمجار-بەرامبەر بە گەلی روسیا ئاشکرای کرد، لە کوێگرەھی بیستەمی حزبی کوۆمەنستیدا ، کە ستالین پیاکوژ بووہ ، کوشتاری بەکوۆمەلی کردووہ ، میژووی شیواندووہ⁽³¹⁾ یەکی له توێژەرە باوہرپییکراوہکان دەلیت:نرخێ ئەو پەرەپێدانە گەورەییە کە ستالین بە ئەنجامی گەیاندووہ ، زۆر گران بووہ، کە بریتی بوو لە لەناوبردنی ملیۆنەھا گیانی مروۆ، لە پیناوی بنیاتنانی ھەزاران ئامیر ، وەکو ھولیک بو ئامادەکردنی بارودوخی بژۆیەکی باشتر بو ئەوانەھی لە ژیاندا ماون⁽³²⁾ بەلام لەبواری پەرەپێدانی کشتوکالدا . ژمارەکان ئامازە بو ئەوہ دەکەن، کە نەخشەھی کشتوکال له روسیا ، ئامانجی بەھەمھێنانی ۱۱۹ ملیۆن تەن دانەوێلە بوولە سالی ۱۹۴۰. بەلام ئەوھی بەرھەم ھاتبوو تەنھا ۹۵,۶ ملیۆن تەن بوو. ھەرۆھا نەخشەھی سالی ۱۹۴۸ وادنرابوو کە ۱۱۵ ملیۆن تەن بیت، کەچی تەنھا ۶۷,۲ ملیۆن تەن بەرھەم ھاتووہ.

ھەرۆھا نەخشەسازان مژدەیان دەدا کە لە سالی ۱۹۴۹ی پری ۱۲۴ ملیۆن تەن بەرھەم دابین دەبیت، بەلام ئەوھی بەھەمیان هیئا تەنھا ۷۰,۲ ملیۆن تەن بوو. بەھەمان شیۆھ نەخشەھی سالی ۱۹۵۱یان زۆر بەگەشبینیەوہ دانا بو بەرھەمھێنانی ۱۳۰ ملیۆن تەن . کەچی بەرھەمی راستەقینەیان تەنھا ۹۲,۲ ملیۆن تەن بو⁽³³⁾ ئینجا لەبارەھی

⁽³¹⁾ The Guardian (U.K) October ,16.1964,p.13

⁽³²⁾ Crankshaw Op.ct pp.10-11

⁽³³⁾ Alec Nvov ,An economic history of the U.S.S.R. Penguin book . ,1969,pp.303.276.225.191

نەخشەى پەرەپیدانى جیاجیا لەپرووی کاتەوہ ، لەپینچ سالچەوہ بۆ حەوت سال. یەكەم نەخشەى پینچ سالە لە روسیالە یەکی ئۆکتۆبەری سالی ۱۹۲۸ دەستیپینکرد، یەکلەدوای یەك لەسالەکانی چلەکان و پەنجاکانداو،دوای ئەویش ھەر بەردەوام بوو،ئەوہش بوو بەھۆی دەرچوونی روسیا لە کۆمەلگایەکی کشتوکالیی سەرەتاییەوہ ، بۆ ئاستی دەولەتە پیشەسازیە سەرمايەداريە گەورەکان (28)

بوو بە دووہم دەولەت لەناویاندا،سەرچەمی بەرھەمی پیشەسازیی سەرمايەداريی بەتیکرای ۱۳٪گەشەى کرد لەسالەکانی (۱۹۵۱-۱۹۵۶)،ھەولێ دەدا بۆ زیاتر کردنی داھاتی تاکەکەس بەتیکرایەك کەپیش دەولتە سەرمايەدارەکان بکەوێت (29) سەرچاوہەکانی شۆرەوی نامازە بەوہ دەکەن کە کۆمەلەى دەولتە سۆشیالیزمەکان ، لەناویاندا روسیا گەشەییەکی سالانەیان کردوہ ،لە داھاتی نەتەرەپیدا لەسالەکانی (۱۹۵۱-۱۹۸۰)بە تیکرای ۷،۳٪بەرامبەر ۴٪ کۆمەلێ دەولتە سەرمايەدارەکان ، لە ناویاندا ویلايەتە یەگرتوہەکانی ئەمریکا(30)

ئینجا بانگخووانی سۆشیالیزمی زانستی ، ئەزموونەکەى شۆرەوییان کرد بە بەلگەى راستیی بیردۆزەى مارکسایەتیو ،سەرکەوتنی بەرنامەى سۆشیالیستی لە پەرەپیداندا . بەلام ئەوان بیناگابوون لە زۆر راستیی گرنگ لە ھەلسەنگاندنی ئەزموونی شۆرەويدا، کە بەروونی دەرئەکەوتبوون.،ھەتا دوای لەناوچوونی ستالین (۱۹۵۳) و دەرکەوتنی خرۆشوف،ئەوکاتە بەناشکرا دوای ئەوہى گۆریاتشوف بوو بە ئەمىندارى کۆمیتەى ناوەندیى حزبى کۆمەنستى شۆرەوى ، لە نازارى ۱۹۸۵ئەو ھەلانە دەرکەوتن ، ئەوانەى بە ئەزموونی شۆرەوى دلخۆشبوون ، باسى ئەوہیان نەکردبوو کە شانەشانى ئەو پيشکەوتنە گەورەيەى کە روسیا

Edward Crankshaw, Khrushchev's Russia, Penguin, 1959, p. 21⁽²⁸⁾

⁽²⁹⁾ John Long, Modern Russia Gerald Duck worth and Co, Ltd. London . 1957 , pp. 106

⁽³⁰⁾ L. Abalkin and others , Political economy , op. cit , p., 306

به دهستی هیئا له داهاشی نه ته وهیی و کهرتی پیشه سازیدا ، به تایبته تی له بواری پیشه سازیه قورسه کان و پیشه سازیه جهنگیه کاندا ، هاوړی بوو له گهگله داړمانی زور گه وهرده له کهرتی کشتوکالیو بهرهمهینانی خوراکدا ، ههروه ها هاوړی بوو له گهگله نه هیشتنی ریژو کهرامه تی ئاده میزادو ، گیان له دهست دانیان و ، کوټ و پیوه ندرکدنی بیریان . یه کهم کهس ئه و کویره وه ریانه ی ئاشکراکرد ، نیکیتا خرؤشوف بوو که له سالی ۱۹۵۶- بو یه کهمجار- بهرامبهر به گهگله روسیا ئاشکرای کرد ، له کوئگره ی بیسته می حزبی کوومه نستیدا ، که ستالین پیاکوژ بووه ، کوشتاری به کومه لی کردووه ، میژووی شیواندووه⁽³¹⁾ یه کی له تویره ره باوه ریپیکراوه کان ده لیت: نرخی ئه و په ره پیدانه گه وریه ی که ستالین به نهجامی گه یاندووه ، زور گران بووه ، که بریتی بوو له له ناوبردنی ملیونه ها گیانی مروټ ، له پیناوی بنیاتنانی هه زاران ئامیر ، وهکو هه ولئیک بو ئاماده کردنی بارودوخی بژیویه کی باشر بو ئه وانه ی له ژیاندا ماون⁽³²⁾ به لام له بواری په ره پیدانی کشتوکالدا . ژماره کان ئامارزه بو ئه وه ده کهن ، که نه خشه ی کشتوکال له روسیا ، ئامانجی به هه مهینانی ۱۱۹ ملیون تنه دانه ویله بووله سالی ۱۹۴۰ . به لام ئه وه ی بهرهم هاتبوو ته نها ۶،۹۵ ملیون تنه بوو . ههروه ها نه خشه ی سالی ۱۹۴۸ وادنرابوو که ۱۱۵ ملیون تنه بیت ، که چی ته نها ۲،۶۷ ملیون تنه بهرهم هاتوو .

ههروه ها نه خشه سازان مژده یان دها که له سالی ۱۹۴۹ اپری ۱۲۴ ملیون تنه بهرهم دابین ده بیت ، به لام ئه وه ی به هه میان هیئا ته نها ۲،۷۰ ملیون تنه بوو . به هه مان شیوه نه خشه ی سالی ۱۹۵۱ یان زور به گه شبینیه وه دانا بو بهرهمهینانی ۱۲۰ ملیون تنه . که چی بهرهمه ی راسته قینه یان ته نها ۲،۹۲ ملیون تنه بو⁽³³⁾ ئینجا له باره ی

(31) The Guardian (U.K) October ,16.1964,p.13

(32) Crankshaw Op.ct pp.10-11

(33) Alec Nvoe ,An economic history of the U.S.S.R. Penguin book , 1969,pp.303.276.225.191

نەخشەى پەرەپىدانی جىاجيا لەپرووى كاتەو ، لەپىنج سالچەو ە بۇ ەوت سال .
 يەكەم نەخشەى پىنج سالە لە روسيالە يەكى ئۆكتۆبەرى سالى ۱۹۲۸ دەستىپىكىرد ،
 يەكلەدوای يەك لەسالەكانى چلەكان و پەنجاكانداو،دوای ئەویش ە ەر بەردەوام
 بوو،ئەو ەش بوو بەھۆى دەرچوونى روسيا لە كۆمەلگايەكى كشتوكالىي
 سەرەتاييەو ، بۇ ئاستى دەولتە پيشەسازيە سەرمايەداريە گەرەكان⁽²⁸⁾
 بوو بە دووم دەولت لەناوياندا،سەرچەمى بەرھەمى پيشەسازيى سەرمايەداريى
 بەتپكرای ۱۳٪گەشەى كرد لەسالەكانى (۱۹۵۱-۱۹۵۶)،ھەولى دەدا بۇ زياتر كردنى
 داھاتى تاكەكەس بەتپكرایەك كەپيش دەولتە سەرمايەدارەكان بەكويت⁽²⁹⁾
 سەرچاوەكانى شۆرەوى ئاماژە بەو دەكەن كە كۆمەلەى دەولتە سۆشئاليزمەكان ،
 لەناوياندا روسيا گەشەيەكى سالانەيان كردو ە ،لە داھاتى نەتەو ەييدا لەسالەكانى)
 ۱۹۵۱-۱۹۸۰)بە تپكرای ۷،۳٪بەرامبەر ۴٪ كۆمەلەى دەولتە سەرمايەدارەكان ، لە
 ناوياندا ويلايەتە يەگرتو ەكانى ئەمريكا⁽³⁰⁾

ئىنجا بانگخوزانى سۆشئاليزمى زانستى ، ئەزمونەكەى شۆرەوييان كرد بە
 بەلگەى راستى بىردۆزەى ماركسايەتىو ،سەرکەوتنى بەرنامەى سۆشئاليزمى لە
 پەرەپيداندا . بەلام ئەوان بىناگابوون لە زۆر راستى گرنگ لە ھەلسەنگاندنى
 ئەزمونى شۆرەويدا، كە بەروونى دەرئەكەوتبوون . ھەتا دوای لەناوچوونى ستالين)
 ۱۹۵۳،) و دەرکەوتنى خرۆشوف،ئەوکاتە بەئاشكرا دوای ئەو ەى
 گۆرباتشوف بوو بە ئەمىندارى كۆمىتەى ناو ەندىي حزبى كۆمەنستى شۆرەوى ، لە
 نازارى ۱۹۸۵ئەو ھەلانە دەرکەوتن ، ئەوانەى بە ئەزمونى شۆرەوى دلخۆشبوون ،
 باسى ئەو ەيان نەكردبوو كە شانبەشانى ئەو پيشكەوتنە گەرەيەى كە روسيا

Edward Crankshaw, Khrushchev s Russia, Penguin, 1959, p, 21⁽²⁸⁾

⁽²⁹⁾ John Long ,Modern Russia Gerald Duch worth and Co, Ltd .London . 1957 ,pp. 106

⁽³⁰⁾ L. Abalkin and others , Ploitical economy , op. cit , p., 306

گەرەرتىن بەرھەمھېنى رەقەمەنى (الصلب) و كەرەسەى كال و سووتەمەنى و وزەى جىھانى بوو، رووبەرووى كەموكوپرى بوويەو لەو بەرھەمانەدا بەھۆى بەگەرخستنى بەفېرۇنەدان يا نەشارەزايانەو.⁽³⁸⁾

ھەرۇھا لە رەخنەگرتن لە دەرھاويشتە كۆمەلایەتھەكانى ئەزمونى سۆشئالىستى ، گۆرباتشۆف دەلئت: (ھەمىشە پىياھەلەدان و ملكەچى و پىشتگوئىخستنى بۆچوونەكان و ، پىداوئىستىھەكانى خەلكە گىشتىھەكەو، راي گىشتى ھاندەرا. ھەلسەنگاندنى گۆترەكارى و ساكار دەكراو ، بەراستىھەكى قسەھەلنەگىرىش دادەنران، قسەو كردار لەيەكتەر جىبابوونەو ، تاوايلىھات ھەرچى لە بلندگۆكانى راگەياندن و، رۆژنامەكان و ، كتئبەكانى خوئندنەو رادەگەيەنرا، بووبوو بە جىگى گومان و پرسىيار، بەدەرەفتارىي لە رەوشتە گىشتىھەكاندا بلاووبوويەو ، خوگرتن بە خواردنەوئى سەرخۆشكەر و ماددە سەرکەرەكان و تاوانكارىھەو زۆرتەر بووبوو⁽³⁹⁾

زەھتەرتىن شت كە پىرستروئىكا جەختى لەسەر كردهو ، ئەو بوو كە ، ئەو شىئوئازى گەشەكردنەى ، كە لەبنەماكانى ماركسىي لىننىي ھەلقولابوو ، گەيشت بە رىگايەكى تەواو داخراو، ھەرۇھكو سەرمايەدارىي بەسەريھات كە بنەماكانى دادگەريي كۆمەلایەتى بەتالكردهو ، چىنى رۆشنبرى ولاتە ھەژارەكانى ، لە بنكە رەسەنەكەى خۆى دابرىو، بەستىھەو بە بەرنامەكانى كۆمەلگاي سەرمايەدارىي و بەھاكانى و شىئوئازى رەفتارو رەوشتەو.

ھەموو ئەوئى لە شۆسئالىستى زانستىي پەيدا بوو ، ئەوئى كە ستەمى سەرمايەدارىي گۆريووە بە جۆرىكتەر لە ستەم، كە لەسەر جىاوازيي چىنايەتى راوہستاو، لە دابەشكردنى دەسەلات، لە ئىوان ئەوانەى ھەموو دەسەلاتيان

⁽³⁸⁾ ھەمان سەرچاوە

⁽³⁹⁾ ھەمان سەرچاوە ل/ ۱۹

پەرەپیدانی سامانی ئازەلداریه، ژماره‌کانی سالی ۱۹۵۰ بەگشتی ، زۆر که متریبون له ژماره‌کانی سالی ۱۰۲۸، ئەو ش دەگه‌پێته‌وه بۆ دژایه‌تی جوتیاران ، بۆ نه‌زمی کینگێ گشتوکالی به‌کۆمه‌ل Collectivization، تا راده‌یه‌کی ش بارودۆخی جه‌نگی دووهمی جیهانیی⁽³⁴⁾ به‌لام گه‌وره‌ترین ره‌خنه‌ که رووبه‌رووی نه‌زموونی سۆشیا لیستی روسیا بوویه‌وه، ئەو بووله‌سه‌ر زمانی سه‌رۆکی شۆره‌وی گۆرباتشوف له کتیبه‌که‌یدا بنیاتان‌وه (پیرسترویکا) که ده‌لی (له نیوه‌ی دووهمی هه‌فتاکاندا شتیک رویدا ، له سه‌ره‌تا دا ته‌فسیری نه‌بوو، ولات-روسیا-ده‌ستیکرد به‌ و نکرده‌ی هیزی هاندان و دووپاتبوونه‌وه‌ی دارمانی پابووری به‌پله‌یه‌کی گه‌وره‌تر کاتی شیته‌ل^۲

کرده‌ی بارودۆخه‌که هه‌ر له سه‌ره‌تا وه بۆمانده‌رکه‌وت ، که گه‌شه‌ی ئابووری له پانه‌ سالی دوا ییدا زۆر شینه‌یی بوو، تیکرای گه‌شه‌ داها‌تی نه‌ته‌وه دارمانی ده‌ستپیکرد بۆ زیاتر له نیوه، به‌ها‌تی هه‌شتاکان دابه‌زی بۆ ناستی نزیک له وه‌ستانی ئابووری (رکود).⁽³⁵⁾ له‌گه‌ل ئەوه‌ی -شۆره‌وی- له گه‌وره‌ترین به‌ره‌مه‌پێنه‌کانی دانه‌ویله‌ بوو، که‌چی ناچار بوو ملیۆنه‌ها ته‌ن دانه‌ویله‌ بکریته‌ بۆ ئالف.. تیکراکانی گه‌شه‌کردن به‌خیرایی نزم ده‌بوویه‌وه، هه‌رچی چاودیری له‌سه‌ر چاکجۆری هه‌بوو به‌باشی کاری نه‌ده‌کرد، کۆسپی زۆر هه‌بوو له‌به‌رده‌م. ناماده‌کرده‌ی خۆراک و نیشته‌جیکردن و شمه‌کی به‌کاربردن و کارگوزاریه‌کاندا⁽³⁶⁾ بزواتی هاندهری کۆی به‌ره‌م به‌تایبه‌تی له‌ پێشه‌سازیه‌ قورسه‌کاندا، له‌ ریزی پێشه‌وه دانرابوون و بووبوون به‌ تاچه‌ مه‌به‌ست⁽³⁷⁾. هه‌روه‌ها بارودۆخیکی خراب گه‌شه‌ی ده‌کرد، شۆره‌وی که

(34) Crankshaw , Op.cit.p.138

[(35) ئیخانیل غورباتشوف، البیرسترویکا، ترجمه‌ حمدی عبدالجواد، دار الشروق، القاهرة، ط ۱۹۸۸م ۵

(36) سه‌رچاوه‌ی پێشول، ۱۶-۱۸

(37) مه‌مان سه‌رچاوه‌ ل: ۱۸

گه وره ترين به ره مهيني رقه مهني (الصلب) و كه ره سهي كال و سووته مهني و وزه
جيهاني بوو، رووبه پروي كه موكوپي بوويه وه له و به ره مانده به هوي به گه پرخستني
به فيرونه دان يا نه شاره زايانه وه.⁽³⁸⁾

هه روه ها له ره خنه گرتن له ده رهاويشته كومه لايه تيه كاني نه زموني
سوشيا ليستي ، گورباتشوف ده لئيت: (هه ميشه پيايه لدان و ملكه چي و
پشتگويخستني بوچوونه كان و ، پيداويستيه كاني خه لكه گشتيه كه و، راي گشتي
هاند ه درا. هه لسه نگاندي گوتره كاري و ساكار ده كراو ، به راستيه كي قسه هه لنه گريش
داده نران، قسه و كردار له يه كتر جيا بوونه وه ، تاوايليهات هه رچي له بلندگوكاني
راگه ياندن و، روظنامه كان و ، كتيبه كاني خويندنه وه راده گه يه نرا، بووبو به جيگاي
گومان و پرسيار، به دره فتاري له ره وشته گشتيه كاندا بلا بوويه وه ، خوگرتن به
خواردنه وه ي سه رخوشكه رو ماده سه ركه ره كان و تاوانكاريه وه زورت ر بووبو⁽³⁹⁾

زه قترين شت كه پيرستويكا جهختي له سه ر كرده وه ، نه وه بوو كه ، نه و
شيوازي گه شه كردنه ي ، كه له بنه ماكاني ماركسي لينيني هه لقولا بوو ، گه يشت به
ريگايه كي ته او داخراو، هه روه كو سه رمايه داربي به سه ريهات كه بنه ماكاني
دادگه ري كومه لايه تي به تاكردنه وه ، چيني روشنيري ولا ته هه ژاره كاني ، له بنكه
ره سه نه كه ي خوي دابري و، به ستيه وه به به رنامه كاني كومه لگاي سه رمايه داربي و
به هاكاني و شيوازي ره فتارو ره وشته وه.

هه موو نه وه ي له شوسيا ليستي زانستبي پيدا بووه ، نه وه يه كه سته مي
سه رمايه داربي گوريووه به جوريكيت له سته م، كه له سه ر جياوازي چينا يه تي
راوه ستاوه، له دابه شكردني ده سه لات، له نيوان نه وانه ي هه موو ده سه لاتيان

⁽³⁸⁾ هه مان سه رچاوه

⁽³⁹⁾ هه مان سه رچاوه ل/ ۱۸

پەرەپیدانی سامانی ئاژەلداریهو، ژماره‌کانی سالی ۱۹۵۰ بەگشتی ، زۆر که متریبون له ژماره‌کانی سالی ۱۰۲۸، ئەو‌ش دەگەریتەوہ بۆ دژایەتی جوتیاران ، بۆ نەزمی کینگە کشتوکالی بەکۆمەنلCollectivization، تا رادەیه‌کیش بارودۆخی جەنگی دوومی جیہانیی⁽³⁴⁾ بەلام گەورەترین رەخنە کە رووبە‌پرووی ئەزموونی سۆشیا لیستی روسیا بوویەوہ، ئەوہ بوولەسەر زمانی سەرۆکی شۆرەوی گۆرباتشوف لە کتیبە‌کەیدا بنیاتنانەوہ(پیرسترویکا) کە دەلی (لە نیوہی دوومی حەفتاکاندا شتیکی روویدا ، لەسەرەتادا تەفسیری نەبوو، ولات-روسیا- دەستیکرد بە و نکرانی هیزی هاندان و دووپاتبوونەوہی دارمانی پابووری بەپلەیه‌کی گەورەتر کاتی شیتەل^۶

کرانی بارودۆخە کە هەر لەسەرەتاوہ بۆماندەرکەوت ، کە گەشە‌ی ئابووری لە پانزە سالی دواییدا زۆر شینەیی بوو، تیکرای گەشە داہاتی نەتەوہ دارمانی دەستیپیکرد بۆ زیاتر لە نیوہ، بەهاتنی هەشتاکان دابەزی بۆ ناستی نزیکی لە وەستانی ئابووری(رکود).⁽³⁵⁾ لەگەڵ ئەوہی -شۆرەوی- لە گەورەترین بەرھەمھینەکانی دانەوینلە بوو، کەچی ناچاربوو ملیونەھا تەن دانەوینلە بکریت بۆ ئالف... تیکراکانی گەشە‌کردن بەخیرایی نزم دەبوویەوہ، هەرچی چاودیری لەسەر چاکجۆریی هەبوو بەباشی کاری نەدەکرد، کۆسپی زۆر هەبوو لەبەردەم. ئامادە‌کردنی خۆراک و نیشتە‌جیکردن و شەمکی بەکاربردن و کارگوزاریەکاندا⁽³⁶⁾ بزواتی هاندەری کۆی بەرھەم بەتایبەتی لە پیشە‌سازیه قورسەکاندا، لە ریزی پیشە‌وہ دانرابوون و بووبوون بە تاقە مەبەست⁽³⁷⁾. هەرەھا بارودۆخیکی خراب گەشە‌ی دەکرد، شۆرەوی کە

⁽³⁴⁾ Crankshaw , Op.cit.p.138

⁽³⁵⁾] میخائیل غورباتشوف، البیرسترویکا ترجمە حمدی عبدالجواد، دار الشروق، القاهرة، ط ۱۹۸۸م، ۱۵

⁽³⁶⁾ سەرچاوەی پیشو ل، ۱۶-۱۸

⁽³⁷⁾ مەمان سەرچاوە ل: ۱۸

پەرەپېدان ئە دېدى ئىسلاموھ

پەرەپېدان يان ئاوەدانکردنەوھ:

ئەگەرچى زانا يانى ھاوچەرخى ئىسلام، لە قۇناغى وەلامدانەوھى پرسىيارە سادەو ساكارەكان تىپەريون، ئەو پرسىيارانەى كە لە سەرەتاي دەيەى شەشەمى ئەم سەدەيەوھ (سەدەى بيست) دەوروزئىرا: ئايا ئىسلام ئايىن و دەولەتە ؟ يىروباوەرە يان ئابورى؟ شەريعت و ياسايە يان بەھاي رەوشتىي؟ لەگەل ئەوھ ھەموويدا، دەنگىك بلىند دەبىتەوھ و ، داواى راستىي دەكات و ، دەپرسىت: باشە، بۇمان سەلمىئرا كە ئىسلام ئايىن و دەولەتە ، يىروباوەرە شەريعتە ، زامندارىي يەكتريو بەزەبيە، ئەى ئايا پەيوەندى چيە بە پەرەپېدانى ئابورىيەوھ؟ كە زانستىكى نوئيەو بنىاتنراوھ لەسەر سەرژمىريەكانى داھاتى نەتەوھو ، ديارىكردى تىكراى گەشەكردى لە روانگەى پىندراوھ كانەوھ، كە بە ژمارەو ھاوكيشەى بيركارىي، وئىنە روونكەرەكان دەردەپرئت دامەزراوھ؟

ئايا پەيوەندى ئىسلام بەمانە ھەمويانەوھ چيە، خو ئەوانە ناچنە بەشى زەكات و خيرو چاكەكردى. ئايا كۆلىك نادەن بە كۆلى ئىسلامدا كە نەتوانى ھەلى بگريئ؟ لىرەدا زانا يانى ھاوچەرخ ، كە دريغيان نەكردوھ لە ھىچ ھەوليك بۇ روونكردنەوھى دېدى ئىسلام، بۇ پەرەپېدان و ئەو نيشانانەى پىي جىادەبىتەوھ ، بە پشتبەستت بە دەقەكانى قورئان و سوننەتەوھو، ئەو ئامازە ئابورىانەى ، لە كتبيى ھەندى لە زانا موسلمانەكانەوھ ھاتوھ ، وەكو ئىبن خەلدون لە كتبيى (المقدمە) داو، ئەحمەد بن عەلى ئەلدەلجى لە كتبيى (فى الفلاكە و المفلكون) دا، ھەرەھا پيشەوا ئەبو يوسف لە كتبيى (الخراج) دا⁽⁴²⁾. بەلام ئەوان-وەكو دەردەكەويئ-زور

⁽⁴²⁾ فؤاد شندى، التنمية الاقتصادية فى الاندلس، الاندلس للاعلام، القاهرة ١٩٨٧، ص ٤٧

بەدەستە-كە كەمايەتپەكى كاربەدەستن و ، ئەوانەى ھىچيان بەدەست نىيە ، كە زۆربەى ھەرەزۆرن⁽⁴⁰⁾ . ئەو رووداوانەى لە ئەوروپاي خۆرئاوا روودەدن ، بەلگەيە لەسەر سىروشتى ئەو زۆرانبازيە بىيۆنەيە. حىزبە سۆشئالىستە كاربەدەستەكانى ئەوروپاي خۆرھەلات، دەلئىن: ئەوان پىشپەرھوى چىنى كرىكارن و، بەزمانى ئەوانەو قسەدەكەن، كەچى بزوتنەوھى ھاوكارىي پۆلەنداو ، تەقىنەوھى بارودۇخى مەجھرو ، ئەلمانىاي خۆرھەلات و چىكۆسلۇفاكيا، ئامارژە بۇ دياردەيەكى نوي دەكەن، كە ھەموو ئەو بناغانەى تىكۆپىكدا، كە ماركس بىردۆزەى ناكۆكى چىنايەتى لەسەر دامەزاندبوو، ئەوھش خاىبىوونەوھى تەفسىرى ماددى مېژوو دەگەيەنن، لە ناوھرۆكە بنچىنەيەكەيدا(ناكۆكىي چىنايەتىي) و ، دارپىنى بىرۆكەى ماركسايەتى لە بەرگى زانست، كە بانگەوازي بۇ دەكرد.

ئەگەر بەرھەمى پەرەپىدانى سۆشئالىستى ، لە ماوھى پانجا سالدا يا زياترىش، لە گەرەترىن دەولەتى سۆشئالىزمدا ، برىتى بىت لە داگىركردنى ئاسمان و ، كەمىي خۇراك و ، سىپىنەوھى كەسىتى ئادەمىزادو، بەتالكردنەوھى ئەقلىو ، خراپاندنى رەوشتەكانىو ، شىواندنى مېژووھەكى* . ئەگەر سەرمايەدارىي ، خۇشىي ژيان و، فرەيى شمەكى بەكاربردنى كرىبىت بە ھەلۆھشاندەوھى خىزان و، رزگاربوون لە دايك و باوك و پىرەكان ، بەناردنىان بۇ پەناگاي پەككەوتەكان؟ ھەرەھا زياترىبوونى تاوانكارىو ، توندوتىژى بەكارھىنان و، خووگرتن و ئالوودەبوون بە ماددە سىركەرەكانەوھو، بەدەرەفتارىو ، بەرزىبوونەوھى ئاستى خۆكوشتن⁽⁴¹⁾ ئەى نايان چ جوانىەك بۇ ژيان ماوھتەوھ ، بۇ ئەو گەلەى كە پىشتى كردۆتە پاداشت و سزاي رۆژى قىامەت؟؟

(40) ابراهيم دستقي اباڤه . مصدر

(41) اسماعيل صبرى عبدالله (بىتصرف) نەحو نظام اقتصاى عالمى جديىد ، مصدر سابقص ۱۵۵

پەرەپېدان لە دیدی ئیسلامەوه

پەرەپېدان یان ئاومدانکردنەوه:

ئەگەرچی زانایانی ھاوچەرخى ئیسلام، لە قونایى وەلامدانەوهى پرسىارە سادەو ساکارەکان تیپەرپيون، ئەو پرسىارانەى که لە سەرەتای دەیهى شەشەمى ئەم سەدەیهوه (سەدەى بیست) دەوروزینرا: ئایا ئیسلام ئایین و دەولەتە ؟ بیروباوەرە یان ئابووری؟ شەریعەت و یاسایە یان بەهای رەوشتیى؟ لەگەڵ ئەوه هەموویدا، دەنگیک بێند دەبیتهوه و ، داواى راستیى دەکات و ، دەپرسیت: باشە، بۆمان سەلمینرا که ئیسلام ئایین و دەولەتە ، بیروباوەرەو شەریعەتە ، زامنداریى یەکتىو بەزەبیە، ئەى ئایا پەيوەندى چیه بە پەرەپېدانی ئابووریەوه؟ که زانستیکی نوئیەو بنیاتنراوه لەسەر سەرژمیریەکانى داهاى نەتەوهو ، دیاریکردنى تیکرای گەشەکردن لە روانگەى پېدراوەکانەوه، که بە ژمارەو ھاوکیشەى بیرکاریىو، وینە روونکەرەکان دەردەبەرت دامەزراوه؟

ئایا پەيوەندى ئیسلام بەمانە هەموویانەوه چیه، خو ئەوانە ناچنە بەشى زەکات و خیرو چاکەکردن.. ئایا کۆلیک نادەن بە کۆلى ئیسلامدا که نەتوانى هەلى بگریت؟؟ لیرەدا زانایانى ھاوچەرخ ، که درێغیان نەکردوه لە هیچ هەولیک بۆ روونکردنەوهى دیدى ئیسلام، بۆ پەرەپېدان و ئەو نیشانانەى پىی جیادەبیتهوه ، بە پشتبەستن بە دەقەکانى قورئان و سوننەتەوهو، ئەو ئامارە ئابووریانەى ، لە کتیبى هەندى لە زانا موسلمانەکانەوه هاتوو ، وەکو ئیبن خەلدون لە کتیبى (المقدمه) داو، ئەحمەد بن عەلى ئەلدەلجى لە کتیبى (فى الفلاکە و المفلکون) دا، هەرودە پيشهوا ئەبو یوسف لە کتیبى (الخراج) دا⁽⁴²⁾. بەلام ئەوان-وەکو دەردەکەویت-زۆر

⁽⁴²⁾ فؤاد شندى، التنمية الاقتصادية فى الاندلس، الاندلس للاعلام، القاهرة ١٩٨٧، ص ٤٧

بەدەستە-كە كەمايەتيەكى كاربەدەستن و ، ئەوانى ھىچيان بەدەست نىيە ، كە زۆربەى ھەرەزۆرن⁽⁴⁰⁾ . ئەو رووداوانى لە ئەورپاي خۆرئاوا روودەدن ، بەلگەيە لەسەر سروشتى ئەو زۆرانبازيە بېوينەيە . حيزبە سۆشيايلىستە كاربەدەستەكانى ئەورپاي خۆرھەلات، دەلەين: ئەوان پېشپەوى چىنى كرىكارن و ، بەزمانى ئەوانەوە قسەدەكەن، كەچى بزوتنەوہى ھاوكارىي پۆلەنداو ، تەقىنەوہى بارودۇخى مەجەرو ، ئەلمانىاي خۆرھەلات و چىكۆسلۇفاكيا، ئاماژە بۇ دياردەيەكى نوئ دەكەن، كە ھەموو ئەو بناغانى تىكۆپىنكدا، كە ماركس بىردۆزەى ناكۆكى چىنايەتى لەسەر دامەزراندېو، ئەوہش خالىبونەوہى تەفسىرى ماددى مېژوو دەگەيەن، لە ناوہرۆكە بنچىنەيەكەيدا(ناكۆكىي چىنايەتىي) و ، دارنىنى بىرۆكەى ماركسايەتى لە بەرگى زانست، كە بانگەوازي بۇ دەكرد .

ئەگەر بەرھەمى پەرەپىدانى سۆشيايلىستى ، لەماوہى پانجا سالدئا يا زياترىش، لە گەورەترين دەولەتى سۆشيايلىزمدا ، برىتى بېت لە داگىركردنى ئاسمان و ، كەمىي خۆراك و ، سېرپىنەوہى كەسېتى ئادەمىزادو، بەتالكردنەوہى ئەقلىو ، خراپاندنى رەوشتەكانىو ، شىواندنى مېژووہكەى* . ئەگەر سەرمايەدارىي ، خوشىي ژيان و ، فرەيى شەمكى بەكاربردنى كرىبېت بە ھەلوەشاندنەوہى خىزان و ، رزگارېوون لە دايك و باوك و پىرەكان ، بەناردنىان بۇ پەناگاي پەككەوتەكان؟ ھەرەھا زياترىوونى تاوانكارىو ، توندوتىژى بەكارھىنان و ، خووگرتن و ئالوودەبوون بە ماددە سېرکەرەكانەوہو، بەدېرەفتارىو ، بەرزبوونەوہى ئاستى خۆكوشتن⁽⁴¹⁾ ئەى نايأ چ جوانىەك بۇ ژيان ماوہتەوہ ، بۇ ئەو گەلەى كە پشتى كردۆتە پاداشت و سزاي رۆژى قىامەت؟؟

(40) ابراهيم دستقي اباقة . مصدر

(41) اسماعيل صبرى عبد الله (بتصرف) نحو نظام اقتصادى عالمى جديد ، مصدر سابق ص ۱۵۵

په یوه ندى پېوهى هه يه له چاودېړيى كۆمه لايه تى و فیركاريى و خوشگوزهرانى ، كه مليشه نيټ بۇ جوانكاره كان و ، ئاداب و هونه ريش، ئه مانه هه مووى ده گريته وه .
 ئينجا دواى ئه وه وا درده كه ويټ كه زاراهى گه شه، زور قوناغى پينه كردنى بړيووه بۇ ئه وهى ئامانجه نويكان بگريته وه ، له گه ل ئه وه شدا زاراهه كه به نده به مه به سته مادديه سنووردارو دنيايييه كانه وه ، نه گه يشتوتته ئاستى چه مكي ئيسلامىي و قوليه كه ي و گشت گريه كه ي .

رييازى ئيسلام

به لآم ئاوه دانكردنه وه (ال عمران) * له چوارچيويه بىرى ئيسلاميدا ، په لده هاويژيټ بۇ ئاسويه كى فراوانتر، نهك ته نها زيادبوونى به رهه م و داهاتى نه ته وه ، يا راستكردنه وه ي په يكه رىي (هيكلى) له بونىادى ئابووريداو، خۇي ده گه ينيته دياريكردنى ئامانجه كانى ژيان و په يامى ئاده ميزاد له ئاوه دانكردنه وه ي زهويدا، له روانگه ي ئه وه مه به سته ي ئاده ميزادى له پيناودا دروستكراوه، ئه ويش به ندايه تيه بۇ خواي تاك و ته نها، چونكه له روانگه ي موصلمانه وه ، به بى يه كتاپه رستى ، ناتوانين ويئاي ئاوه دانكردنه وه ي زهوى بكه ين. ئينجا به پيئى ئه وه ديدة ئيسلاميه ، يا ئه و ريبازه ئيسلاميه ، ته نها ئابوورى و خوشگوزهرانى ئابوورى ، ته وه رو خولگه ي ژيانى مروقايه تى ئامانجى به رزى مروقه نين، كه پيداويسته كانى تاكه كان و كۆمه لگاش له ويذا ده وه ستي، به لآم ئابوورى و په ره پيئان دهن به و به شه ي كه مامه له و په يوه ندييه ماديه كانى نيوان تاكه كانى كۆمه لگا ريكدخه ن، كه

* ئه م به راورده مه به ستي وروژاندنى جهنگى زاراهه كان نيه ، ئه وه نده ي مه به ستي روونكردنه وه ي پزوكرامى ئيسلامه له چاره سه رى كيشه ئابووريه كاندا

رانه و هستان له سەر هندی له لایه نه پیاوه کراوه کانی پهره پیدان له میژووی ئیسلامداو، کاریگه ریی له سەر بنیاتنانی نمونه ی پهره پیدانی ئیسلامیی، چونکه ئەوان - به خیرایی - چه مکی ئاوه دانکاریان (العمران) تپه پراند، بۆ وتووێژ له سەر پهره پیدان له چوار چۆوه یه کدا، نزیك بیته له چه مکی خۆرئاوایی هاوچه رخ...

فه رمانی سییه م، ئەوان به روونی په یوه ندی نیوان چه مکی ئیسلامیی پهره پیدان و، ئەو شیوازه هونه ریه ی (چه مکه که) داده به زینیتته سەر واقعی کۆمه لگای هاوچه رخ، دیاریی نه کردووه، له بهر ئەوه زاراوه ی (ئاوه دانکردنه وه ی مرویی) که ئین خهلدون به کاریهیناوه، هه لویسته یه کی پیکردم، ئەو زاراوه یه که خه ریکه ده بیته هاوتا بۆ ده سته واژه ی (ژیاری مروقیه تی) یان (ژیاره کان). به لام ئین خهلدون ئەو ده سته واژه یه له جیگای تریشدا به کاریهیناوه به واتای گه شه و پهره پیدان و فره ییو، چاکیی خه لکی به نه شونمای سامان و پاکبوونه وه ی... به دانانی به لایه نیکی له لایه نه کانی ژیار یا کۆبوونه وه ی مرویی. (43)

له سه ره تایی ئەم باسه دا دیمان چۆن زاراوه ی ((گه شه)) گۆرا بۆ ((پهره پیدان))، بۆ ئەوه ی ده رپری ناوه رۆکیکی فراوانتر بیته له گه شه، ئینجا وشه ی ((پهره پیدان))، خۆیشی ملکه چکرا بۆ گۆرانکاریی زیاتر، بۆ زیادکردنی ره هندی نوئی بۆ بیروکه که هه تا بوو به ((پهره پیدانی ئابووری))، ئینجا بوو به ((پهره پیدانی ئابووری کۆمه لایه تی)) Cocio Economic Development، دوا ی ئەوه ی وشه ی ((گه شه)) ته نها مانای زیادبوونی داها تی نه ته وه ی دها به ده سته وه، به هۆی ئەو گۆرانکاریانه وه، له و چه مکه په ریه وه بۆ ئەوه ی مانای گه شه ی گه وره و، دانگه ریی کۆمه لایه تی و پێشخسته نی ژیا نی ماددی ئاده میزاد بگریته وه، له گه ل ئەوه ی

(43) ئین خهلدون له سالی 1322 زایینی له تونس له دایک بووه، له سالی 1406 له قاهره کۆچی دوا یی کردووه (المقدمه بتحقیق علی عبدالواحد وافی لجنة البیان العربی ط1987 ج2 ص77)

په یوه ندى پټوې هه په له چاودېرې كۆمه لايه تېو فېركارېو خوښگوزهرانى ، كه مليشه نيټ بۇ جوانكارپه كان و ، ئاداب و هونه ريش ، ئه مانه هه مووې ده گريټه وه .
 ئينجا دواى ئه وه وا دهرده كه ويټ كه زاراهى گه شه ، زور قوناغى پينه كړدى بړيوه بۇ ئه وهى ئامانجه نوپكان بگريټه وه ، له گه ل ئه وه شدا زاراهه كه به نده به مه به سته مادديه سنووردارو دنياييپه كانه وه ، نه گه يشتوتته ئاستى چه مكى ئيسلامىي و قولپه كه ي و گشتگريه كه ي .

رئيازى ئيسلام

به لآم ئاوه دانكردنه وه (ال عمران) • له چوارچپوهى بېرى ئيسلاميدا ، په لده هاويټ بۇ ئاسويه كى فراوانتر، نه ك ته نها زيادبوونى به رهه م و داهاتى نه ته وه ، يا راستكردنه وهى په يكه رى (هيكلى) له بونىادى ئابووريداو، خۇى ده گه ينيټه دياريكردنى ئامانجه كانى ژيان و په يامى ئاده ميزاد له ئاوه دانكردنه وهى زهويدا، له روانگه ي ئه و مه به سته ي ئاده ميزادى له پيناودا دروستكراوه، نه و يش به ندايه تيه بۇ خواى تاك و ته نها، چونكه له روانگه ي موسلمانوه ، به بى يه كتاپه رستى ، ناتوانين ويئاي ئاوه دانكردنه وهى زهوى بكه ين. ئينجا به پيى ئه و ديدنه ئيسلاميه ، يا ئه و ريبازه ئيسلاميه ، ته نها ئابوورىو خوښگوزهرانى ئابوورى ، ته ورو خولگه ي ژيانى مروقيه تى ئامانجى به رزى مروقه نين، كه پيداويسته كانى تاكه كان و كۆمه لگاش له ويدا ده وه سته ، به لآم ئابوورىو په ره پيدان ده بن به و به شه ي كه مامه له و په يوه ندييه ماديه كانى نيوان تاكه كانى كۆمه لگا ريكده خن، كه

* تم به راورده مه به سته وروزاندى جنكى زاراهه كان نيه ، نه وه نده ي مه به سته روونكردنه وهى پزوكراسى ئيسلامه له چاره سه رى كيشه ئابوورپه كاندا

رانەۋەستانون لە سەر ھەندى له لايەنە پيادەكراوەكانى پەرەپيئدان له ميژووى ئيسلامداو، كاريگەريى لەسەر بنياتنانى نمونەى پەرەپيئدانى ئيسلامىي، چونكە ئەوان-بەخيىرايى-چەمكى ئاوەدانكارىيان(العمران) تىپەپراند، بۇ وتوويژ لەسەر پەرەپيئدان له چوارچيۆهيه كدا، نزيك بيئت له چەمكى خۆرئاوايى ھاوچەرخ...

فەرمانى سىيەم، ئەوان بە روونى پەيوەندى نىوان چەمكى ئيسلامىي پەرەپيئدان و، ئەو شىۋازە ھونەريەى(چەمكەكە) دادەبەزىنيتتە سەر واقىيى كۆمەلگاي ھاوچەرخ، ديارىي نەكردووه، لەبەر ئەو زاراوہى (ئاوەدانكردنەوہى مروىي) كە ئىين خەلدون بەكارهينناوہ، ھەلويستەيهكى پيكردم، ئەو زاراوہيه كە خەريكە دەبيتتە ھاوتا بۇ دەستەواژەى (ژيارى مروقاىەتى) يان (ژيارەكان). بەلام ئىين خەلدون ئەو دەستەواژەيهى له جيگاي تريشدا بەكارهينناوہ بە واتاي گەشەو پەرەپيئدان و فرەيىو، چاكىي خەلكى بە نەشونماي سامان و پاكبوونەوہى... بە دانانى بە لايەنيك له لايەنەكانى ژيارى يا كۆبوونەوہى مروىي.⁽⁴³⁾

له سەرەتاي ئەم باسەدا ديماي چۆن زاراوہى ((گەشە)) گۆپا بۇ ((پەرەپيئدان))، بۇ ئەوہى دەربرى ناوہرۆكيكى فراوانتر بيئت له گەشە، ئينجا وشەى ((پەرەپيئدان))، خويشى ملکہچكرا بۇ گۆرانكارىيى زياتر، بۇ زيادکردنى رەھەندى نوپى بۇ بيروكەكە ھەتا بوو بە ((پەرەپيئدانى ئابوورى))، ئينجا بوو بە ((پەرەپيئدانى ئابوورى كۆمەلايەتى)) Cocio Economic Development، داوى ئەوہى وشەى ((گەشە)) تەنھا ماناي زيادبوونى داھاتى نەتەوہى دەدا بە دەستەوہ، بەھوى ئەو گۆرانكارىيانەوہ، لەو چەمكە پەريەوہ بۇ ئەوہى ماناي گەشەى گەورەو، دادگەريى كۆمەلايەتى و پيشخستنى ژيانى ماددى ئادەمیزاد بگريتتەوہ، لەگەل ئەوہى

(43) ئىين خەلدون له سالى 1322 زايىنى له تونس لەدايك بوو، لەسالى 1406 له قاهرە كۆچى داوى كردووه(المقدمە تحقيق على عبدالواحد وافي لجنة البيان العربى ط1 1957 ج2 ص77)

بەرۈبومىك ، بەپراستى ئەوانە ھەموويان بەلگەن بۇ كەسىك كە بىرىكاتەو ھەرۈھا شەوۋ رۇژو خۆرۋ مانگ و ئەستىرەكانى ژىرباركردوۋ بۇتان ، لە راستىدا ئەوانە ھەموويان بەلگەى راستن بۇ كەسانىك كە ئەقلىان بخەنەكار . ﴿ وهو الذى سخر البحر لآكلوا منه لحما طريا وتسخرجوا منه حلية تلبسونها وترى الفلك مواخر فيه ولتبتغوا من فضله ولعلكم تشكرون﴾ النحل ۱۴ ھەر ئەو خوايەيە دەرياي ژىربار كىردوۋ بۇتان كە بخۇن لەوگۆشتە تەپرى كە تىايەتى ، گەھەرى لىدەرەيىنن خۇتانى پىپرايىننەو ھەرۈھا دەبىنى كەشتىەكان دەرياكەن لەتدەكەن ، تا لە بەخششى پەرۋەردگار بەھرەمەند بىن بەلكو سوپاسگوزارىن .

ئەو ھەموو دەرامەتە ژىرباركرراوانە ، لە پىداويستەكانى ئاۋەدانكردەنەوۋى بەردەستى ئادەمىزان ، ئەۋەش - ۋەكو لە ئايەتەكاندا بۇمان دەردەكەۋىت - دەرامەتتىكن جىادەكرىنەوۋە بە جۇراۋجۇرىەكى زۇر سەيرو ، خىروپىرىكى بىسنور : زەوى ، شىوودۇل ، رىگكان ، (خواردن خواردنەوۋە ، نىشتىنگا ، جلۋبەرگ) بۇ بەكاربردن و بەرھەمەينان و گەشت و گواستەنەوۋە ، ھەرۈھا جۋانىو رازاندنەوۋە خۇشى . ئەمانە ھەموۋى ژىرباركرراۋە بۇ ئادەمىزاد ، بۇ ئەۋەى عەقل و دللى خۇى تىدا بخاتەكار ، بىروھۇشى بەكاربىنى ، ئىنجا بەدەست و توانا جەستەيىو بىرىەكانى لىبخاتەكار ، بۇ ئاۋەدانكردەنەوۋە بىياتنان و چاكسازى ، بەھىۋاي ئەۋەى خۋاي گەرە ئەۋدىئاشى پىببەخشىت ، بەلام بەشى ئەم دىئاشى لەبىرنەچىت .

ئالپەردا سروشتى بۇچۈۋنى ئىسلام و ، پىۋەرە وردە ھاۋسەنگەكانمان بۇ دەردەكەۋىت ، ئەك تەنھا ئەۋەندەى پەيوەندى بە كىشەى پەرەپىدانەوۋە ھەيەۋەس ، بەلكو ئەۋەى كە دەست بۇ ھەموۋ لايەكى ژيان دەكىشىت .

هه موویان دهیگرنه بهر له پیژړه ویکدا ، بگاته نه انجامدانی په یامی مروّځ له سهر نه م زهویه ، که خواپه رستی و به نډایه تیه بو خوا ی گه وره .⁽⁴⁴⁾

به دهسته واژیه کیتر ئابووری ئیسلام به شیکه له هه موویه ک که پیکه وه به ستره وه ، به ریکو و به هاوسه نگی کارلیکده کات له گهل به شه کانیتری پیکه اته ی ئیسلام⁽⁴⁵⁾

له چوارچپوهی نه و بوچوونه روونه دا ، رولی ناده میزاد دیت له ناوه دانکرده وه ی سهرزه وه ی ، به و سامانه سروشتیانه ی که تنیدایه و ، به و زانست و تاییه تمه ندو توانایانه ی خوا پیی به خشیون ، هه روه ها به ژیربارکردنی هه موو دروستکراوه کانیتر بو ناده میزاد : ﴿ هو الذی انشاکم من الارض واستعمرکم فیها فاستغفروه ثم توبوا الیه ان ربی قرب مجیب ﴾ هود ٦١ نه و خواپه یه که ئیوه ی له زهوی په یدا کردوه له ویش ناوه دانی پیی دروستکردون ده داوای لیخو شپوونی لیبکه ن و په شیمان بینه وه ، له راستیدا په روه دگارم نزیکه و وه لامیشتان ده داته وه . ﴿ هو الذی انزل من السماء ماء لکم منه شراب ومنه شجر فیه تسمون یثبت لکم به الزرع والزیتون والنخیل والاعناب ومن کل الثمرات ان فی ذلک لآیه لقوم یتفکرون ، وسخر لکم اللیل والنهار والشمس والقمر والنجوم مسخرات بامرہ ان فی ذلک لقوم یدکرون ﴾ النحل ١٠-١٢ واته خوا نه و زاته یه که له ئاسمانه وه بارانتان بو ده بارینت ، لیی ده خو نه وه ، دره ختی پییده پرویت ، مالیاتی پیی ده له وه ریئن ، به و بارانه جوړه ها کشتو کال دیته به ره م ، له ناویاندا زهیتون و خورماو تری ، له هه موو جوړه

⁽⁴⁴⁾ محمود ابو سعود ، اثر تطبیق النظام الاقتصادي الاسلامی فی المجتمع ، جامعة الامام محمد بن سعود الاسلامیة ، القسم الرابع ، المجلس العلمی (١٧) الرياض ١٤٠٤ هـ ص ٣٨٣

⁽⁴⁵⁾ عبد الحمید الفزالی ، اساسیات المنهج الاسلامی فی التنمية الاقتصادية ، مرکز الاقتصاد ، المصرف الاسلامی الدولی للاستثمار والتنمية ، ادارة البحوث ، الرسالة للطباعة والنشر ، القاهرة ١٩٨٨ ص ٧

بەرۆبومىك ، بەراستى ئەوانە ھەموويان بەلگەن بۇ كەسىك كە بىرىكاتەو ھەرۈھا شەوۋ رۇژو خۇرۇ مانگ و ئەستىرەكانى ژىرباركردوۋە بۇتان ، لە راستىدا ئەوانە ھەموويان بەلگەى راستىن بۇ كەسانىك كە ئەقلىيان بخەنەكار . ﴿ وهو الذى سخر البحر لآكلوا منه لحما طريا وتستخرجوا منه حلية تلبسونها وترى الفلك مواخر فيه ولتبتغوا من فضله ولعلكم تشكرون﴾ النحل ۱۴ ھەر ئەو خوايەيە دەرياي ژىربار كىردوۋە بۇتان كە بخۇن لەوگۆشتە تەپەى كە تىايەتى ، گەھەرى لىدەرپەينىن خۇتانى پىپرازىننەو ھەرۈھا دەبىنى كەشتىەكان دەريكان لەتدەكەن ، تا لە بەخششى پەرۋەردگار بەھرەمەند بىن بەلكو سوپاسگوزارىن .

ئەو ھەمو دەرامەتە ژىرباركرراوانە ، لە پىداويستەكانى ئاۋەدانكردەنەو ھە بەردەستى ئادەمىزان ، ئەو ھەش - ۋەكو لە ئايەتەكاندا بۇمان دەردەكەوئىت - دەرامەتەيكن جىادەكرىنەو بە جۇراۋجۇرىەكى زۇر سەيرو ، خىروپىرىكى بىسنور : زەوى ، شىوودۇل ، رىنگاكان ، (خواردن خواردنەو ، نىشتىنگا ، جلوپەرگ) بۇ بەكاربردن و بەرھەمەينان و گەشت و گواستەنەو ، ھەرۈھا جوانى و رازاندنەو خۇشى . ئەمانە ھەموى ژىرباركرراۋە بۇ ئادەمىزاد ، بۇ ئەو ھەقىقەتلى و دلى خۇى تىدا بخاتەكار ، بىرۋەشى بەكاربىنى ، ئىنجا بەدەست و توانا جەستەيى و بىرىەكانى لىبخاتەكار ، بۇ ئاۋەدانكردەنەو بىناتنان و چاكسازى ، بەھىۋاى ئەو ھەقىقەتلى خۇاى گەورە ئەودىنەشى پىبەخشىت ، بەلام بەشى ئەم دىنەشى لەبىرنەچىت .

ئاليرەدا سىروشتى بۇچوونى ئىسلام و ، پىۋەرە وردە ھاۋسەنگەكانمان بۇ دەردەكەوئىت ، نەك تەنھا ئەۋەندەى پەيوەندى بە كىشەى پەرەپىدانەو ھەيەوبەس ، بەلكو ئەۋەى كە دەست بۇ ھەمو لايەكى ژيان دەكىشىت .

هه موویان دهیگر نه بهر له پیړه ویځدا ، بگاته نه جامدانی په یامی مروّف له سهر نه م زهویه، که خواپه رستیو به ندایه تیه بو خوا ی گه وره. (44)

به دهسته واژه کیتر ټابووری ئیسلام به شیکه له هه موویه ک که پیکه وه به ستراوه، به ریکیو به هاوسه نگی کارلیکده کات له گهلّ به شه کانیتری پیکهاته ی ئیسلام (45)

له چوارچپوهی نهو بوچوونه رو نه دا، روئی ئاده میزاد دیت له ئاوه دانکر دنه وه ی سرزه وی، بهو سامانه سروشتیانه ی که تییدایه و، بهو زانست و تایبه تمه ندو توانایانه ی خوا پیی به خشیون، هه روه ها به ژیر بارکردنی هه موو دروستکراوه کانیتر بو ئاده میزاد: ﴿ هو الذی انشاکم من الارض واستعمرکم فیها فاستغفروه ثم توبوا الیه ان ربی قریب مجیب ﴾ هود ٦١ او خواپه یه که ئیوه ی له زهوی په یدا کردوه له ویش ئاوه دانی پیّ دروستکردون ده داوای لیخو شپوونی لیبکه ن و په شیمان بینه وه ، له راستیدا په روه دگارم نریکه و وه لامیشتان ده داته وه. ﴿ هو الذی انزل من السماء ماء لکم منه شراب ومنه شجر فیهِ تسمون یثبت لکم به الزرع والزیتون والنخیل والاعناب ومن کل الثمرات ان فی ذلک لایة لقوم یتکرون، وسخر لکم اللیل والنهار والشمس والقمر والنجوم مسخرات بامرہ ان فی ذلک لقوم یدکرون ﴾ النحل ١٠-١٢ واته خوا نهو زاته یه که له ئاسمانه وه بارانتان بو ده بارینیت ، لیی ده خو نه وه ، دره ختی پیده رویت ، مالیاتی پیّ ده له وه ریئن ، بهو بارانه جوړه ها کشتو کال دیته بهرهم ، له ناویاندا زهیتون و خورماو تریّ ، له هه موو جوړه

(44) محمود ابو سعود ، اثر تطبیق النظام الاقتصادي الاسلامی فی المجتمع ، جامعة الامام محمد بن سعود الاسلامیة ، القسم الرابع ، المجلس العلمی (١٧) الرياض ١٤٠٤ هـ ، ص ٢٨٢

(45) عبد الحمید الفزالی ، اساسیات المنهج الاسلامی فی التنمية الاقتصادية ، مرکز الاقتصاد ، المصرف الاسلامی الدولي للاستثمار والتعمیر ، ادارة البحوث ، الرسالة للطباعة والنشر ، القاهرة ١٩٨٨ ص ٧

ژیاری که موسلمانان پیاده‌یان کردوه له سه‌رده‌مه‌کاندا ، له سنووری پایه‌ندبوون به رینماییه‌کانی ئیسلام و شه‌عه‌وه.

نمونه‌ی ئیسلامی

له‌به‌رئه‌وه‌ی ئاده‌میزاد ته‌وه‌ره‌ی ئاوه‌دانکردنه‌وه‌و هیزی بزوینه‌ریه‌تی -به‌حوکمی جینشینی له‌سه‌ر زه‌ویدا-، که‌واته ئه‌نجامدانی به‌پررسیاریتی خوی له ئاوه‌دانکردنه‌وه‌ی زه‌ویدا، به هاندهری بیروباوه‌په‌هاکان و ئه‌و پیوه‌رانه‌ی لیی په‌یدا‌بووه ، بریتیه له گرنگترین تایبه‌تمه‌ندی نمونه‌ی ئیسلامی په‌ره‌پیدان، ئه‌م به‌پررسیاریتیه‌ش پشت ئه‌ستوره به ریکیه‌کی بیوینه ، له نیوان رۆح و ماده‌دا ، له‌نیوان دروشم و یاساکاندا ، له‌نیوان تاک و کۆمه‌لدا، له‌نیوان دنیاو قیامه‌تدا⁽⁴⁶⁾ چونکه به‌پررسیاریتیه‌کی تریش روی تیده‌کات، ئه‌ویش پرسیاری رۆژی قیامه‌ته(عن عمره فیم افناه ، وعن علمه ماعمل به ، وعن ماله من این اکتسبه وفیم انفقه ، وعن جسمه فیم ابلاه.) واته پرسیار له ته‌مه‌نی ده‌کریت له چیدا سه‌رفی کردوه له زانستی و ئه‌و کاره‌ی پیی ئه‌نجامداوه، له سامانی له‌کویره به‌ده‌ستی هیناوه و له چیدا خه‌رجی کردوه، له جه‌سته‌ی له چیدا به‌کاری هیناوه.

ئه‌م بۆچوونه قووله گشتگیره‌ی په‌یامی ئاده‌میزاد له‌سه‌ر زه‌وی، که ریبازه ئابووریه مرفکرده نویکان ره‌تیان کردۆته‌وه‌و، زیادکردنی به‌ره‌م و خوشگوزه‌رانیو رابواردنی ژبانی دنیا‌یان کردۆته ئامانجی بنه‌ره‌تی که خوی مه‌به‌سته⁽⁴⁷⁾، به‌وه‌ی که

⁽⁴⁶⁾ عبد الحمید الفزالی، اساسیات المنهج الاسلامی فی التنمیة للاقتصادیة، مصدر سابق ص ۱۳

⁽⁴⁷⁾ George Soule Ideas of the great economisits ,a mentor book ,New York ,1960.pp.31,(Now the emohasis shifted to the improvement of life on earth for its own sake .)

له‌بواری پهره‌پیدان و ئاوه‌دانکردنه‌وه‌دا ، پرۆسه‌ی بهره‌مه‌ینان و گه‌شه‌ی سامان و ، پیاده‌کردنی دادگهریی و چاکسازی و ، دوورکه‌وتنه‌وه له خراپه‌کاریو، ستم، په‌یوه‌ندیکی به‌هیزی هه‌یه به بیروباوه‌پرو، شهرع و خواپه‌رستی و مامه‌له‌و به‌هاو ره‌فتاره‌وه.

نامانج و هوکاره‌کان

له‌راستیدا زانایانی ئیسلام و فه‌قیهه‌کانی -پینش سه‌ره‌له‌دانی ئه‌وه‌ی ناو‌نراوه نابووری سیاسی- چاکه‌ی پینشکه‌وتنیان هه‌یه، له‌روونکردنه‌وه‌ی سروشتی پرۆسه‌ی بهره‌مه‌ینان و ، کاریگهریی دابه‌شکردنی کارو خه‌رجیه گشتیه‌کان (خه‌رجیه‌کانی ده‌وله‌ت) و پاشه‌که‌وته‌کان، بۆ به‌ده‌سته‌ینانی گه‌شه‌و پینشکه‌وتنی نابووری به‌پینی بۆچوونی ئیسلام، به‌مه‌ش به‌روونی جیا‌وازیان کردوه ، له‌نیوان مه‌به‌سته‌کانی ئاوه‌دانکردنه‌وه‌و نامانجه گه‌وره‌کانیدا و (تیروانینی مه‌زه‌بیی)، له‌ نیوان نامرازه ماددی و ته‌کنۆلۆژی و هونه‌ریه‌کان، که هاوکاری ده‌که‌ن له گه‌شه‌کردندا.

راسته ئه‌وان ئه‌م زاراوانه‌یان به‌کارنه‌هیناوه، وه‌کو ئاستی ژیان و بهره‌مه‌ینانی نه‌ته‌وه‌و تیک‌پرای پاشه‌که‌وت و، وه‌به‌ره‌ینان و گه‌شه‌و دانه‌ی سه‌رمایه، به‌لام ده‌سته‌واژه‌ی وایان به‌کاره‌یناوه، که ئه‌و چه‌مکانه بگه‌یننی به‌زمانی سه‌رده‌می خۆیان، ئه‌وه سه‌ره‌پرای ئه‌وه‌ی زۆر له‌و زاراوانه‌و ده‌ربهرینیان، له شێوه‌ی ژماره‌و وینه‌ی روونکردنه‌وه‌و (الرسم البیانی) نمونه‌ی بیرکاریدا، له راستیدا ده‌رپری هه‌ندی و هه‌سیله‌ی هونه‌ری و ته‌کنۆلۆژی بۆ به‌ئه‌نجام گه‌یانندی په‌ره‌پیدان ده‌گه‌یننی، نه‌که ئه‌وانه خۆیان په‌ره‌پیدان بن . ئینجا مادام ئه‌وانه وه‌سیله‌یه‌کی رووتن ، موسلمان هه‌چ نه‌نگیه‌کی تیدانابینی که مامه‌له‌یان له‌گه‌لدا بکات، به پشته‌ستن به‌ ریسای (جلب المصالح ودرء المفاسد) . میژووی ئیسلامیش پریه‌تی له وینه‌ی کراوه‌یی

ژیاری که موسلمانان پیاپیان کردوه له سه‌دهمه‌کاندا ، له سنووری پایه‌ندبوون به رینماییه‌کانی ئیسلام و شه‌رعه‌وه.

نمونه‌ی ئیسلامی

له‌به‌رئه‌وه‌ی ئاده‌میزاد ته‌وه‌ری ئاوه‌دانکردنه‌وه و هیزی بزوینه‌ریه‌تی -به‌حوکمی جینشینیی له‌سه‌ر زه‌ویدا-، که‌واته ئه‌نجامدانی به‌پررسیاریتی خۆی له ئاوه‌دانکردنه‌وه‌ی زه‌ویدا، به هاندهری بیروباوه‌رپوه‌هاکان و ئه‌و پیوه‌رانه‌ی لئی په‌یدا‌بووه ، بریتیه له گرنگترین تایبه‌تمه‌ندی نمونه‌ی ئیسلامی په‌ره‌پیدان، ئه‌م به‌پررسیاریتیه‌ش پشت ئه‌ستوره به ریکیه‌کی بیوینه ، له نیوان روچ و ماده‌دا ، له‌نیوان دروشم و یاساکاندا ، له‌نیوان تاك و کومه‌لدا، له‌نیوان دنیاو قیامه‌تدا⁽⁴⁶⁾ چونکه به‌پررسیاریتیه‌کی تریش رووی تیده‌کات، ئه‌ویش پرسیاری روژی قیامه‌ته(عن عمره فیم افناه ، وعن علمه ماعمل به ، وعن ماله من این اکتسبه وفیم انفقه ، وعن جسمه فیم ابلاه .) واته پرسیار له ته‌مه‌نی ده‌کریت له چیدا سه‌رفی کردوه له زانستی و ئه‌و کاره‌ی پیی ئه‌نجامداوه، له سامانی له‌کوئوه به‌ده‌ستی هیناوه و له چیدا خه‌رجی کردوه، له جه‌سته‌ی له چیدا به‌کاری‌هیناوه .

ئه‌م بوچوونه قووله گشتگیره‌ی په‌یامی ئاده‌میزاد له‌سه‌ر زه‌وی ، که ریبازه نابوریه مرفکرده نوێکان ره‌تیان کردۆته‌وه‌و، زیادکردنی به‌ره‌م و خوشگوزه‌رانی و رابواردنی ژیا‌نی دنیا‌یان کردۆته ئامانجی بنه‌ره‌تی که خۆی مه‌به‌سته⁽⁴⁷⁾، به‌وه‌ی که

⁽⁴⁶⁾ عبد الحمید الغزالی، اساسيات المنهج الاسلامی فی التنمية للاقتصادیة، مصدر سابق ص ۱۳

⁽⁴⁷⁾ George Soule Ideas of the great economisits ,a mentor book ,New York ,1960.pp.31,(Now the emohasis shifted to the improvement of life on earth for its own sake .)

له‌بواری په‌ره‌پیدان و ناوه‌دان‌کردنه‌وه‌دا ، پرؤسه‌ی به‌ره‌مه‌ینان و گه‌شه‌ی سامان و ، پیاده‌کردنی داد‌گه‌ری‌و چاک‌سازی و ، دور‌که‌وتنه‌وه له خراپه‌کاری‌و، ستم، په‌یوه‌ندی‌ه‌کی به‌هیزی هیه به بیروباوه‌پرو، شهرخ و خواپه‌رستی‌و مامه‌لو به‌هاو ره‌فتاره‌وه.

نامانج و هوکاره‌کان

له‌راستیدا زانایانی ئیسلام و فقهیه‌کانی - پییش سه‌ره‌ه‌ئدانی ئه‌وه‌ی ناو‌نراوه ئابووری سیاسی - چاکه‌ی پییش‌که‌وتنیان هیه، له روون‌کردنه‌وه‌ی سروشتی پرؤسه‌ی به‌ره‌مه‌ینان و، کاری‌گه‌ری دابه‌ش‌کردنی کارو خه‌رجیه گشتیه‌کان (خه‌رجیه‌کانی ده‌ولت) و پاشه‌که‌وته‌کان، بو به‌ده‌سته‌ینانی گه‌شه‌و پییش‌که‌وتنی ئابووری به‌پیی بو‌چوونی ئیسلام، به‌مه‌ش به‌روونی جیا‌وازیان کردوه ، له‌نیوان مه‌به‌سته‌کانی ناوه‌دان‌کردنه‌وه‌و نامانجه گه‌وره‌کانیدا و (تیروانبنی مه‌زه‌بیی)، له نیوان نامرازه ماددی و ته‌کنولوژی‌و هونه‌ریه‌کان، که هاوکاری ده‌کن له گه‌شه‌کردندا.

راسته ئه‌وان ئه‌م زاراوانه‌یان به‌کارنه‌هیناوه، وه‌کو ناستی ژیان و به‌ره‌مه‌ینانی نه‌ته‌وه‌و تیک‌پای پاشه‌که‌وت و، وه‌به‌ره‌ینان و گه‌شه‌و دانه‌ی سه‌رمایه، به‌لام ده‌سته‌واژه‌ی وایان به‌کاره‌یناوه، که ئه‌و چه‌مکانه بگه‌یننی به‌زمانی سه‌رده‌می خو‌یان، ئه‌وه سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی زور له‌و زاراوانه‌و ده‌رپرینیان، له شیوه‌ی ژماره‌و وینه‌ی روون‌کردنه‌وه‌و (الرسم البیانی) نمونه‌ی بیرکاریدا، له راستیدا ده‌ربری هه‌ندی و هسه‌یله‌ی هونه‌ری‌و ته‌کنولوژی بو به‌ئه‌نجام گه‌یانندی په‌ره‌پیدان ده‌گه‌یننی، نه‌ک ئه‌وانه خو‌یان په‌ره‌پیدان بن . ئینجا مادام ئه‌وانه وه‌سه‌یله‌یه‌کی رووتن ، موسلمان هیچ نه‌نگیه‌کی تیدانابیننی که مامه‌له‌یان له‌گه‌ئدا بکات، به پشتبه‌ستن به‌ ری‌سای (جلب المصالح و درء المفسد) . میژووی ئیسلامیش پریه‌تی له وینه‌ی کراوه‌یی

قورساييه كانى ژيانى دنيا ئاسان دەبىت، ئىنجا تەواو كارىه كان⁽⁵¹⁾، ئەويش ئەو نىعمە تانە يەكە ژيانى ئادەمىزادىيان پى تىرو تەسەل دەبىت. بۇ جەختكردەنەو لەسەر بەرھەم و، فەراھە مەھىنانى خۇراك بە تايبەتى، دەبىنن ئىبن خەلدون لىكۆلىنەو ەكەى لەسەر ناوەدانكردەنەو ەى مروىى، بە باسكردنى بەرھە مەھىنانى خۇراك دەست پىكردووه، (روونكردەنەو ەى ئەو ەى كە خوای گەرە ئادەمىزادى دروستكردووه، بە شىو ەكە دروستىكردووه كە ژيان و مانەو ەى نايىت بەبى خواردن، بۇ ە رىنماى كرددووه كە ھەر بە فىترەت، بەو توانايەى كە — لە مروۇقا دروستىكردووه، ە ھول بدات بۇ بە دەستەھىنانى، بەلام تواناى يەك كەس لەو ە كە مترە كە بتوانىت ەموو پىويستىە خۇراكىه كانى بە دەست بىنى كە بەسبن بۇ ژيانى⁽⁵²⁾

ئىنجا نمونە يەك دەھىنىتەو ە: خواردننى يەك روژ لە دانەو ىئە بە ھاو كارىى ژمارە يەك پىسپوړ نەبىت بە دەست نايەت، ھەر پىسپوړ يەك لە وانەش بە دەست نايەت بە ئامرازى ماددى بەرھە مەھىنان نەبىت (ئامىرو دەفرە كان، ئەو ئامىرانەش تەواو نابن بە پىشە سازىى جىاجىاو تايبەت نەبىت (ئاسنگەر، دارتاش، فەخفورىسان، ..)، با كشتوكال و دروو پاكردننى دانەو ىئەش بوەستى، كە ھەرىكە لەم ئامىرە جىاجىايانە زۇرترن لە پىشوو ە كان، ئەستەمە كە تواناى يەك كەس ئەم ەموو شتانە فەراھەم بەھىنىت، كە و ابوو چارنىيە دەبى زۇرىك لە ھاورەگەزە كانى كۆبىنەو ە، بۇ بە دەستەھىنانى خۇراك بۇ ئەو بۇ خوشيان، بەو شىو ە يە بە ھاو كارىكردن پىداو ىستى پىويست بۇ زۇرترن لە خويان بە چەندجارە بە دەست دىت.⁽⁵³⁾

لەو دەستەواژە وردە كورتانەدا، ئىبن خەلدون پرۆسەى بەرھە مەھىنان و كارىگەرىى بۇ پەرەپىدان كورت كرددۆتەو ە، بايەخىداو ە بە ئامرازە كانى

(51) محمد عبد المنعم عفر، نحو النظرية الاقتصادية في الاسلام، مطبوعات الاتحاد الدولى للبنوك الاسلامية ١٩٨١م، ص ٣٨

(52) المقدمة، ج ١ ص ١٧٢

(53) همان سرچاوه ل: ٢٧٢-٢٧٣

دايانناوه كۆمەلگاي نوي-بەسەرمايەدارى و سۆشيالىستىيەو-لە سەردەمى زانستايەو، لە تەفسىرى ئايىنى بۇ رەفتارى ئادەمىزاد تىپەپرەيوە.

ياساكانى سرۆشت -نەك ئىرادەى خوا وەكو رىبازە لاهوتىەكان وايدەناسن- تەفسىرى رەفتارەكانى مرؤفە دەكەن، عەقل-نەك يىروباوهرىكى ئايىنى-رىنمايى مرؤفە دەكات⁽⁴⁸⁾ لەم قسانەدا ئەوەمان بۇ دەردەكەوئىت ، كە جياوازىى بنەرەتى لە نيوان بۇچوونى ئىسلامىدىو ، بۇچوونى بىدىنى خۇرئاوا ، لەسەر نامرازە تەكنۆلۆژىەكانى زيادكردنى بەرھەم و ، بەدەستەيئاننى تىكراى بەرزترى گەشەى ئابوورى نىيە ، بەلكو لەسەر ئاراستەو ئامانجەكانە ، ئاراستەى كۆمەلگاي بىدىن رەھەندى غەيبى رەتدەكاتەو، شتى چاك دەگۆرئىتەو بە شتى خراب و نزمتر.

كەوابوو لەبەرئەوەى ئادەمىزاد بەرپرسيارە لە تەمەنىو زانستىو جەستەىو سەرچاوەكانى داھاتىو بوارەكانى خەرچكردنى، بۇ ئەو مەبەستە نمونەى ئىسلامىي گەشە ئاراستەيەو بەبۇچوون زانستىەو ، ناوەرۆك جىھانى و كراوہىي بىرەو،⁽⁴⁹⁾ لەوەشدا رەچاوى دانايى گشتىدىو رەچاوكردنى شەرع و ھەموو مەبەستە زەرورىەكانى شەرعى كردووە كە پىنجن: پاراستنى ئايىن، خود ، ئەقل، وەچە ، سامان⁽⁵⁰⁾

ئەمانە كارە لەپىشترەكانى پەرەپىدانن لە دیدى ئىسلامەو، بەدەستەيئاننى ئەو مەبەستانەش ، واتە بايەخدان بە بەرھەم و خستەنەكارى دەرامەتەكان، مامناوہندىبوون لە خەرچكردنداو دوركەوتنەو لە دەستبلاوى،خۆپسپۆرکردن لە كاردا، نامادەكردنى پىويستىە زەرورىەكان بۇ ھەموو تاكەكانى كۆمەلگا. ئىنجا دواى ئەو پىويستىە گرنگە پلە دووكان دئىت ئەو پىداويستانەى كە ھاورى لەگەلياندا

(48) G.soule ,Op.cit.p.31

(49) عبد الحميد الفزالي ،المصدر السابق ص ۱۰

(50) ابن خلدون ،المقدمة بتحقيق علي عبد الواحد وافي ،مصدر سابق ج ۲ ص ۶۸۲

قورساييه كانى ژيانى دنيا ئاسان دەبىت، ئىنجا تەواكارىيەكان⁽⁵¹⁾، ئەويش ئەو نىعمەتانەيەكە ژيانى ئادەمىزادىيان پى تىروتەسەل دەبىت. بۇ جەختكردەنەو لەسەر بەرھەم و، فەراھەمھىنانى خۇراك بەتايىبەتى، دەبىنن ئىبن خەلدون لىكۇلىنەوئەكەى لەسەر ئاوەدانكردەنەوى مروىيى، بەباسكردىنى بەرھەمھىنانى خۇراك دەست پىكردووه، (روونكردەنەوى ئەوئەى كە خواى گەورە ئادەمىزادى دروستكردووه، بەشيوهەيك دروستىكردووه كە ژيان و مانەوئەى نابىت بەبىخواردن، بۇيە رىنمايى كرددووه كە ھەر بە فىترەت، بەو توانايەى كە -لە مرۇقدا دروستىكردووه، ھەول دات بۇ بەدەستھىنانى، بەلام تواناى يەك كەس لەو كەترە كە بتوانىت ھەموو پىويستىيە خۇراكىيەكانى بەدەست بىنى كە بەسبن بۇ ژيانى⁽⁵²⁾

ئىنجا نمونەيەك دەھىتتەوہ :خواردنى يەك رۇژ لە دانەوئەلە بە ھاوكارىى ژمارەيەك پىسپۇر نەبىت بەدەست نايەت، ھەر پىسپۇرپەك لەوانەش بەدەست نايەت بە ئامرازى ماددى بەرھەمھىنان نەبىت(ئامىرو دەرھەكان، ئەو ئامىرانەش تەواو نابن بە پىشەسازىى جىاجىاو تايەت نەبىت(ئاسنگەر، دارتاش، فەخفورىسان...))،با كشتوكال و درەوو پاكردىنى دانەوئەلەش بوەستى، كە ھەريەكە لەم ئامىرە جىاجىايانە زۇرتن لە پىشووہكان، ئەستەمە كە تواناى يەك كەس ئەم ھەموو شتانە فەراھەم بەھىنىت، كەوابوو چارنىيە دەبى زۇرىك لە ھاورەگەزەكانى كۇبىنەوہ، بۇ بەدەستھىنانى خۇراك بۇ ئەوو بۇ خۇشيان، بەو شيوهە بە ھاوكارىكردن پىداويستى پىويست بۇ زۇرتن لە خۇيان بە چەندجارە بەدەست دىت.⁽⁵³⁾

لەو دەستەواژە وردە كورتانەدا، ئىبن خەلدون پرۇسەى بەرھەمھىنان و كاريگەرىى بۇ پەرەپىدان كورت كرددۇتەوہو، بايەخىداوہ بە ئامرازەكانى

(51) محمد عبد المنعم عفر، نحو النظرية الاقتصادية في الاسلام، مطبوعات الاتحاد الدولى للبنوك الاسلامية ١٩٨١م، ص ٣٨

(52) المقدمة، ج ١ ص ١٧٢

(53) همان سەرچارە ل: ٢٧٢-٢٧٢

دايانناوه كۆمەلگاي نوي-بەسەرمايەدارى و سۆشياالىستى،يەو-لە سەردەمى زانستايەو،لە تەفسىرى ئايىنى بۇ رەفتارى ئادەمىزاد تىپەپريو.

ياساكانى سروشت -نەك ئىرادەى خوا وەكو رىبازە لاهوتىەكان وايدەناسن- تەفسىرى رەفتارەكانى مروۋە دەكەن، عەقل-نەك بىروباوهرىكى ئايىنى-رىنمايى مروۋە دەكات⁽⁴⁸⁾ لەم قسانەدا ئەوهمان بۇ دەردەكەوئىت ، كە جياوازىيى بنەرەتى لە نىوان بۇچوونى ئىسلامىي و ، بۇچوونى بىدىنى خۇرئاوا ، لەسەر ئامرازە تەكنۇلۇژىيەكانى زيادكردنى بەرھەم و ، بەدەستەيئاننى تىكپراي بەرزترى گەشەى ئابوورى نىيە ، بەلكو لەسەر ئاراستەو ئامانجەكانە ، ئاراستەى كۆمەلگاي بىدىن رەھەندى غەيبى رەتدەكاتەو، شتى چاك دەگۆرپتەو بە شتى خراب و نزمتر.

كەوابوو لەبەرئەو، ئادەمىزاد بەرپرسىيارە لە تەمەنىو زانستىو جەستەىو سەرچاوەكانى داھاتىو بوارەكانى خەرچكردنى، بۇ ئەو مەبەستە نمونەى ئىسلامىي گەشە ئاراستەيەو بەبۇچوون زانستىەو ، ناوەرۆك جىھانى و كراوہيى بىرەو،⁽⁴⁹⁾ لەوەشدا رەچاوى دانايى گشتىي و رەچاوكردنى شەرع و ھەموو مەبەستە زەرورىەكانى شەرعى كردووە كە پىنجن: پاراستنى ئايىن، خود ، ئەقل، وەچە ، سامان⁽⁵⁰⁾

ئەمانە كارە لەپىشتەرەكانى پەرەپىدانن لە دىدى ئىسلامەو ، بەدەستەيئاننى ئەو مەبەستانەش ، واتە بايەخدان بە بەرھەم و خستەنەكارى دەرامەتەكان، مامناوہندى،بوون لە خەرچكردنداو دووركەوتنەو لە دەستبلاوى،خۇپسپۆرکردن لە كاردا، ئامادەكردنى پىويستىە زەرورىەكان بۇ ھەموو تاكەكانى كۆمەلگا . ئىنجا دواى ئەو پىويستىە گرنگە پلە دووہكان دىت ئەو پىداويستانەى كە ھاوپرى لەگەلىياندا

(48) G.soule ,Op.cit.p.31

(49) عبد الحميد الفزالي ،المصدر السابق ص ۱۰

(50) ابن خلدون ،المقدمة بتحقيق على عبد الواحد وافي ،مصدر سابق ج ۲ ص ۶۸۲

سەرىرەزىي تيا جىگىر دەبىت، دەبا كۆكرارەوى خەزىنەكانت خەرجكرىنى سامان بىت
له ئاۋەدانكرىدەنەۋەى ئىسلام و خەلكەكەى (55)

نەم چەمكە تا رادەيەكى زۆر دەگونجىت لەگەل ئەۋەى ئەمپۇ پىي دەلین)
ۋەبەرەينان و خەرجىە گشتىەكان). زانايانى ئىسلام زانويانە كە دەۋلەت بازارىكى
گەرەيە ، دايكى بازارەكان ھەموويان ، بناغەيان و ماددەيانە له داھات و خەراجە -
داھاتەكانى دەۋلەت و خەرجىەكانى - ئەگەر ئەو بازارە بىبازارپىي تىكەوت و
مەسرەفەكانى كەمبوويەۋە ، ئەۋكاتە بازارەكانىتر زۆر زياتر توۋشى ئەۋە دەبن (56)

ۋەبەرەينان له فقەى ئابوورى ئىسلامدا ، چاۋەرپىي داھاتى ماددىو كۆمەلەپەتى
لیدەكرىت، كە كۆمەلگا بەرھەمەكەى بدرویتەۋە و ، شادىيو خوشگوزەرانىي
دەستبەكەۋىت، بەلام داھاتى ۋەبەرەينان لەبۇچوونى ئىسلامدا لەۋە گەرەترە)
بەلپىنى داۋە بە خەرجكرىنىك كە كاروبارىان چاك بكات ، گوزەرانىان خوشبكات ،
ئىنجا ئەگەر ئەو كارەت كرد ، نىعمەتت بۇ برىار دەدرىت و دەبىتە شىاۋى خىرى
زىاتر لەلایەن خۋاى بەخشنەۋە ، بەوشىۋەيەش لەسەر ۋەرگرتنى باج و خەراجى
ھاۋولاتيان بەتواناتر دەبىت.. لەراستىدا سامان ئەۋەى لیدەمىنىتەۋە كە له رىي
خۋادا خەرجكرارە و لەرىي راستى خۇيدا.. وریابە دنیاۋ خەلەتاندەكانى
،نارەحەتەكانى قىامەتت لەبىر نەباتەۋەو كەمتەرخەمىي بكەيت لەو مافانەى
لەسەرتن، دەبا كارەكانت بۇ خۋابن و چاۋەرپىي پاداشت لەو بكە (57)

ھەرۋەھا بناۋانەكانى پەرەپىدان لە ئىسلامدا ، دووبارە لە چەمكى دەستكەۋتى
ماددىو كۆمەلەپەتىي لیدەپەرپىت بۇ ئاسۋى بەھاكان و رەۋشت و رەفتارىك ، كە له

(55) ھەمان سەرچاۋە ج ۲، ص ۶۷۹ لىزەدا دەردەكەۋىتى كە ابن خەلدون لەپىش جۇن كىنزەرە (۱۸۸۲-۱۹۰۶) رىي كەۋنۋە لە
بىردۆزەى خەرجى گشتىي (حكومت) سەبرى نەم كىتەبە بكە: Michael Stewart, Keynes and after Penguin
Book, 2nd Ed. 1972, p.72

(56)

(57) ھەمان سەرچاۋە ، ل: ۷۲۰

بەرھەمھێنان (و سائل الانتاج) و، دابەشکردنی کاری لە پێشخستنی کیفایەتی بەرھەمھێنان روون کردۆتەو، لێرەدا ئەو مان مەبەست نییە کە پێشەواپەتیی لەو بواردەدا دەربخەین کە پێش ئادەم سمیس (۱۷۲۳-۱۷۹۰) کە وتوو بە چوار سەدە ، بە لکو ئەوێ مەبەستمانە ئەوێ کە پرۆسەى بەرھەمھێنان ، لەبیری زانیانی موسلماندا ون نەبوو ، بە لکو لە جینگای گونجاوی خۆیدا دایانناو ، بە دانانی بە ئامرازێکی ئاوەدانکردنەو مانەوێ جوړی مڕۆف و پاراستنی ، بەو ش (بوونیان تەواو دەبیت و ئەو تەمەنەش کە خوای گەرە بوێ داناون و کردوونێ جیگر) ⁽⁵⁴⁾

ئینجا وەبەرھێنانی سامان و، بە گەرخستنی و پاککردنەوێ (تزکیتها)، نەشو نمارکردنی، بە خەرچکردنی لە بەرژەوێندى میللەتدا ، لەو خەرچکردنەش ئەوێ ئاراستە دەکریت بۆ بەکاربردن - کە کاریکی زۆر گرنگە وەکو لە باسی خۆراکدا دیمان - بە لām چەمکی ناسراو لای زانیانی شەرع ، ئەوێ کە سامان (بە خەرچکردنی گەشە دەکات و بە هەلگرتنی کەمدەکات)، گومان لەوێدا ناهیلێتەو کە خەرچکراوی ئاراستە بۆ (ئاوەدانکردنەوێ ئیسلام و خەلکەکەى) ئەوێ لە راستیدا خەرچکردنیکی وەبەرھێنان و بەکاربردنی شە لە هەمان کاتدا، بە پێی خواستی بەرژەوێندى ئوممەت، (ئەو ش بزانه سامان ئەگەر پاشەکەوت کرا و لە خەزەندا هەلگیرا ، گەشە ناکات، بە لām ئەگەر لە بەرژەوێندى هاوولاتیاندا بوو، مافی خۆی دانێ و ئازاری لێهەلگرتن، گەشە دەکات و پاکدەبیتەو، و خەلکیشی بە گشتیی پێ چاک دەبیت و ویلاپەتیشی پێ ریکدەخریت و سەردەم خۆش دەبیت ، سوودو

(54) ابن خلدون، المصدر نفسه ج ۱، ص ۲۷۴

سەر بەرزىي تيا جىگىر دەبىت، دەبا كۆكرارهى خەزىنەكانت خەرجكردى سامان بىت له ئاوه دانكردنه وهى ئىسلام و خەلكه كهى (55)

ئەم چەمكە تا رادەيهكى زۆر دەگونجىت له گەل ئەوهى ئەمرو پىي دەلین)
و بەرهينان و خەرجيه گشتيه كان). زانايانى ئىسلام زانويانە كه دەولەت بازاريكى
گەورهيه ، دايكى بازارەكان هەموويان ، بناغەيان و ماددەيانە له داهاات و خەراجە -
داهااتەكانى دەولەت و خەرجيه كانى - ئەگەر ئەو بازارە بيبازاريكى تىكەوت و
مەسره فەكانى كه مېوويه وه ، ئەوكاتە بازارەكانىتر زۆر زياتر تووشى ئەوه دەبن (56)

و بەرهينان له فقهى ئابورى ئىسلامدا ، چاوه پىي داهااتى ماددى و كۆمەلايه تى
لیدەكرىت، كه كۆمەلگا بەرهمەكهى بدرويتەوه و ، شادىي و خوشگوزەرانىي
دەستبكه وىت، بەلام داهااتى و بەرهينان لەبۆچوونى ئىسلامدا لەوه گەورەترە)
بەلئىنى داوه بە خەرجكردىك كه كاروباريان چاك بكات ، گوزەرانىان خوشبكات ،
ئىنجا ئەگەر ئەو كارەت كرد ، نىعمەتت بۆ برىار دەدرىت و دەبىتە شياوى خىرى
زىاتر لەلايهن خواى بەخشنده وه ، بەوشيوهيهش لەسەر وەرگرتنى باج و خەراجى
هاوولتايان بەتواناتر دەبىت.. لەراستيدا سامان ئەوهى لیدەمىنئىتەوه كه له رىي
خوادا خەرجكراره و لەرىي راستى خۇيدا.. و رىبابە دنياو خەلە تاندنەكانى
،نارەحەتیهكانى قىامەتت لەبىر نەباتەوهو كه مەترخەمىي بكەيت لەو مافانەى
لەسەرتن، دەبا كارەكانت بۆ خوابن و چاوه پىي پاداشت لەو بكە (57)

هەروەها بناوانەكانى پەرەپىدان لە ئىسلامدا ، دووبارە لە چەمكى دەستكەوتى
ماددى و كۆمەلايه تىي تیدەپەرپىت بۆ ئاسۆى بەهاكان و رهوشت و رهفتارىك ، كه له

(55) هەمان سەرچاوه ٢، ص ٦٧٩ لێره دا دەردەكەوتى كه ابن خەلدون له پيش چون كينزەوه (١٨٨٢-١٩٥٦) رىي كه ونوه له

بىردۆزهى خەرجى گشتىي (حكومەت) سەبرى ئەم. كتیبە بكە: Michael Stewart, Keynes and after Penguin

Book, 2nd .Ed. 1972, p.72

(56)

(57) هەمان سەرچاوه :ل: ٧٢٠

بەرھەمھێنان (وسائل الانتاج) و، دابەشکردنی کاری لە پێشخستنی کیفایەتی بەرھەمھێنان روون کردۆتەووە ، لێرەدا ئەو ھەمان مەبەست نێیە کە پێشەوا یە تیی لەو بواردەدا دەربخەین کە پێش ئادەم سمیس (۱۷۲۳-۱۷۹۰) کە وتوو بە چوار سەدە ، بە لکو ئەو ی مەبەستمانە ئەو یە کە پرۆسە ی بەرھەمھێنان ، لە بیری زانیانی موسلماندا ون نەبوو ، بە لکو لە جیگای گونجاوی خۆیدا دایانناو ، بە دانانی بە نامرازیکی ئاوەدانکردنەووە مانەو ی جوړی مروّ و پاراستنی ، بەو ھش (بوونیان تەواو دەبیّت و ئەو تەمەنەش کە خوای گەورە بو ی داناون و کردوون یە جیگر) ⁽⁵⁴⁾

ئینجا وە بەرھێنانی سامان و، بە گەر خستنی و پاککردنەو ی (ترکیتھا)، نەشو ناکردنی، بە خەر جکردنی لە بەرژەو ەندی میللەتدا ، لەو خەر جکردنەش ئەو ی ئاراستە دە کر یّت بو بە کار بردن- کە کاریکی زوّر گرنگە وەکو لە باسی خوراکدا دیمان -، بە لām چەمکی ناسراو لای زانیانی شەرع ، ئەو ی کە سامان (بە خەر جکردنی گەشە دە کات و بە ھە لگرتنی کە مە دە کات)، گو مان لە وەدا ناھیل ی تەو ە کە خەر جکراو ی ئاراستە بو (ئاوە دانکردنەو ی ئیسلام و خە لکە کە ی) ئەو ە لە راستیدا خەر جکردنیکی وە بەرھێنان و بە کار بردن ی شە لە ھە مان کاتدا، بە پێ ی خواستی بەرژەو ەندی ئوممەت، (ئەو ەش بزائە سامان ئە گەر پاشە کەوت کرا و لە خەز نەدا ھە لگرا ، گەشە ناکات، بە لām ئە گەر لە بەرژەو ەندی ھاو لاتیاندا بوو، مافی خزی دان ی ئازاری ل ی ھە لگرتن، گەشە دە کات و پاک دە بی تەو ە، و خە لکیشی بە گشتی پی چاک دە بیّت و ویلایە تیشی پی ر ی کدە خر یّت و سەردەم خۆش دە بیّت ، سوو دو

⁽⁵⁴⁾ ابن خلدون، المصدر نفسه ج ۱، ص ۲۷۴

۲- ھەر لەوانەش ، دابەشکردنى سامان بە دادگەرىيى ، بەبى لايەنگىرىيى بۇ دەولەمەندان و پياوماقولان ، يان كەسانى تايبەتى دەولەت: (پروانە بۇ ئەو داھاتەي خەلكى بە رىكويپىكى لەسەرى رۆيشتون و خوا كروويەتى بە سەربەرزىيى بۇ ئىسلام . كەواتە دابەشى بكە لە نىوان خاوەنەكانياندا بەھەق و دادگەرىيى و يەكسانىيى، ھىچى مەدە بە پياوماقولىك لەبەر ماقوولئىيى ، يا بە دەولەمەندىك لەبەر دەولەمەندىيى ، يا نووسەرىكى لاي خۆت ، يا ھەر كەسىكى تايبەتى دەوروبەرى خۆت. خەلكى ھەموو ناچارىكە لەسەر ھەق پىرۇن.)⁽⁵⁹⁾

۳- ھەروەھا دانانى فراوانکردنى رۆزىيى (بەرزكردنەوى ئاستى بژئويى) بۇ خەلكىيى بە مافىك كە دراوہتە دەست تۆ ، دەبا ھىچ شتىك لاتنەدات لئىي⁽⁶⁰⁾. چونكە خەرچکردنى بۇ بەرژەوہندىيى ھاوولآتىيان، بە واتاي فراوانکردنى رۆزىيى، خىر دەھىندىيى ھاندەرە بۇ زياتر گەشەسەندنى بەرەكەت و ، زياترکردنى ئاوەدانىيى : (تۆ ھەركاتىك ئەوہت ھەلبىژاردوو ، ئەركى سەرشانى خۆت ئەنجامدا ، بانگدەكرىيىت بۇ زياترکردنى بەخشش لە پەرورەدگارەوہو بەچاك باسکردنى كارەكانت ، پشتگىرىت دەكرىت لەسەر چاكەكارىيى، خىراتى ولاتەكەت زياد دەكەيت و ، ئاوەدانى بلاوہدەكەيتەوہ ، خىروپىر دەردەكەويىت و ، خەراج زۆردەبىت-داھات-سامانەكانت فراوان دەبىت(گەشە دەكات)⁽⁶¹⁾

۴- ھەروەھا پاكىيى لە كۆكردنەوى سامان و رىكخستنى و ، دووركەوتنەوہ لە دەستبلاوى لە خەرجيدا : (بزانە كاربەدەستانت چى كۆدەكەنەوہ) چى ئى خەرج دەكەن ، حەرام كۆمەكەرەوہ ، زيادە مەسەرەفەيش مەكە)⁽⁶²⁾

⁽⁵⁹⁾ مەمن سەرچارە

⁽⁶⁰⁾ مەمان سەرچارە

⁽⁶¹⁾ مەمان سەرچارە ل ۷۲۴

⁽⁶²⁾ مەمان سەرچارە ل ۷۲۰

زیندویتی ویزدان و دەر وونپاکی ههلقولاره ، که به عیبادهت داپژاوه و به وهرع و لهخواترسان زیاد دهکات و ، به گوپزایهلی بۆ فرمانهکانی خوی گهرهوه قهدهغهکراوهکانی له قورنانی پیروژو سوننهتهکانی پیغمبهردا

لهدوتوئی ئهو دهر وونهی که به رهوشتی قورنان پهروهدهکراوه و پاک بوتهوهو له ههولدايه و چاوهچاويهتی بۆ گهیشتن به پلهی ئیحسان ، بههاکان و رژیم و یاساکان ، که حوکمی کاروباری خهکی دهکن ، دهبیته باوو سهقامگیر دهبیته ، دادهبهزیته سهه واقیعهکهیان، بۆ ئهوهی ئاسایش و دادگهری و دنئیایان پی بهخشیت و ، بهو نیعمهتانهش رابوین که خوا پینی بهخشیون و، دوریش بکهونهوه له گومرایی و ستهم و بهدرهفتاریی .لهسهه بنچینهو بنهماغهلیک ئابووری ئاراسته بکات ، که له بارودۆخی خۆیدا پشت به داهینراوهکانی ئهقل و زانست و تاقیکردنهوهو بیروپرای فهقیهکان بهسهستیت. گهرهترین بنهها که میژووی ئابووری ئیسلام تواماری کردوه له بواری پههپیداندا ، ئهوهی که له نامهکهی (تاهیر بن حسهین) دا هاتوه ، لهو نامهیهدا ئاراستهگهلیکی دیاریی هاتوون ، ئهوه پیکدههینن که دهتوانین ناوی بنیین نمونهیهکی ئیسلامی له ستراتیزیتهتی پههپیدان:-

۱- لهوانهش-لهپیش ههموویاندا-ئاگادارکردنی دهولت له بهرپرسیاریهتهکانی به دانانی به ئهمیندارو سههپهرشتیارو بهریوهبهری کاروباری ئوممهت: (بزانه تو به بوونت به کاربهدهست و خهزنهدارو پاریزگارو چاودیری هاوولاتیان ، ئهوان بویه ناوانون (رهعیته) چونکه تو چاودیرو سههپهرشتیاریانی ، ده وهرگره ئهوهی دهتهدهئیله زیادهی خویمان (واته ئهوهی له خویمان زیاده ، یا پاشهکهوتهکهیان) بهکاری بهینه له کاروباری خویماندا و ، چاکترکردنی گوزهرانیان و راستکردنهوهی لاریهکانیان)⁽⁵⁸⁾

⁽⁵⁸⁾ ههمان سههچاوه

۲- ھەر لەوانەش ، دابەشکردنى سامان بە دادگەرىيى ، بەبى لايەنگىرىيى بۇ دەولەمەندان و پياوماقولان ، يان كەسانى تايبەتى دەولەت: (پروانە بۇ ئەو داھاتەي خەلكى بە رىكويىكى لەسەرى رۇيشتون و خوا كىردوويەتى بە سەربەرزىيى بۇ ئىسلام . . كەواتە دابەشى بىكە لە نيوان خاوەنەكانياندا بەھەق و دادگەرىيى و يەكسانىيى، ھىچى مەدە بە پياوماقولىك لەبەر ماقوولئىيى ، يا بە دەولەمەندىك لەبەر دەولەمەندىيى ، يا نووسەرىكى لاي خۆت ، يا ھەر كەسىكى تايبەتى دەوروبەرى خۆت. خەلكى ھەموو ناچارىكە لەسەر ھەق پېرۇن.) (59)

۳- ھەروەھا دانانى فراوانکردنى رۇزىيى (بەرزكردنەوھى ئاستى بىژوئىيى) بۇ خەلكى بە مافىك كە دراووتە دەست تۆ ، دەبا ھىچ شتىك لاتنەدات لىيى (60). چونكە خەرچكردنى بۇ بەرژەوھەندىيى ھاوولائىيان، بە واتاي فراوانكردنى رۇزىيى، خىر دەھىنىيۆ ھاندەرە بۇ زياتر گەشەسەندنى بەرەكەت و ، زياتر كردنى ئاوەدانىيى : (تۆ ھەركاتىك ئەووت ھەلبىژاردو ، ئەركى سەرشانى خۆت ئەنجامدا ، بانگدەكرىيىت بۇ زياتر كردنى بەخشش لە پەروەردگارەوھو بەچاك باسكردنى كارەكانت ، پىشتگىرىت دەكرىت لەسەر چاكەكارىيى، خىراتى ولاتەكەت زىاد دەكەيت و ، ئاوەدانى بلاو دەكەيتەوھ ، خىروبيير دەردەكەويىت و ، خەراج زۆردەبيىت- داھات- سامانەكانت فراوان دەبيىت(گەشە دەكات) (61)

۴- ھەروەھا پاكىيى لە كۆكردنەوھى سامان و رىكخستنى و ، دووركەوتنەوھ لە دەستبلاوى لە خەرچيدا : (بزانە كار بە دەستانت چى كۆدەكەنەوھ) چى ئى خەرچ دەكەن ، حەرام كۆمەكەرەوھ ، زىادە مەسەرەفەش مەكە) (62)

(59) ھەمن سەرچارە

(60) ھەمان سەرچارە

(61) ھەمان سەرچارە ل ۷۲۴

(62) ھەمان سەرچارە ل ۷۲۰

زیندویتی ویزدان و دەر وونپاکی ههلقولاره ، که به عیبادهت داپژاوه و به وهرع و لهخواترسان زیاد دهکات و ، به گوپراهلی بۆ فرمانهکانی خوی گهوره قهدهغهکراوهکانی له قورنانی پیروزو سوننهتهکانی پیغهمهبردا

له دووتویی ئه و دهر وونهی که به رهوشتی قورنان پهروهدهکراوه و پاک بوتهوه و له ههولدايه و چاوهچاويهتی بۆ گهیشتن به پلهی ئیحسان ، بههاکان و رژی و یاساکان ، که حوکمی کاروباری خهکی دهکن ، دهبیته باوو سهقامگیر دهبیته ، دادهبهزیته سهر واقیعهکهیان، بۆ ئهوهی ئاسایش و دادگیری و دنئیاییان پی ببهخشیت و ، بهو نیعمهتانهش رابوین که خوا پیی بهخشیون و، دوریش بکهونهوه له گومرایی و ستم و بهدرهفتاریی . لهسهر بنچینه و بنهماغهلیک ئابووری ئاراسته بکات ، که له بارودۆخی خویدا پشت به داهینراوهکانی ئهقل و زانست و تاقیکردنهوه و بیروپای فیهههکان ببهستیت. گهورهترین بنه ما که میژووی ئابووری ئیسلام تۆماری کردوه له بواری په رهپیداندا ، ئهوهی که له نامهکهی (تاهیر بن حسهین) دا هاتوه ، لهو نامهیدا ئاراستهگهلیکی دیاریی هاتون ، ئهوه پیکدههینن که دهتوانین ناوی بنیین نمونهیهکی ئیسلامی له ستراتیزیتهتی په رهپیدان:-

۱- لهوانهش-لهپیش هه موویاندا-ئاگادارکردنی دهولت له بهرپرسیاریهتهکانی به دانانی به ئه میندارو سه ره رشتیاریو به ریوه بهری کاروباری ئوممهت: (بزانه تو به بوونت به کاربه دهست و خهزندهارو پاریزگارو چاودیری هاوولاتیان ، ئهوان بۆیه ناوئراون (رهعیهت) چونکه تو چاودیریو سه ره رشتیاریانی ، ده وهرگره ئهوهی دهتدهنی له زیادهی خویمان (واته ئهوهی له خویمان زیاده ، یا پاشهکهوتهکهیان) بهکاری بهینه له کاروباری خویماندا و ، چاکترکردنی گوزهرانیان و راستکردنهوهی لاریهکانیان) (58)

(58) مه مان سه رچاوه

كارکردنى دەيىت. ⁽⁶⁷⁾ ھەروھا نەخۆشخانەش ھەبووھ بۇ نەخۆشپە دەروونپەكان كە
پزىشكى پىسپۆر كارى تىدا كىدوھ. ⁽⁶⁸⁾

۸- ھەروھا چاودىرىيى ھەژاران و نەداران و كەمئەندامان و ھەتيوان و بىوھ اژنان :
(لە خەزىنەي سامان رۆزيان بۇ ديارى بكە ، بەچاويليكردى ئەمىرى ئيمانداران خوا
سەرىبەزى بكات، بەوھى سۆزى ھەبوو بۇيان و پەيوھندى كىدوھ پىيانەوھ ،
ئەوانەشى پىشخستووھ كە قورنانيان لەبەربووھ و زۆرتريان لەبەربوو ⁽⁶⁹⁾ ھەرشتيك
كە پىشخستنى گىنگ بيت .

۹- ھەروھا گەران بەداوى ستەمليكران و ھەژاران و نەداران ، ئەوانەي كە ناتوانن
ستەمليكرانيان بگەيەنن بە دادگاكان و ، بىرسەرەوھ لەوانەش كە نازانن چۆن داواي
مافي خۆيان بكەن : (خۆت تايبەت بكە بە پىشكنين لە كاروبارى ھەژاراندا و
ئەوانەش كە ناتوانن مافخوراويان بگەيەننە تۆ ، ئەو بەسووك سەيركراوھش كە
نازانى چۆن داواي مافي خۆي بكات، لىي بىرسە لەوانەيە كىشەيەكى شارديبىتەوھ.
⁽⁷⁰⁾

۱۰- ھەستكردن بەكات و كارىگەريى لەسەر بەرھەم ، ئىنجا گىنگى بەفېرۇنەدانى
كات، چونكە بەشيكە لەژيانى ئادەمىزاد كە لىي دەپرسىتەوھ لە قىامەتدا: (ئيشى
ئەمپۆت تەواو بكە و مەيخەرە سبەينى ، خۆت دەستبەكاربە تىيدا ، چونكە
سبەينيش كاروبارو رووداوى خۆي ھەيە كە كارى ئەمپۆت لەبىر دەباتەوھ كە دوات
خستووھ. ئەوھش بزانە كە ئەمپۆ رۆيشت چى تىابووھ ھەمووى لەگەل
خۆي دەبات ⁽⁷¹⁾

⁽⁶⁷⁾ ھەمان سەرچاھە ل: ۲۴۹

⁽⁶⁸⁾ ھەمان سەرچاھە ل: ۲۴۵

⁽⁶⁹⁾ ابن خلدون، المقدمة، رسالة طاهر بن الحسين، مصدر سابق، ج. ۲، ص. ۷۲۲-۷۲۳

⁽⁷⁰⁾ ھەمان سەرچاھە ل: ۷۲۱-۷۲۲

⁽⁷¹⁾ ھەمان سەرچاھە ل: ۷۲۱

۵- ئىنجا جەخت كىردىنە لەسەر رۆلى شارەزايى و زانست و تاقىكىردنە و لە چاك كارنەنجامدان : (خاوەن بىروروا تەگبىرو ئەزمون و شارەزا لە زانست و لە دانگەرى و سىياسەت و پاكىدا بىكە بە كاربەدەستىان) - (63)

۶- چاودىرى كىرگىرى توندوتۆل بىكە لە جىبە جىكىردى كارەكاندا، لە دووتوى بەدواداچوون و راپۆرتى نووسراودا : (لە ھەرنائوچەيەك بىرپاڭراوىك دابنى كە ئاگادارت بىكات لە كارى كاربەدەستانت ، كارو ھەلسوكەوتىانت بۇ بنووسىت ، ھەتا ئاگادارى كارەكانىان بىت وەكو ئەوھى لەگەلىاندائىت) (64)

۷- چاودىرى تەندروستى و كۆمەلەيەتى و دىارىكىردى شتە گىرنگەكان لە سەرھتاوھ : (جىگايەك دروستبىكە بۇ نەخۆشانى موسلمانان كە پەنايان بەدات ، كەسانىك دابنى بۇ ھاورپىيەتىان ، ھەرھەپزىشكىش بۇ چارەسەرى دەردەكانىان (65) لە تۆمارە مېژوويەكاندا ھاتوھ لەسەردەمى عەباسىيەكاندا و دەولەتە ھاوكاتەكانى كە لەدواى ئەو ھاتنە عىراق و مىسرو ناسىاو ئەفرىقاو ئەوروپا نەخۆشخانەيەكى زۆر دروستكرابوو كە پىشوازيان لە ھەموو نەخۆشكى دەكرد، بەبى گويدانە رەنگ و نايىن و پلەوپايەى ، ھەرھەپزىشكىش گەپۆكىشيان ھەبووھ ، كە بەگوندەكاندا گەراون ، بۇ چارەسەرى نەخۆشەكان. (66) نىشانەى چاكبوونەوھش تواناى خواردنى مرىشكىكى تەواو بە نانەوھ بووھ ، لە دواى دەرچوونىشى لە نەخۆشخانە دەستىك بەرگ و بىرپىك پارەيان داوھتى كە بەشى بىكات تا تواناى

(63) ھەمان سەرچاوە ل ۷۲۱

(64) ھەمان سەرچاوە ل: ۷۲۲-۷۲۳

(65) ناجى معروف ، اصالة الحضارة العربية ، دار الثقافة ببيروت ۱۹۷۵ ص ۲۴۴

(66) ھەمان سەرچاوە ت: ۲۴۵-۲۴۶

كارکردنى دەيىت. ⁽⁶⁷⁾ ھەروەھا نەخۆشخانەش ھەبوو بۇ نەخۆشپە دەروونپەكان كە
پزىشكى پىسپۆر كارى تىدا كىردو. ⁽⁶⁸⁾

۸- ھەروەھا چاودىرىيى ھەژاران و نەداران و كەمئەندامان و ھەتيوان و بىوھارنان :
(لە خەزىنەي سامان رۆزىيان بۇ دىيارى بكە ، بەچاويليكردى ئەمىرى ئىمانداران خوا
سەربەرزى بكات، بەوھى سۆزى ھەبوو بۇيان و پەيوھەندى كىردو پىيانەوھ ،
ئەوانەشى پىشخستووھ كە قورئانپان لەبەربووھ و زۆرتريان لەبەربوو ⁽⁶⁹⁾ ھەرشىك
كە پىشخستنى گىنگ يىت .

۹- ھەروەھا گەران بەداوى ستەملىكراوان و ھەژاران و نەداران ، ئەوانەي كە ناتوان
ستەملىكراويان بگەيەنن بە دادگاكان و ، بىرسەرەوھ لەوانەش كە نازانن چۆن داواي
مافي خۇيان بكەن : (خۆت تايبەت بكە بە پىشكىن لە كاروبارى ھەژاراندا و
ئەوانەش كە ناتوانن مافخوراويان بگەيەننە تو ، ئەو بەسوك سەيركراوھش كە
نازانى چۆن داواي مافي خۇي بكات، لىي بىرسە لەوانەيە كىشەيەكى شارديتەوھ.
⁽⁷⁰⁾

۱۰- ھەستكردن بەكات و كارىگەرىي لەسەر بەرھەم ، ئىنجا گىنگى بەفپۆنەدانى
كات، چونكە بەشىكە لەژيانى ئادەمىزاد كە لىي دەپرسىتەوھ لە قىامەتدا: (ئىشى
ئەمپۆت تەواو بكە و مەيخەرە سبەينى ، خۆت دەستبەكاربە تىيدا ، چونكە
سبەينىش كاروبارو رووداوي خۇي ھەيە كە كارى ئەمپۆت لەبىر دەباتەوھ كە دوات
خستووھ. ئەوھش بزانه كە ئەمپۆ رۆيشت چى تىابووھ ھەمووي لەگەل
خۇي دەبات ⁽⁷¹⁾

⁽⁶⁷⁾ ھەمان سەرچاوه ل: ۲۴۹

⁽⁶⁸⁾ ھەمان سەرچوه ل: ۲۴۵

⁽⁶⁹⁾ ابن خلدون، المقدمة، رسالة طاهر بن الحسين، مصدر سابق، ج ۲، ص ۷۲۲-۷۲۳

⁽⁷⁰⁾ ھەمان سەرچاوه ل: ۷۲۱-۷۲۲

⁽⁷¹⁾ ھەمان سەرچاوه ل: ۷۲۱

۵- ئىنجا جەخت كىردنەۋە لەسەر رۆلى شارەزايى و زانست و تاقىكىردنەۋە لە چاك كارنەنجامدان : (خاۋەن بىروراۋ تەگبىرو ئەزمون و شارەزا لە زانست و لە دادگەرىي و سىياسەت و پاكىدا بىكە بە كاربەدەستيان) - (63)

۶- چاۋدىرىي كارگىرىي توندوتۆل بىكە لە جىبەجىكىردنى كارەكاندا، لە دووتويى بەدواداچوون و راپۆرتى نووسراۋدا : (لە ھەرنائوچەيەك بىرپاڭراۋىك دابنى كە ئاگادارت بىكات لە كارى كاربەدەستانت ، كارو ھەلسوكەوتىانت بۇ بنووسىت ، ھەتا ئاگادارى كارەكانىان بىت ۋەكو ئەۋەي لەگەلىاندان بىت) (64)

۷- چاۋدىرىي تەندروستى و كۆمەلەيەتى و دىارىكىردنى شتە گىرنگەكان لە سەرەتاۋە : (جىگايەك دروستبىكە بۇ نەخۆشانى موسلمانان كە پەنايان بدات ، كەسانىك دابنى بۇ ھاۋرپىيەتيا ، ھەرۋەھا پزىشكىش بۇ چارەسەرى دەردەكانىان (65) لە تۆمارە مېژۋويەكاندا ھاتوۋە لەسەردەمى عەباسىيەكاندا و دەۋلەتە ھاۋكاتەكانى كە لەدۋاى ئەو ھاتنە عىراق و مىسرو ئاسىياۋ ئەفرىقاۋ ئەۋروپا نەخۆشخانەيەكى زۆر دروستكرابوۋ كە پىشۋازيان لە ھەموو نەخۆشىك دەكرد، بەبى گۆيدانە رەنگ و نايىن و پلەۋپايەي ، ھەرۋەھا نەخۆشخانەي گەپۋكىشىان ھەبوۋە ، كە بەگۈندەكاندا گەپراون ، بۇ چارەسەرى نەخۆشەكان. (66) نىشانەي چاكبۈنەۋەش تواناى خواردىنى مرىشكىكى تەۋاۋ بە نانەۋە بوۋە ، لە دۋاى دەرچۈنۈشى لە نەخۆشخانە دەستىك بەرگ و بىرىك پارەيان داۋەتى كە بەشى بىكات تا تواناى

(63) ھەمان سەرچاۋە ل ۷۲۱

(64) ھەمان سەرچاۋە ل: ۷۲۲-۷۲۲

(65) ئاجى معروف ، اصالة الحضارة العربية ، دار الثقافة ببيروت ۱۹۷۵ ص ۲۴۴

(66) ھەمان سەرچاۋە ت: ۲۴۵-۲۴۶

پیکهوه کۆکردۆتەوه ، ئیبن خەلدونیش کردوویەتی بە نمونەیهک ، بۆ بەهێزکردنی قسەکانی له: (ئاوەدانکاریی مڕۆیی پێویستی بە سیاسەتیک هەیه که کارەکانی بۆ ریکبختات)⁽⁷⁵⁾

ئەگەر ئەو بەلگەنامەیه خالیی بیت له ئاماژەیهکی ئاشکرا بۆ وەبەرھێنانی مڕۆیی ، تەفسیرەکهی دەگەرێتەوه بۆ ئەوهی که دەولەتی ئیسلامیی -بە سروشتی خۆی- دەولەتی زانست بووه ، بانگەوازی ئیسلامیی -لەگەڵ سەرھەڵدانیدا- ھاوڕێ بووه لەگەڵ ھاندان بۆ زانست و پڕۆهه زانستیهکهشی له بواری جیبه جیکردندا ، سستی پەرۆردەیی ئیسلامیی و، بەرز راگرتنی پلە ی زانیان و ، دامەزاندنی پەیمانگاوە تابخانەو زانکۆ (دار الحکم) ی لێ پەیدا بووه . راپەرینیش له سەر دەمی مەئموندا گەیشته چلەپۆیه ، لە کاتیکا بەغدا گرنگترین جیگا بوو بۆ جولانەوهی زانستی له دنیادا و⁽⁷⁶⁾ بە پایتەختی فکری ناو دەبرا .

ئەو سەر دەمه زانستەکانی قورئان و فەرموودەو فیکههو شەرع و زانستی پزیشکیی و ئەندازەیی و ئەستێرناسیی و بیرکاریی و کۆمەلایەتیهکان زۆر پزیشکەوتبوون . خۆیندنی پزیشکیی و بیرکاریی و کیمیا و ئەستێرناسیی پشکی گەورە ی بایەخ پیدانیان بەرکەوتبوو ، چونکه پێویستی زۆریان پێیان هەبوو . (فیزیایەکان و کیمیاویەکان و پزیشکەکان له پزیشکێدابوون له دۆزینەوهی نەینیهکانی بوونەوهرو یاساکانی، و تاییبەتمەندەکانی کانزاکان و ترشەلۆکەکان و خۆی فیزیای و کیمیاویەکان تۆمارکران)⁽⁷⁷⁾

ناوی خەواریزمی و بهیرونی و رازی دەدرهوشایهوه ، له دوا ی ئەوانیش ئیبن سینا و قەزوینی و ئیبن نەفیس و .. جولانەوهی فکریی زۆر فراوان بوو له جەلەب و

⁽⁷⁵⁾ ھەمان سەرچاوه ل: ٧١١

⁽⁷⁶⁾ ناجی معروف ، اصالۃ الحضارة العربیة ، مصدر سابق ص ٤٣١

⁽⁷⁷⁾ ماکس فانتاجو ، المعجزه العربیة ، نقله ال العربیہ رمچان لاوند ، دار للملايين ، بیروت ١٩٥٩ ص ٧٩

۱۱- بایه‌خدان و ریژگرتن له فیقهو هه‌نگرانی و ئایین و قورئان و ئەوانه‌ی کاری پێده‌که‌ن : (چاکترین شت که مروّف خووی پی برانینیته‌وه ، شاره‌زایی له ئایینداو هه‌ولدان بووی و هاندانی خه‌لکی له‌سه‌ری) (72)

۱۲- کۆتایی و پالپشتی هه‌موویان : (پشت به‌ستن به‌خوای گه‌وره له هه‌موو بارو‌دو‌خیکدا ، خو‌شو‌یستی هه‌میشه‌یی و کارکردن به‌ شه‌ریعه‌ته‌که‌ی و سوننه‌ته‌کانی و پیا‌ده‌کردنی ئایین و کتیبه‌که‌ی) (73)

(وه‌رگه‌راو له په‌یامه‌که‌ی تاهیر بن حسه‌ین ته‌واو بوو)

ئهم به‌لگه‌نامه گ‌رنگه -وه‌کو و‌ترا- ئاراسته‌ی په‌کیک له حاکمه‌کانی ده‌وله‌تی عه‌باسی ک‌راوه . به‌لام خه‌لیفه مه‌ئمون کو‌پی ه‌ارونه ره‌شید ، دوای ئەوه‌ی چاوی پێی که‌وتوو ، کردوویه‌تی به‌ سیاسه‌تی گ‌شتیی ده‌وله‌ته‌که‌ی ، به‌وه‌ش وه‌سفی نووسه‌ره‌که‌ی کردوو که : (ه‌یچ شتیکی نه‌ه‌یلا‌وه‌ته‌وه له کاروباری دنیاو دین و ، ته‌گ‌بیرو‌راو ، سیاسه‌ت و ، چاکیی پاشاو هاوولاتیان و ، پاراستنی ده‌سه‌لات) (74)

ئینجا فه‌رمانی کردوو که رایبگه‌یه‌نن به‌ هه‌موو والیه‌کاندا بۆ کارپێکردنی و جیبه‌جێکردنی • ، ئەوه‌ی پێویستی به‌روونکردنه‌وه نیه ، له راستیدا گ‌رنگی ئه‌و به‌لگه‌نامه‌یه له‌وه‌دایه ، که بنه‌ماو سیاسه‌تیکی تێدایه له په‌یوه‌ستبوونی به‌ وه‌دی، رێنماییه‌کانی قورئان و سوننه‌و ، به‌رنامه‌ی په‌ره‌پێدانی زانستی ، له جیبه‌جێکردنی ئه‌و بنه‌مایانه‌دا له‌سه‌ر واقیعی کۆمه‌لگا له‌وکاته‌دا.. ئەمانه‌هه‌مووی

(72) هه‌مان سورچاوه ل: ۷۱۴

(73) هه‌مان سه‌رچاوه ۷۲۴

(74) هه‌مان سه‌رچاوه ل: ۷۲۵

* ناری عه‌بدو‌لای کو‌پی ته‌های کو‌پی حسه‌ینه (۱۸۲-۲۲۰ک) حاکمی شام و میسر بوو خه‌لیفه مه‌ئمون زۆر متمانه‌ی پێی هه‌بوو

.سه‌یری (وفیات الاعیان ی ئیبن خه‌له‌کان بکه‌ برگی سێهه‌م ل: ۷۸) لیکۆلینه‌وه‌ی ئیحصان عه‌باس دار البقافه بیروت ۱۹۶۹

ئهم به‌لگه‌نامه‌یه ئەوه ده‌سه‌لمێنی که ئەوه‌ی که ده‌لێن گوا‌یا به‌ کۆتایی هاتنی حوکمی خه‌لیفه‌کانی راشدین ده‌وله‌تی ئیسلامی که به‌ قورئان و سوننه‌ حوکمی کو‌بێ کۆتایی هاتوو راست نیه. ئەوانه‌ی وادولێن قورل نه‌بوونه‌ته‌وه له‌ میچو‌زی ئیسلامدا .

پیکهوه کۆکردۆتهوه ، ئیبن خهلدونیش کردویهتی به نمونهیهک ، بۆ بههیزکردنی قسهکانی له: (ئاوهدانکاریی مرۆیی پیویستی به سیاسهتیک ههیه که کارهکانی بۆ ریکجیات)⁽⁷⁵⁾

ئهگهر ئهوه بهلگهنامهیه خالیی بیته له نامازهیهکی ناشکرا بۆ وهبهرهینانی مرۆیی ، تهفسیرهکهی دهگهڕێتهوه بۆ ئهوهی که دهولتهی ئیسلامی -به سروشتی خۆی- دهولتهی زانستی بووه ، بانگهوازی ئیسلامی -لهگهڵ سههرهئانداندا-هاورێ بووه لهگهڵ هاندان بۆ زانست و رێپهروه زانستیهکهشی له بواری جیبهجیکردندا ، سستی پهرهدهیی ئیسلامی و، بهرز راگرتنی پلهی زانایان و ، دامهزاندنی پهیمانگاوه تابهخانهو زانکۆ (دار الحکم) ی لێپهیدا بووه . راپهڕینیش له سهردهمی ههئومندا گهیشه چلهپۆپه ، لهکاتیگا بهغدا گرنگترین جیگابوو بۆ جولانهوهی زانستی له دنیاو⁽⁷⁶⁾ به پایتهختی فکری ناودهبرا.

ئهو سهردهمه زانستهکانی قورئان و فهرموودهو فیهو شهرع و زانستی پزشکیو ئەندازهیو ئەستیرهناسییو بیرکاریو کۆمهلایهتیهکان زۆر پیشکهوتبوون . خۆیندنی پزشکیو بیرکاریو کیمیاو ئەستیرهناسیی پیشکی گهرهی بایهخ پیدانیا بهرکهوتبوو ، چونکه پیویستی زۆریان پیاوان ههبوو . (فیزیایهکان و کیمیاویهکان و پزشکیهکان له پیشپرکیدا بوون له دۆزینهوهی نهینیهکانی بوونهوهرو یاساکانی، و تایبهتمهندهکانی کانزاکان و ترشهلوکهکان و خۆی فیزیایو کیمیاویهکان تۆمارکران)⁽⁷⁷⁾

ناوی خهواریزمیو بهیرونیو رازی دهرهوشایهوه ، له دواي ئهوانیش ئیبن سیناو قهزوینیو ئیبن نهفیس و .. جولانهوهی فکری زۆر فراوان بوو له جهلهب و

⁽⁷⁵⁾ ههمان سهراوه ل: ٧١١

⁽⁷⁶⁾ ناجی معروف ، اصاله الحضارة العربیة ، مصدر سابق ص ٤٣١

⁽⁷⁷⁾ ماکس فانتاجو ، المعجزه العربیة ، نقله الی العربیة ریحان لاوند ، دار للملايين ، بیروت ١٩٥٩ ص ٧٩

۱۱- بایه‌خدان و ریژگرتن له فیقهو هه‌لگرانی و نایین و قورئان و ئەوانه‌ی کاری پێده‌که‌ن : (چاکترین شت که مروّف خو‌ی پێ برانینیته‌وه ، شاره‌زایی له ناییندا و هه‌ل‌دان بو‌ی و هاندانی خه‌لکی له‌سه‌ری) (72)

۱۲- کو‌تایی و پالپشتی هه‌موویان : (پشت به‌ستن به‌خوای گه‌وره له هه‌موو بارودۆخێکدا ، خو‌شو‌یستنی هه‌میشه‌یی و کارکردن به‌شهریعه‌ته‌که‌ی و سوننه‌ته‌کانی و پیاوه‌کردنی نایین و کتیبه‌که‌ی) (73)

(وه‌رگه‌راو له په‌یامه‌که‌ی تاهیر بن حه‌سه‌ین ته‌واو بوو)

ئهم به‌لگه‌نامه گ‌رنگه -وه‌کو وترا- ئاراسته‌ی یه‌کێک له حاکمه‌کانی ده‌وله‌تی عه‌باسی ک‌راوه . به‌لام خه‌لیفه مه‌ئمون کو‌ری هارونه ره‌شید ، دوای ئەوه‌ی چاوی پێی که‌وتوو ، کردوویه‌تی به‌سیاسه‌تی گ‌شتیی ده‌وله‌ته‌که‌ی ، به‌وه‌ش وه‌سفی نووسه‌ره‌که‌ی کردوو که : (هیچ شتیکی نه‌هیل‌اوه‌ته‌وه له کاروباری دنیا و دین و ، ته‌گه‌یرو راو ، سیاسه‌ت و ، چاکیی پاشاو هاوولاتیان و ، پاراستنی ده‌سه‌لات) (74)

ئینجا فه‌رمانی کردوو که رایبگه‌یه‌نن به‌هه‌موو والیه‌کاندا بو‌ کارپێکردنی و جیبه‌جیک‌کردنی * ، ئەوه‌ی پێویستی به‌روونکردنه‌وه نیه ، له راستیدا گ‌رنگیی ئەو به‌لگه‌نامه‌یه له‌وه‌دایه ، که بنه‌ماو سیاسه‌تیکی تێدایه له په‌یوه‌ستبوونی به‌وه‌حیو ، رێنماییه‌کانی قورئان و سوننه‌و ، به‌رنامه‌ی په‌ره‌پێدانی زانستی ، له جیبه‌جیک‌کردنی ئەو بنه‌مایانه‌دا له‌سه‌ر واقیعی کو‌مه‌لگا له‌وکاته‌دا .. ئەمانه‌هه‌مووی

(72) هه‌مان سه‌رچاوه ل: ۷۱۴

(73) هه‌مان سه‌رچاوه ۷۲۴

(74) هه‌مان سه‌رچاوه ل: ۷۲۵

* ناوی عه‌بدو‌لای کو‌ری ته‌های کو‌ری حه‌سه‌ینه (۱۸۲-۲۲۳ک)حاکمی شام و میسر بوو خه‌لیفه مه‌ئمون زۆر متمانه‌ی پێی هه‌بوو . سه‌یری (وفیات الاعیان ی ئیبن خه‌له‌کان بکه به‌رگی سنیهم ل: ۷۸) لێکۆلینه‌وه‌ی ئیحسان عه‌باس دار البقافه بیروت ۱۹۶۶

ئهم به‌لگه‌نامه‌یه ئەوه ده‌سه‌لمێتی که ئەوه‌ی که ده‌لێن گوا‌یا به‌ کو‌تایی هاتنی حوکمی خه‌لیفه‌کانی راشدین ده‌وله‌تی ئیسلامی که به‌ قورئان و سوننه حوکمی کردی کو‌تایی هاتوو راست نیه . ئەوانه‌ی وادولێن قول نه‌بوونه‌ته‌وه له میچزوری ئیسلامدا .

، لیڭکۆلینهوه له تایبهتمهندهکانی (کۆمه‌لگای ته‌قلیدی) له ده‌رهاو‌یشته‌کانی زانست
که پیش سهردهمی نیوتن بوو) (80)

کاروانی ئاوه‌دانکاریی (ال عمران)، له میژووی ئیسلامدا نمونه‌یه‌کی زیندووه ،
له‌سهر توانای وه‌رگرتنی بیره‌کان و ، داهینانی رژیم و ، هه‌لگۆزینی سیاسه‌ته‌کان
و، چاره‌سهره‌کان له سهرچاوه ئیسلامیه‌کانهوه ، پیاده‌کردنی له ههر سهرده‌می‌کدا
به‌شێوه‌یه‌ک که بگونجیت له‌گه‌ل بارودۆخی ژبانی به‌ره‌و نویبونه‌وه‌ رویشتوو، که له
ئیسلامدا جیگای ده‌بیته‌وه و، ریگای لی‌ته‌نگ ناکاته‌وه و، زاله به‌سهریداو
ناشتو‌یته‌وه له ناویا .ئه‌وه‌یه موسلمانه‌کان له میژووی دووردریژیاندا کردوویانه ،
له هه‌موو سهرده‌می‌کدا دیارده‌ی نوییان گرتۆته خۆیان و ، له‌گه‌ل ژیاره‌کانی تردا
کارلیکیان کردووه له مه‌نتقی بیروباوه‌ریانه‌وه ، له بناوانی ره‌سه‌ن و به‌توانا له
هه‌ل‌بژاردندا نه‌ک له جیگای پاشکۆیی و لاوازیه‌وه .

ئه‌وه ئه‌و ئاماژه‌یه که به‌لامانه‌وه گرنکه به‌رامبه‌ر به واقیعی ئیسلامیی ، که
تانیستاش ریبازه دانراوه‌کان به چه‌پ و راستیه‌وه له کیشمه‌کیشمدان ، ئه‌ویش
پالپشتییکی مه‌زنی له بیرو شاره‌زایی و ئه‌زمون هه‌یه، له بواری ئاوه‌دانکاریدا
هیچی که‌م نیه جگه له رابوونیکی بییری نویکه‌روه‌ نه‌بی‌ت، له‌گه‌ل به‌خشینی زیاترو
ئیجتها‌دو هه‌لگۆزینی چاره بو کیشه‌کانی سهرده‌م ، له‌پیش هه‌موویانه‌وه کیشه‌ی
په‌ره‌پیدان.

(80)Rostow ,Op.Cit.p.4

قاھىرە بوخاراۋ قورتوبە ، ھاندەرى خويۇندى پزىشكىيى و زانستەكان - وەكو عەقاد دەلى - پىئويستىيى ناوھدانكردنە ۋە يەكى تەواۋ بوو ، نەك پىئويستىيى تاكەكان و تايەفەكان . ھەرۋەھا گەرە پزىشكان زانستىكى تىرىشيان زىادكرد بۇ زانستى پزىشكىيى ، ئەۋىش فەلسەفە ۋە ئەندازە ۋە ھەينە ۋە قىافە ۋە ئەستىرەناسىيى و كىمىيا بوو ، ئەۋانە مەۋسوعەي زۇريان تۇمار كىردوۋ . ھەتا ۋايلىھات پزىشكانى ئەۋروپا غەرەبىيان دەخويۇند بۇ ئەۋەي سوۋدى لىۋەرىگىرن لە كاركردنىاندا لە پزىشكىيى و سامان بەدەستەھنىاندا .⁽⁷⁸⁾

لەۋانە يە كەسىك بلىت : دەستكە ۋە تەكانى رابووردو ، سوۋدى نىە بۇ روبەروبوۋنە ۋە لەگەل كىشە ئابوۋرىەكانى ئەم سەردەمەدا ، چونكە جىاۋازىيەكى زۇر ھەيە لەنىۋان كىشەكانى كۆمەلگاي كشتوكالىي لەسەدەكانى ناوھراستداۋ ، كىشەكانى كۆمەلگاي پىشەسازىيى نوئى ، ئەۋەش قسەيەكى راستە ، بەلام ھەموۋى راست نىە ، چونكە خويۇندنەۋەي ژىرانەي رابوردوۋ رىگايە بۇ زاننىي ئەۋ كارىگەريانەي كە ئىستايان دارشتوۋە . بىننىيى داھاتوۋ روۋن نابىت بە تىگەيشتنى ئەۋ كارىگەريانە نەبىت . ئەۋەبوۋ ماركسىش ۋاىكردوۋە ، كاتى پىشتى بەستبوۋ بە مېژوۋى رۇمانى كۇن و مېژوۋى ئەۋروپايى ناوھراست و ، مېژوۋى شوپشى پىشەسازىيى ئەۋروپا لە دارشتنى بىردۆزەي (ناكۆكىيى چىنايەتيدا) ، گەيشتە ئەۋ قسەيەي : مېژوۋى كۆمەلگا ھەتا ئەۋ سەردەمە - سەردەمى ماركس - مېژوۋى ناكۆكىيى چىنايەتية ،⁽⁷⁹⁾ ھەرۋەھا رۇستوش لە نامادەكردنى بىردۆزەكەيدا (قۇناغەكانى گەشەي ئابوۋرى) پىشتى بەستوۋە بە مېژوۋى سەرمایەدارىيى خۇرئاۋاۋ

⁽⁷⁸⁾ عبتس محمود العقاد اثر العرب فى الحضارة الاوربية ، دار المعارف بمصر ۱۹۶۵، ص ۲۷-۲۹

⁽⁷⁹⁾ Marx Enhgels ,Selected Works ,Op.Cit.p.34.,The history of all hitherto existing society is the history of class struggle /

، ليكۆلئىنەۋە لە تايبەتمەندەكانى (كۆمەلگاي تەقلىدى) لە دەرهاويشتەكانى زانست
كە پىش سەردەمى نيوتن بوو) ⁽⁸⁰⁾

كاروانى ئاۋەدانكارىي (ال عمران)، لە ميژۋوى ئىسلامدا نمونەيەكى زىندوو ،
لەسەر تواناي ۋەرگرتنى بىرەكان و ، داھىنانى رژىم و، ھەلگۆزىنى سىياسەتەكان
، چارەسەرەكان لە سەرچاۋە ئىسلاميەكانەۋە ، پىادەكردنى لە ھەر سەردەميكدا
بەشيوەيەك كە بگونجىت لەگەل بارودۇخى ژيانى بەرەو نوپوونەۋە رۆيشتوو، كە لە
ئىسلامدا جىگاي دەبىتەۋە و، رىگاي لىتەنگ ناكاتەۋە و، زالە بەسەريداو
ناشتويتەۋە لە ناويا . ئەۋەيە موسلمانەكان لە ميژۋوى دووردريژياندا كردوويانە ،
لە ھەموو سەردەميكدا دياردەي نوپيان گرتۆتە خويان و ، لەگەل ژيارەكانى تردا
كارليكيان كردوو لە مەنتقى بيروباۋەپريانەۋە ، لە بناۋانى رەسەن و بەتوانا لە
ھەلبىژاردندا نەك لە جىگاي پاشكۆيى و لاۋازيەۋە .

ئەۋە ئەۋ ئامازەيە كە بەلامانەۋە گىرنگە بەرامبەر بە واقىعى ئىسلامىي ، كە
تائىستاش رىبازە دانراۋەكان بە چەپ و راستيەۋە لە كىشمەكىشمدان ، ئەۋيش
پالپشتىكى مەزنى لە بيرو شارەزايى و ئەزمون ھەيە، لە بوارى ئاۋەدانكاريدا
ھىچى كەم نىە جگە لە رابوونىكى بىرىي نوپكەرەۋە نەبىت، لەگەل بەخشىنى زياترو
ئىجتھادو ھەلگۆزىنى چارە بو كىشمەكانى سەردەم ، لەپىش ھەموويانەۋە كىشمەي
پەرەپيدان.

⁽⁸⁰⁾Rostow ,Op.Cit.p.4

قاهيرەو بوخاراو قورتوبە ، ھاندەرى خويندنى پزىشكىيۇ زانستەكان -وھكو عەقاد دەلى- پيويستىي ئاودانكردنەو ھەيەكى تەواو بوو ، نەك پيويستىي تاكەكان و تايەفەكان.. ھەر ھە گەرە پزىشكان زانستىكى تىرىشان زىادكرد بۇ زانستى پزىشكىي ، ئوئىش فەلسەفەو ئەندازەو ھەيئەو قىافەو ئەستىرەناسىيۇ كىمىيا بوو، ئەوانە مەوسوعەي زۇريان تۇمار كىردوۋە . ھەتا وائىلېھات پزىشكانى ئەورۇپا عەرەبىيان دەخويند بۇ ئەوئى سوودى لىوېرېگن لە كاركردنىاندا لە پزىشكىيۇ سامان بەدەستەيئاندا. (78)

لەوانەيە كەسك بىئىت : دەستكەوتەكانى رابوردو ، سوودى نىە بۇ روبەروبوونەو لەگەل كىشە ئابورىيەكانى ئەم سەردەمەدا ، چونكە جىاوازيەكى زۇر ھەيە لەنىوان كىشەكانى كۆمەلگاي كشتوكالىي لەسەدەكانى ناوہراستداو ، كىشەكانى كۆمەلگاي پىشەسازىي نوئى، ئەوئىش قسەيەكى راستە، بەلام ھەمووي راست نىە ، چونكە خويندەنەوئى ژىرانەي رابوردو رىگايە بۇ زاننى ئەو كارىگەريانەي كە ئىستايان داپشتوۋە .. بىننى داھاتو روون نايىت بە تىگەيشتنى ئەو كارىگەريانە نەبىت.. ئەوئى بوو ماركسىش واىكردوۋە ، كاتى پىشتى بەستبوو بە مېژووي رۇمانى كۇن و مېژووي ئەورۇپاي ناوہراست و ، مېژووي شۇرشى پىشەسازىي ئەورۇپا لە داپشتنى بىردۆزەي (ناكۆكىي چىنايەتيدا)، گەيشتە ئەو قسەيەي : مېژووي كۆمەلگا ھەتا ئەو سەردەمە -سەردەمى ماركس- مېژووي ناكۆكىي چىنايەتەي، (79) ھەر ھە رۇستۇش لە ئامادەكردنى بىردۆزەكەيدا (قۇناغەكانى گەشەي ئابورىي) پىشتى بەستوۋە بە مېژووي سەرمایەدارىي خۇرئاواو

(78) عبّاس محمد العقاد اثر العرب فى الحضارة الاوربية ، دار المعارف بمصر ١٩٦٥ ص ٣٧-٣٩

(79) Marx Enghels ,Selected Works .Op.Cit.p.34.,The history of all hitherto existing society is the history of class struggle /

لەگەڵ ئەوەی بانقە ئیسلامیەکان - لەسەرەتای کاتیاندا - پشتیان تەنھا بەکاری تەمویلی بازرگانیی کورتخایەن بەستبوو - بەحوکمی تازە ئەزموونی و سروشتی ئەو بەرەرهکانیانەی روبەرپویان دەبوویەو - بەلام ئەو سەردەمیان تیپەراندو چوونە قوئاغی کرانەو، دەوای ئەوەی توانای راکیشانی پشک و سپاردە وەرگرتیان سەلماندو ، قازانجی باشیان بۆ پشکداران و سپاردەدانەران و وەبەرھێنەکان بەدەستھێنا ، ئەو سەرکەوتنە هانیدان بۆ چوونە بواری کارگوزاریە وەبەرھێنە زۆر مەترسیدارەکانیش، وەکو کشتوکال و مامەلە لەگەڵ پیشەوەرە بچوکەکان و ، پرۆژەکانی نیشتەجێکردن و پرۆژە پیشەسازیە گەورەکانیش⁽⁸²⁾ .

ئینجا تاییەتمەندو (مقومات) ی وا بۆ بانقە ئیسلامیەکان پەیدا بوو ، کە کردنی بە نامیاریکی گرنگ بۆ بەدەستھێنانی پەرەپێدانی ئابووری کۆمەلایەتی ، ئەویش لە چەند روویەکەو ، لەوانەش:

١) شیوازی ئیسلامیی بۆ خەرجی پێدان (التمویل): قازانجی بەرزتری بەدەستھێنا بۆ خاوەن سپاردەکان لە کۆمەلگادا ، ئەوەش مانای ئەوەیە بانقە ئیسلامیەکان توانای کۆکردنەوێ پاشەکەوتەکانیان ھەیە ، دەتوانن کەلەکەبوونی سەرمایەیی روولەزیاد بۆ پەرەپێدان بەدەست بێنن. ھۆی ئەو سەرکەوتنەش دەگەرێتەو بۆ خێراییی و بەتوانایی دەستاو دەست کردنی دەرامەتەکان Recycling، بەشداربوونی خاوەن سپاردەکان لە ھەر قازانجیکی بەدەستھاتوو، ئەمەش لەشیوازی بانقە سووخورەکاندا ناکرێت، کە بەناکۆکیەکی پرمەترسیەو دەتلیئەو . خو ئەگەر بانق بیەوێت خاوەن سپاردەکان ھانبدات بۆ بەرزکردنەوێ رێژەیی سوو ، ئەوا وەبەرھێنەکان وەبەرھێنەکان کەمدەکەنەو ، ئەوکاتە بێبازاریی و بلابوونەوێ بیکاریی پەیدا دەبێت ، خو ئەگەر نرخیی سوو دابەزێنن بۆ ھاندانی وەبەرھێنان ، ئەوکاتە

⁽⁸²⁾ ھەمان سەرچاوە ل ۸۹ .

بانقه ئىسلاميه كان و پهره پيدان

لهوانه يه نزيكترين نمونه بو فراوانى ئىسلام و بهخشىنى نوبى بهرده وامىي ئه زمونى بانقه ئىسلاميه كان بيت له م سهرده مه نوييه دا، له راستيدا پيش نيو سده تهنه، هيو يا بيروكه يه كي خه يالى بو ، زور له بيرياره واقع بينه كان له و كاتدا به شتيكى خه يالى يا مه له كردن دژى ته وژمى روبريان داهنا ، هه نديك ده يانپرسى : چون ژيانى ئابوورى و مامه له بازگانيه كان به باشىي ده روات به رپوه له سايه ي رڙيميكدا كه سوو(فائده-Interest) حرام بكات؟ به لام له ماوه ي كه متر له دوو ده يه دا ، بانقه ئىسلاميه كان برىتى-بديل-ى رڙيمى بانقى سووداريان خسته به رده ست ، به سه ركه و توويى جيى خوى كرده وه ، بو سه قامگير كردنى شيوازيكى شه رعىي مامه له بانقيه كان ، له چوارچيويه بوژاندنه وه يه كي فيكرىي پيگه يشتوو و ئيجتهادىكى پابه ند به بنه ماكانى شه رعه وه ، به ستراره يش به واقعىي كومه لگاي نوي و گيرو گرفته كانيه وه . به ره مى ئه و كوششانه ش بلا بوونه وه ي بيروكه ي مامه له ئىسلاميه كان -هتا له ناو ئىسلاميه كانيشدا -كه هتا سهرده ميكي نزيك زاراه ي وه كو: (مشاركه ، مباحه ، كفاله ، حواله) نه زانرابوون، لاي كه مايه تيه كي پسپور نه بيت، كه س نه يده ناسين. ئينجا ده ستى كرد به راکيشانى سه رنج به لاي خويدا ، له دوو توويى كاريكردنى يا به راورد كردنى -ئه وه ي كه بيرىي ئىسلامىي بناوانى ره سنى خوى هه يه ، بو چاره سه رى هه ندئ له گيرو گرفته ئابووريه كانى ئه م سهرده مه ، وه كو گيرو گرفته هه لناوسانى ئابوورى و، دوزينه وه ي ستراتيژيه تىكى جياواز بو پهره پيدان) (81)

(81) عبد الرحيم محمود حمدي، تجربة البنوك الإسلامية، الإسلام في السودان، بحوث مختارة من المؤتمر الأول لجماعة الفكر والثقافة الإسلامية، الخرطوم ٢٧-٣٠ نوفمبر ١٩٨٧، دار الاصنافه للصحافة والنشر، الانتاج الاعلامى الخرطوم ١٩٨٧ من ١٢٢

له گەل ئەو هی بانقه ئیسلامیه کان - له سه ره تای کاتیاندا - پشتیان ته نها به کاری ته مویلی بازرگانیی کورتخایه ن به ستبوو - به حوکمی تازه نه زموونی و سروشتی ئەو به به ره کانیا نه ی روبه پرویان ده بوویه وه - به لام ئەو سه رده مه یان تیپه پراندو چوونه قوئاغی کرانه وه وه ، دوا ی ئەو هی توانای راکیشانی پشک و سپارده وه رگرتنیان سه لماندو ، قازانجی باشیان بو پشکداران و سپارده دانهران و وه به ره هی نه کان به ده سه ته ی نا ، ئەو سه رکه وتنه هانیدان بو چوونه بواری کارگوزاریه وه به ره هی نه زور مه ترسیداره کانیش، وه کو کشتوکال و مامه له له گه ل پیشه وه ره بچوکه کان و ، پرۆژه کانی نیشته جیکردن و پرۆژه پیشه سازیه گه وه ره کانیش. (82)

ئینجا تایبه ته مندو (مقومات) ی وا بو بانقه ئیسلامیه کان په یدا بوو ، که کردنی به ئامیژی گرنگ بو به ده سه ته ی نا ی په ره پی دانی ئابووری کۆمه لایه تی ، ئەویش له چه ند روویه که وه ، له وانه ش:

(۱) شیوازی ئیسلامی بو خه رچی پی دان (التمویل): قازانجی به رزتری به ده سه ته ی نا بو خاوه ن سپارده کان له کۆمه لگا دا ، ئەوه ش مانای ئەوه یه بانقه ئیسلامیه کان توانای کۆکردنه وه ی پاشه که وته کانیا ن هیه ، ده توانن که له که بوونی سه رمایه ی رووله زیاد بو په ره پی دان به ده ست بینن.. هۆی ئەو سه رکه وتنه ش ده گه ری ته وه بو خیرایی و به توانایی ده ستا و ده ست کردنی ده رامه ته کان Recycling، به شدار بوونی خاوه ن سپارده کان له هه ر قازانجیکی به ده سه ته اتوو، ئەمه ش له شیوازی بانقه سوو خۆره کاندا ناکریت، که به نا کۆکیه کی پر مه ترسیه وه ده تلینه وه .. خو ئەگه ر بانق بیه ویت خاوه ن سپارده کان هانبدات بو به رزکردنه وه ی ریژه ی سوو ، ئەوا وه به ره هی نه کان وه به ره هی نا یان که مه ده که نه وه ، ئەوکاته بیبازاریی و بلا بوونه وه ی بیکاریی په یدا ده بییت ، خو ئەگه ر نخه ی سوو دابه زینن بو هاندا نی وه به ره هی نا ن ، ئەوکاته

(82) هه مان سه رچاوه ن ۸۹

بانقه ئىسلامىيەكان و پەرەپيدان

لەوانىيە نزيكتىن نمونە بۇ فراوانىي ئىسلام و بەخشىنى نويى بەردەوامىي ئەزمونى بانقه ئىسلامىيەكان بىت لەم سەردەمە نوپىيەدا، لە راستىدا پيش نيو سەدە تەنھا، هيو يا بيروكەيەكى خەيالىي بوو ، زور لە بىريارە واقع بينەكان لەو كاتەدا بە شتيكى خەيالىي يا مەلەكردن دژى تەوژمى روبريان دادەنا ، هەندىك دەيانپرسى : چۆن ژيانى ئابوورىو مامەلە بازرگانىيەكان بەباشىي دەروات بەرپووه لەسايەي پزئىمىكدا كە سوو(فائده-Interest) حەرام بكات؟ بەلام لەماوہى كەمتر لە دوو دەيەدا ، بانقه ئىسلامىيەكان برىتى-بديل-ى رژىمى بانقى سوودارىان خستەبەردەست ، بەسەرکەوتوويى جىي خۆي كردهوہ ، بۇ سەقامگىركردنى شيوازيكى شەرىعى مامەلە بانقىيەكان ، لە چوارچىوہى بوژاندنەوہيەكى فيكرىي پىگەيشتوو و ئىجتىهادىكى پابەند بە بنەماكانى شەرىعەوہو ، بەستراوہيش بە واقىيە كۆمەلگاي نوي و گىروگرفتەكانىيەوہ . بەرھەمى ئەو كۆششەنەش بلاوبوونەوہى بيروكەي مامەلە ئىسلامىيەكان-هەتا لەناو ئىسلامىيەكانىشدا-كە هەتا سەردەمىيكى نزيك زاراوہى وەكو: (مشاركە ، مراحە ، كفالە ، حوالە) نەزانرابوون، لاي كەمايەتيەكى پسپۆر نەبىت، كەس نەيدەناسين. ئىنجا دەستى كرد بە راكيشانى سەرنج بەلاي خويدا ، لە دووتويى كارپىكردنى يا بەراوردكردنى-ئەوہى كە بىرىي ئىسلامىي بناوانى رەسەنى خۆي هەيە ، بۇ چارەسەرى هەندى لە گىروگرفتە ئابوورىيەكانى ئەم سەردەمە، وەكو گىروگرفتى هەلئاسانى ئابوورى و، دۆزىنەوہى ستراتىژىيەتيكى جياواز بۇ پەرەپيدان) (81)

(81) عبد الرحيم محمود حمدى، تجربة البوك الاسلامية، الاسلام في السودان ببحوث مختارة من المؤتمر الاول لجماعة الفكر والثقافة الاسلامية، الخرطوم 27-30 نوفمبر 1987، دار الاصناف للصحافة والنشر، الانتاج الاعلامى الخرطوم 1987م، 133

دەستەبەریی (چمان) ناکات بە توخمیکی یە کالاکەرەووە لە دیاریکردنی وەبەرھێنە ھەلبژاردەکانی (خيارات)، بەئێكو لە بەرپۆبەردنی کارەکانیدا ، دوو فرمانی بنەپەرتی دەگریتەبەر ، یەکەمیان: زانیاریی و لیکۆلینەووە لەسەر شیاوییتی ئەو کەسانە ی مامەلەیان لەگەڵدا دەکات ، بۆ ئەنجامدانی پرۆژەکان . دووھەمیش: خویندەنەووەیەکی تەواوی ھەموو لایەنەکانی پرۆژەکە ، بۆ دۇنیابوون لە سوودمەندیی و نەبوونی مەترسیی، بەپێی پێوھەرە ئابووریی و ھونەریی و داراییەکان . بانق بایەخی زیاتر دەدات بە لیکۆلینەووەی وەبەرھێنەکانی و بەدواداچونیان و ، گرنگی دەدات بەچاک جیبەجیکردنیان ، واتە -بانق -توانا ھونەریەکانی خۆی دەخاتەکار ، بۆ خستەکاری بەرپۆبەریتیەکی نوێ بۆ ھاوہەشەکانی ، چونکە بەرپۆبەریتی خۆی رەگەزێکی زیندوووە لە پرۆسە ی پەرەپێداندان⁽⁸⁵⁾.

٦) لەکاتی کا دروشمی دامەزراوەکانی پەرەپێدانی جیھانیی و دەولەتە خۆرئاواییە کۆمەک بەخشەکان ، کورت دەکریتەووە لە (خستەنەبەردەستی بەرھەمی پەرەپێدان بۆ ھەژارتەرتین کەرت لە ھەژارتەرتین ولاتدا). لەراستیدا بانقە ئیسلامیەکان پێشەنگ بوون لە ئاراستەکردنی (تەمویل) ی بانقیدا ، بۆ فراوانترین بنکە کە جوتیاران و خیزانە ھەژارەکانە لە لادیکاندا ، کە ماوہیەکی زۆربوو بیبەشبوون لەو کۆمەکانە ی یارمەتیدەرن بۆ پەرەپێدانی کینگە بچوکەکان ، کە لەسەر شیوازی کۆن کاردەکەن ، ئەمەش -لەواقیعدا- بناغە ی پەرەپێدانی دیھاتە لە ولاتە تازەپینگە یشتوووەکاندا. تاقیکردنەووەی یەکیک لە بانقەکانی سودان گرنگی رۆلی بانقە ئیسلامیەکانی سەلماند ، بەوہی کە ئامیریکی چالاکە لە سەرکەوتنی پەرەپێداندان ، ئەویش بانقی ئیسلامی سودان بوو.

⁽⁸⁵⁾ ھەمان سەرچاوە ل ٢٠٩ .

خاوهن سپاردهكان دهكشینهوه و، روو لهكهرتی قازانجی خیرا (بازاری دراوهكان) دهكن، كه هیچ بهرهمیكى راستهقینه بو كومهلگا زیاد ناكهن.⁽⁸³⁾

۲) شیوازی ئیسلامی پشت به بیردوزهیهکی بنهپهتی دهبهستیت، ئهوه دهگهینی: کاروتیکۆشانی مروؤ تهنها شتیکه، که شیوازی پاداشتی دارایی بیت، سامان (پاره) بهتهنها لهپرووی شهرعهوه شایانی بهدهستهینانی پاداشت نیه، ئهگهر کاریکی راستهقینهی لهگهئدا نهبیت⁽⁸⁴⁾، له بانقی ئیسلامیدا بواری مامهله لهسهر بناغهی (قهرزارو قهرزدهن) نیه، بهلکو په یوهندی کاریکی هاوبه شه، که ههرلایه نیک پابهندی بهرپرسیاری خوی دهبیت و بهرهمی کاره که هی خوی دهچنینهوه، قازانج بیت یان زیان. (نویتین سه رزمیری بانقه ئیسلامیهکانی سودان ناماره بو ئهوه دهکن که هاوبه شکاری (المشاركات) زیاتر له ۵۰٪ی کوی وه بهرهینانه کانه، له هندی بانقا دهگاته ۶۰٪ و ۷۰٪) وهکو بانقی ئیسلامی سودان و بانقی هاوکاری ئیسلامی).

۳) به تاقیکردنهوه سه لماموه که (تهمویلی) چالاکی ئابووری له دووتوی هاوبه شکاری (المشاركه) چالاکتره له سه رکهوتنی پروژهکانداو، دهستکهوتیشی زورتیه له هندی له شیوازه ئیسلامیهکانیتر، وهکو (المراجعه).

۴) تاقیکردنهوه سه لماندویهتی که دامه زانندی بانقه ئیسلامیهکان - به کردهوه - سامان و دهرامهتی زوری پاشه که وتکراوی کیشکردوه بو خوی ئابووری نوی، ئهوانه ی له دست ئهوه که سانه دا بووه که خویان پاراستوو له مامهله به سوو.

۵) له بهر ئهوه ی بانقی ئیسلامی سوو وهرناگریت، بو وه بهرهینانی سامانهکانی پشت به دهستکهوتی پروژه که دهبهستیت، له بهر ئهوه که فالت و

⁽⁸³⁾ ههمان سه چاوه ل ۱۷۹ هـ

⁽⁸⁴⁾ ههمان سه چاوه

دەستەبەرىيى(چمان)ناكات بە توخمىكى يەكلاكرەوہ لە ديارىكردى وەبەرھىنە ھەلبژاردەكانى (خيارات)، بەلكو لە بەرپۆبەردنى كارەكانىدا ، دوو فرمانى بنەرەتى دەگرىتەبەر ، يەكەمیان: زانىارىيى و لىكۆلینەوہ لەسەر شىاویتى ئەو كەسانەى مامەلەیان لەگەلدا دەكات ، بۇ ئەنجامدانى پرۆژەكان . دووهمیش: خویندەنەوہیەكى تەواوى ھەموو لایەنەكانى پرۆژەكە ، بۇ دلنیابوون لە سوودمەندیو نەبوونی مەترسیى، بەپىی پىوەرە ئابووریو ھونەریو داراییەكان . بانق بايەخى زیاتر دەدات بە لىكۆلینەوہى وەبەرھىنەكانىو بەدواداچونیان و ، گرنگیى دەدات بەچاك جیبەجىكردنیان ، واتە -بانق -توانا ھونەریەكانى خۆى دەخاتەكار ، بۇ خستەكارى بەرپۆبەرىتیەكى نوئى بۇ ھاوبەشەكانى ، چونكە بەرپۆبەرىتیى خۆى رەگەزىكى زیندووہ لە پرۆسەى پەرەپیداندا⁽⁸⁵⁾.

٦) لەكاتىكا دروشمى دامەزراوہكانى پەرەپیدانى جیھانىی و دەولەتە خۆرئاوايیە كۆمەك بەخشەكان ، كورت دەكرىتەوہ لە (خستەنەبەردەستى بەرھەمى پەرەپیدان بۇ ھەژارتىن كەرت لە ھەژارتىن ولاتدا). لەراستىدا بانقە ئىسلامیەكان پىشەنگ بوون لە ئاراستەكردى (تەمویل)ى بانقىدا ، بۇ فراوانترىن بنكە كە جوتیاران و خىزانە ھەژارەكانە لە لادىكاندا ، كە ماوہیەكى زۆربوو بیبەشبوون لەو كۆمەكانەى یارمەتیدەرن بۇ پەرەپیدانى كىلگە بچوكەكان ، كە لەسەر شىوازی كۆن كارەكەن ، ئەمەش -لەواقیعدا-بناغەى پەرەپیدانى دىھاتە لە ولاتە تازەپىنگەىشتووہكاندا. تاقىكردەوہى يەككە لە بانقەكانى سودان گرنگیى رۆلى بانقە ئىسلامیەكانى سەلماند ، بەوہى كە ئامىرىكى چالاكە لە سەرکەوتنى پەرەپیداندا ، ئەویش بانقى ئىسلامیى سودان بوو.

⁽⁸⁵⁾ ھەمان سەرجاوە ل ۲۰۰۹.

خاوهن سپاردهكان دهكشینهوه و، روو لهكهرتی قازانجی خیرا (بازاری دراوهكان) دهكن، كه هیچ بهرهمیكي راستهقینه بو كومهلگا زیاد ناكهن.⁽⁸³⁾

۲) شیوازی ئیسلامی پشنت به بیردۆزهیهکی بنهړهتی دهبهستیت، نهوه دهگهینی: کاروتیکوشانی مروؤ تهنها شتیکه، که شیوازی پاداشتی دارایی بیټ، سامان (پاره) بهتهنها لهپووی شهروهو شایانی بهدهستهینانی پاداشت نیه، نهگهر کاریکی راستهقینهیی لهگهلدا نهبیټ⁽⁸⁴⁾، له بانقی ئیسلامیدا بواری مامله لهسهر بناغهی (قهرزارو قهرزدر) نیه ، بهلکو پهیوهندیی کاریکی هاویهشه ، که ههرلایه نیک پابهندی بهرپرسیارییی خوئی دهبیټ و بهرهمی کارهکی خوئی دهچنیټهوه ، قازانج بیټ یان زیان. (نوټرین سهرز میړی بانقه ئیسلامیهکانی سودان ناماژه بو نهوه دهكن که هاویهشکاریی (المشاركات) زیاتر له ۵۰٪ ی کوئی وه بهرهینانهکانه ، لههندی بانقا دهگاته ۶۰٪ و ۷۰٪ (وهکو بانقی ئیسلامی سودان و بانقی هاوکاریی ئیسلامی).

۳) بهتاقیکردنهوه سهلماوه که (تهمویلی) چالاکیی ئابووری له دووتویی هاویهشکارییدا (المشاركه) چالاکتره له سهرکهوتنی پرۆژهکانداو ، دهستکهوتیشی زۆرتره له هندی له شیوازه ئیسلامیهکانیتر، وهکو (المراجعه).

۴) تاقیکردنهوه سهلماندویهتی که دامهزاندنی بانقه ئیسلامیهکان — بهکردهوه — سامان و دهرامهتی زوری پاشهکهوتکراوی کیشکردوه بو خوئی ئابووری نوی، نهوانهیی لهدهست نهو کهساندا بووه که خوئیان پاراستوه له مامله به سوو.

۵) لهبهر نهوهی بانقی ئیسلامی سوو وهرناگریټ ، بو وهبهرهینانی سامانهکانی پشنت به دهستکهوتی پرۆژهکه دهبهستیت ، لهبهر نهوه کهفالت و

⁽⁸³⁾ ههمان سهچاوه ل ۱۷۹ هـ

⁽⁸⁴⁾ ههمان سهچاوه

ته كنۆلۆجىيائى گونجاو و، ورهئى جوتياره كهو خيژانه ههژاره كانيش بهرز دهكاتوه ، هاوپرئى له گههئى بايه خدانىيان به سهركهوتنى پرۆژه كه⁽⁸⁷⁾ بهوهئى كه دادنهريئن به هاوبهش نهك قهرزار ، سه رهپاى ئه و قازانجه زۆرهئى ئه و هاوبه شيه بۆيان بهدى دههينئى ، ئه وه به پيچه وانهئى قهرزه كشتوكا ئيه كوئنه كانه ، كه كوئى قورس كر دبوون به قهرزو سووه كانيه وه .

وا درده كه ويئت دهست پيشخه ريه كهئى بانقى ئيسلامىي سووان ، به ئاراسته كردهئى وه به رهينه كانى بو ئاوجهرگهئى ديها ته كانى سووان ، دهستى خستوته سه ر كليلى راسته قينهئى كيشهئى په ره پيدان له ولا تانى جيهانى سيئا ، ههروه كو ليژنهئى هونه رىي هاوبهش له نيوان پرۆگرامى نه ته وه يه كگرتووه كانى گه شه پيدان و ، نوسينگهئى كارى جيهانىي له جنيف ILO/UNDP MISSION له راپورته كهيدا كه له سالى 1976 نامادهئى كر دبوو ، ئه وهئى دهستنيشان كر دووه به ناو نيشانى : (گه شه و به گه ر خستن و دادگه رىي وهك ستراتيجيه تيكي گشتگير بو سووان) له و راپورته دا ها تووه كه : (زۆربهئى زۆرى دانيشتوانى ديها ته كان له سووان و ، زۆربهئى ولا تانى تازه پيگه يشتوو ، له بوارى كشتوكا ئيه كوئدا كار ده كه ن ، يا به شيويه كه له شيوه كان پشتى پي ده به ستن ، چالا كيه كشتوكا ئيه كانىيان له سه ر پانتاييه كي بچوكه - له نيوان دوو فدان تا هه شت فدانايه - شيوا زيكي سه ره تايي له كشتوكا ئدا به كار ده هينن ، كه پالپشته كهئى ئاميره ده ستيه كانه ، نهك ئاميره نويكان كه ماشين كارى پي ده كات ، به ره مه يشيان له ناستيكي زور نزمدايه .. ههروه ها داووده رمانى مه گه زو كودى كيمياوى به كار نا هينن ، يا به بريكي كه م به كارى ده هينن . ژمارهئى ئه وانهئى له م كه زته دا كار ده كه ن له سووان ده گاته (ده)

(87) محمد عثمان خليفه ، المصدر نفسه ص 17-22

ئەو بانقە چالاکیەکانی لەشارە بازرگانیهکانەوه گواستەوه بۆ دێهاتەکان ، بۆ بەشداریکردن لە پەرەپێدانی یەکە بەرھەمھێنە کشتوکالیە بچوکەکان ، کە پانتاییان لە پینچ فدانەوه تا حەوت فدانە ، ھەندی جاریش لەوھش کەمترە . بەرپۆھبەریتیهکی پسپۆر لە بانقا (بەرپۆھبەریتی پەرەپێدانی دێهاتەکان) ھەلەدستی بە خەرجی پێدانی (تەمویل)ی خاوەن زەویە بچوکەکان لەسەر بناغە ی ھاوبەش لەگەڵ جوتیارەکە ، یا ئەو خیزانە ی خاوەنی زەویەکەن . ھاوبەشیی بانقیش ، نامادەکردنی نامیرو کەرەسەو سەرمايە ی پیویست و ، رینمایی کشتوکالی و عەمارکردن و ناردنە بازارە ، لەکاتیکا ھاوبەشیی جوتیارەکە ، زەویەکە ی ئیشەکە ی بەشیک لە خەرجیە (جاری)یەکە یە ، ئەویش بە پیی توانای . ئەو تاقیکردنەویە –لەگەڵ تازەیییدا– قازانجیکی زۆری لەپیشا بۆ جوتیارەکەو لەدوای ئەو بۆ بانقیش بە دەست دەھینا ، سەرەرای بەشداریکردنی راستەقینەش لە زیاکردنی بەرھەم بە جۆر و پڕیشەوه ، لە ولاتیکی وەکو سوداندا ، کە داھاتی نەتەویە ی لە بنەرەتدا پشتی بەکەرتی کشتوکالیی بەستووه .

لێکۆلینەویەکی بانقی ئیسلامی سودانی⁽⁸⁶⁾ جەختی لەسەر ئەو ئەزموونە گرنگە کردۆتەوه ، کە شیوازی ھاوبەشیی ئیسلامی لە (تەمویل)ی پڕۆژە کشتوکالیەکاندا ، بریتیه لە ئالیەتیکی چالاک بۆ ئەنجامدانی پەرەپێدان ، لە ولاتە تازە پیگەیشتووهکاندا ، چونکە پیویستیه راستەقینەکانی کۆمەلگای کشتوکالیی تەقلیدی بە دەست دەھینی بە تیجۆیەکی کەم و ، بایەخ دەدات بە پیشخستی

⁽⁸⁶⁾ ئەو توێژینەویە مامۆستا محەممەد عوسمان خەلیفە بەرپۆھبەری بانقی ئیسلامی سودانی دکتۆر

سەلاھەدین شازلی نیبراھیم ، لە کۆلیژی نابووری زانکۆی خەرتوم بە نینگلیزی نامادەیان کردووه بە ناویشانی

The Sudanese Islamic Bank (SIB)

a. The experience of SIB in Musharaka Financing .

b. Musharaka financing as atool for development Intervention among small farmers ,Khartoum ,july ,1988.

ته كنۆلۆجىيائى گونجاو و، ورهئ جوتياره كه و خيزانه هه ژاره كانيش بهرز ده كاته وه ، هاوړئ له گه ل بايه خدانىان به سهر كه وتنى پرۆژه كه⁽⁸⁷⁾ به وهئ كه داده نرين به هاوبه ش نه ك قه رزار ، سهره پراى نه و قازانجه زۆرهئ نه و هاوبه شيه بوياى به دئ دهيينئ ، نه وه به پيچه وانهئ قه رزه كشتوكاليه كو نه كانه ، كه كو ئى قورس كر دبوون به قه رزو سو وه كانيه وه .

وا در ده كه وي ت ده ست پيش خه ريه كهئ بانقى ئيسلامى سو دان ، به ئاراسته كر دئ وه به ر هينه كانى بو نا وجه رگهئ دي هاته كانى سو دان ، ده ستى خستوته سهر كليلى راسته قينهئ كيشهئ په ره پيدان له ولا تانى جيهانى سيدا ، هه ره كه و ليژنهئ هونه رى هاوبه ش له نيوان پرۆگرامى نه ته وه يه كگرتوو ه كانى گه شه پيدان و ، نوسينگهئ كارى جيهانى له جنيف ILO/UNDP MISSION له راپور ته كه يدا كه له سالى ١٩٧٦ نامادهئ كر دبوو ، نه وهئ ده ست نيشان كر دو وه به نا ونيشانى : (گه شه و به گه ر خست و داد گه رى وه ك ستراتيجيه تىكى گشتگر بو سو دان) له و راپور ته دا ها تو وه كه : (زۆرهئ زورى دان يشتوانى دي هاته كان له سو دان و ، زۆرهئ ولا تانى تازه پيگه يشتوو ، له بو ارى كشتوكالئى كو ندا كار ده كه ن ، يا به شيوه يه كه له شيوه كان پشتى پي ده به ستن ، چالا كيه كشتوكالئيه كانىان له سهر پانتاييه كى بچوكه - له نيوان دوو فدان تا هه شت فدانايه - شيوا زيكى سهره تايى له كشتوكالدا به كار ده هينن ، كه پالپشته كهئ ناميره ده ستيه كانه ، نه ك ناميره نو يكان كه ماشين كارى پي ده كات ، به ره مه يشيان له ئاستىكى زور نزمدايه . هه ره ها داو وه رمانى مه گه زو كو دى كيمياوى به كار نا هينن ، يا به بريكى كه م به كارى ده هينن . ژمارهئ نه وان هئ له م كه زته دا كار ده كه ن له سو دان ده گاته (ده)

(87) محمد عثمان خليفه ، المصدر نفسه من ١٧-٢٣

ئەو بانقە چالاکىھەکانى لەشارە بازىرگانىھەکانەوھ گواستەوھ بۆ دىھاتەکان ، بۆ بەشداریکردن لە پەرەپىدانی يەکە بەرھەمھىنە کشتوکالىھە بچوکەکان ، کە پانتایيان لە پىنچ فدانەوھ تا ھوت فدانە ، ھەندى جارىش لەوھش کەمترە . بەرپۆھبەرىتھەكى پىسپۆر لە بانقا (بەرپۆھبەرىتتى پەرەپىدانی دىھاتەکان) ھەلەدەستى بە خەرچى پىدانی (تەمويل)ى خاوەن زەوئە بچوکەکان لەسەر بناغەى ھاوبەش لەگەل جوتيارەکە ، يا ئەو خىزانەى خاوەنى زەوئەکەن . ھاوبەشى بانقىش ، ئامادەکردنى ئامىرو کەرەسەو سەرمايەى پىويست و ، رىنمايى کشتوکالى و عەمارکردن و ناردنە بازارە ، لەکاتىکا ھاوبەشى جوتيارەکە ، زەوئەکەىو ئىشەکەىو بەشىک لە خەرچىە (جارى)يەکەيە ، ئەوئىش بەپى تىواناى . ئەو تاقىکردنەوھە لەگەل تازەپىدا- قازانچىكى زۆرى لەپىشا بۆ جوتيارەکەو لەدواى ئەو بۆ بانقىش بەدەست دەھىنا ، سەرەراى بەشداریکردنى راستەقىنەش لە زيارکردنى بەرھەم بە جۆر بەرپىشەوھ ، لە ولاتىكى وھکو سوداندا ، کە داھاتى نەتەوھىي لە بنەرەتدا پىشتى بەکەرتى کشتوکالىي بەستوھ .

لەيکۆلینەوھەكى بانقى ئىسلامىي سودانى⁽⁸⁶⁾ جەختى لەسەر ئەو ئەزمونە گىرنگە کردۆتەوھ ، کە شىوازى ھاوبەشىي ئىسلامىي لە (تەمويل)ى پىرۆژە کشتوکالىھەکاندا ، برىتھە لە ئالىھەتىكى چالاک بۆ ئەنجامدانى پەرەپىدان ، لە ولاتە تازە پىگەپىشتوھکاندا ، چونکە پىويستھە راستەقىنەکانى کۆمەلگای کشتوکالىي تەقلیدی بەدەست دەھىنى بە تىچوئەكى کەم و ، بايخ دەدات بە پىشخستنى

⁽⁸⁶⁾ ئەو توژىنەوھە مامۆستا محەممەد عوسمان خەلىفە بەرپۆھبەرى بانقى ئىسلامىي سودانى دکتۆر سەلاھەدین شازلى نىبراھىم ، لە کۆلپىزى نابوورى زانکۆى خەرتوم بە نىنگلىزى نامادەيان کردوھ بە ناوئىشانى The Sudanese Islamic Bank (SIB)
a. The experience of SIB in Musharaka Financing .
b. Musharaka financing as atool for development Intervention among small farmers ,Khartoum ,july ,1988.

ھەرودھا دەرکەوتنى بانقە ئىسلامىيەكان، ھاورپىيە لەگەل ھەدايىكبونى
كۆمپانىا ئىسلامىيەكانى ۋەبەرھىتان بە زۆر جۆرى پىسپۆپىيە ۋە ، لە بواری
بازرگانىيى ۋە كارگوزارىيى ۋە پەرەپىدانى كشتوكالىيى ۋە خانوبەرە ۋە دۇنيايى.ھەرودھا
دامەزراۋە كۆمەلەيەتتىيى ۋە فېركارىيەكان ۋە دەستە خىرخوازيە ئىسلامىيەكان ، كە كار
لەبواری بانگەوازو رېنمايى تەندروستى ۋە فېركارىيى ۋە راگەياندن ۋە كاروبارى
ئافرەتاندەكەن.

مليون كس ، كه دهكاتة مليونيك و دوسهدهزار خيزان⁽⁸⁸⁾ ، لهدواى ئهوهش پياھهئدان و ريژليئانانى بانقى ئيسلامىي سودانى بو شيوازى هاوبهشيبى ئيسلامىي و، دانانى به ئاليهتيكى گوره بو (تعمويل)ى كه رته بهرهمهينهكان ، كه شايانى ئهويه بانقى ئيسلامىي له سودان و غهيري سودانيش به فراوانترين شيوه جيبهجيى بكن.⁽⁸⁹⁾

ههروهها بانقى فهيسهئى ئيسلامىي له سودان ، برىكى باش له وهبهرهينهكانى تايبهتكردوه به كه رتهكانى كشتوكال و پيشهسازىي و پيشه بچوكهكان، به شيويهكى تايبهتيش -كه رتى پيشهوهرهكان-دابەشكردى كه رتىي پرؤسه وهبهرهينهكان كه بانق گريبهستى له گهئ بهستون له ماوهى ١٤٠٦-١٤٠٩ك ئاماژه بهوه دهكات كه وهبهرهينهكان گهشهيهكى زور باشى كردوه ، وهكو ژمارهكان له خوارهوه روونى دهكهنهوه:⁽⁹⁰⁾

سالهكان	سه رجه مي وه بهرهينان بانق به مليونهها جونهيه	وه بهرهينان ي پيشه سازى مليونهها جونهيه	وه بهرهينان ي كشتوكالى مليونهها جونهيه	پيشه وه رهكان مليونهها جونهيه
١٤٠٦ ك	١٣٩،١	١٥،٠	٣٧،٣	٦،٧
١٤٠٧	١٩١،٨	٢٦،٣	٢٠،٨	١١،٠
١٤٠٨	٢٤٠،٩	٢٥،٣	٣٣،٨	١١،٩
١٤٠٩	٢٩٠،١	٣٧،٠	٣٦،٢	١٤،٣

⁽⁸⁸⁾ international labour office ,growth ,employment and equity,acomprehensive strategy for the Sudan ,Geneva,1976,pp.35-36

⁽⁸⁹⁾ محمد عثمان خليفة و الدكتور شاذلى ابراهيم ،مصدر سابق ص٢١

⁽⁹⁰⁾ بنك الفيصل الاسلامى السودانى ،جدول رقم ٩ التوزيع القطاعى للعمليات الاستثمارية (١٩٧٩م-١٤٠٩ هجرى) ادارة البحوث ،الخرطوم ،بلا تاريخ.

ھەرۋەھا دەرکەوتنى بانقە ئىسلامىيەكان، ھاورپىيە لەگەل لەدايکبۋونى
كۆمپانىا ئىسلامىيەكانى ۋەبەرھىنان بە زۆر جۆرى پىسپۆرىيە ۋە ، لە بۋارى
بازرگانىيى ۋە كارگوزارىيى ۋە پەرەپىدانى كشتوكالىيى ۋە خانۋىيە ۋە دۇنيايى. ھەرۋەھا
دامەزراۋە كۆمەلەيەتتىيى ۋە فىركارىيەكان ۋە دەستە خىرخوازيە ئىسلامىيەكان ، كە كار
لەبۋارى بانگەوازو رىنمايى تەندروسىتى ۋە فىركارىيى ۋە راگەياندىن ۋە كاروبارى
ئافرەتاندا دەكەن.

مليون كس ، كه دهكاته مليونيك و دووسه ههزار خيزان (88) ، له دواى ئه وهش پيايه لدان و ريزلينانى بانقى ئيسلامى سودانى بو شيوازى هاوبه شىي ئيسلامى و، دانانى به ئاليه تيكي گوره بو (ته مويل)ى كهرته به ره مهينه كان ، كه شايانى ئهويه بانقى ئيسلامى له سودان و غه يري سودانىش به فراوانترين شيوه جييه جىي بكن. (89)

ههروهها بانقى فهيسه لى ئيسلامى له سودان ، بركى باش له وه به رهينه كانى تاييه تكدروه به كهرته كانى كشتوكال و پيشه سازى و پيشه بچوكه كان، به شيويه كى تاييه تيش - كهرتى پيشه وه ره كان- دابه شكر دنى كهرتى پرؤسه وه به رهينه كان كه بانق گرېبه ستي له گه ل به ستون له ماوه ۱۴۰۶-۱۴۰۹ ك ئامازه به وه دهكات كه وه به رهينه كان گه شهيه كى زور باشى كردوه ، وه كو ژماره كان له خواره وه روونى ده كه نه وه: (90)

ساله كان	سه رجه مه يوه به رهينان بانق به مليونه ها جونه يه	وه به رهينانى پيشه سازى مليونه ها جونه يه	وه به رهينانى كشتوكالى مليونه ها جونه يه	پيشه وه ره كان مليونه ها جونه يه
۱۴۰۶ ك	۱۳۹,۱	۱۵,۰	۳۷,۳	۶,۷
۱۴۰۷	۱۹۱,۸	۲۶,۳	۲۰,۸	۱۱,۰
۱۴۰۸	۲۴۰,۹	۲۵,۳	۳۳,۸	۱۱,۹
۱۴۰۹	۲۹۰,۱	۳۷,۰	۳۶,۲	۱۴,۳

(88) international labour office ,growth ,employment and equity,acomprehensive strategy for the Sudan ,Geneva,1976,pp.35-36

(89) محمد عثمان خليفة و الدكتور شاذلى ابراهيم ،مصدر سابق ص ۲۱
(90) بنك الفيصل الاسلامى السودانى ،جدول رقم ۹ التوزيع القطاعى للعمليات الاستثمارية (۱۹۷۹م-۱۴۰۹ هجرى) ادارة البحوث ،الخرطوم ،بلا تاريخ.

گومانی تیدانیه نهوانه له ((چارهسهری ئیسلامیانه دا)) نمونهیهك دهبینین كه شیواوی لیکۆلینهوهو ههلسهنگاندنه ، ههتا نهگهر پشتگیری نهکریت و جییهجیش نهکرایت .لهلایهکی تریشهوه ،دهبینین زانایهکی بهناوبانگی پایهبهزی وهکو (کینیس جالبیریت)،هانی ولاته پیشهسازیهکان دهدات ، که قهرز بدن به ولاته تازهپیگهیشتووهکان به

مهرجی ئاسان ، واته به سووی نزم تا ئاستی سفر،یا نزمکردنهوهی تا ئاستیکی زۆر کم و،ماوهی دانهوهشی دریژ بکههوه ، بهمهبهستی هاوکاریکردنی ولاته ههژارهکان،دایشی بنین به کاریکی ئاسایی و سرووشتیی.⁽⁹¹⁾

لهواقیعدا ئه و بانگهوازه داننانیکی تیدایه به شکستهینانی سیاسهتی قهرزدانی سوودار له (تهمویلی)پروژهکانی پهرهپیداندا ، بهلام جالبیرت نهیخستوته ئه و چوارچیویهوه، لهباتی نهوهی دان بنیت به کاریگهیری سوو ، که بهفپوودانی – استنزاف-دهرامهتی میللهته ههژارهکان و خرابترکردنی گپروگرفتی قهرزه دهرهکیهکان و ، روخاندنی ههولهکانی پهرهپیدانه له ولاته تازهپیگهیشتووهکاندا، ئه و زانا پایهبهرزه کویرهوهیری گهلانی ولاته تازهپیگهیشتووهکانی کرده بیانوو بو بانگهوازهکی ، بو ههلوهشاندنهوهی سوو لهسهر ئه و قهرزانهی دراوه به و ولاتانه ، یا سووککردنی باریان، بهلام دهرکی نهکردوو که سوو خووی لهخویدا کاکلهی گرفتهکویه.

ئالیهدا راستیی جیاوازی نیوان فهلسهفهی ئیسلام و سهرمایه‌داریی دهرهکهویت ، ئیسلام سوو حهرام دهکات و ریگا دهدات به وهبهرهینانی سامان به شه‌رعیی ، که بواری نهوهی تیدا نیه دستکهوت بهبی کارکردن بیته دست،بهلام

⁽⁹¹⁾ Galbraith ,EconomicdevelopmentOp.Cit,pp.53-54;this is one 93reason why lending between advanced countries and less advanced .at low or Zero rates of interest .. should be considered normal and natural.

ئەو بە كورتى ھەندى نىشان دەرى گىرنگ بو ، بۇ شتىك كە لەوانە يە بېتتە سەرەتاي شۇرشىكى ئابورىي ئاۋەدانكارىي (عمران) گىشتىگر ، كە پابەندىت بە ئىسلامەو ، ۋەكو بېروباۋەرو بەرنامەو رەفتارو ، بەرەمەندىت لە بنەماكانى و بەھاكانىو ، لە روبروبوونەۋەى گىرقتە ئابورىي ۋە كۆمەلەيتىي ۋە پەرەردەيىو فېركارىي ۋە رۇشنىرىيەكانى كۆمەلگا . بەلام ئەم راستىيە ئەۋە ناگەندىچاۋ بنوقىنن ، لە ئاست سىروشتى ئەۋ بەرەرەكانىيە گەۋرانەى لە ئاسۇدا دەردەكەون ، كە پىۋىستىيان بە تىكۇشانى نۇرو ئىجتھادو ھاۋكارىي ھەرىمايەتىو نىۋەولەتەى لەسەر ئاستى جىھانى ئىسلام ، نىشتىمانى عەرەب و ، دەۋلەتانى جىھانى سىۋ ، دەۋلەتە پىشەسازىيەكان و ، رىكخراۋە نىۋەولەتەكان ھەيە ، پىش ئەۋەى ئەزمونى ئىسلامىي رەھەندە جىھانىيەكانى خۇي ۋەرىگرىت ' بە دانانى بە چارەسەرىكى سەرکەتوۋ و رەسەن ، بۇ گىروگىرقتى پەرەپىدان لە جىھانى ھاۋچەرخدا .

ئەۋەى ھاندەرى گەشېنىيە ، ۋالاتانى تازەپىگەيشتوۋ ماۋەيەكە دەنالېنن بەدەست رىژىمى ئابورىي نىۋەولەتەيەۋە ، كە لەسەر (سۈۋ) و سوۋكردنى ھاۋكىشە (موازىن) بازىرگانىيە جىھانىيەكان ۋەستاۋە ، كە روۋى پىكردۇتە رىگايەكى داخراۋو ، ۋايلېردوۋە ھاۋارى ،

لېھەستاۋە ، دەلېت : كۆمەكىم ناۋىت كە دەۋلەتە پىشەسازىيە دەۋلەمەندەكان دەمدەنى ، چونكە دەرامەتەكانى دەخوات و ، ھەژارىي زىاترو پاشكۆيەتىم بۇ دروست دەكات . بەلام بازىرگانىيەكى دادگەرەنەى بەلاۋە باشترە ، دروشمى تازەى برىتتە لە

.Trade not Aid

گومانی تیدانیه ئهوانه له ((چارهسه‌ری ئیسلامیانه‌دا)) نمونه‌یه‌ک ده‌بینین که شیاری لیکۆلینه‌وه‌و هه‌سه‌نگاندنه ، هه‌تا ئه‌گه‌ر پشتگیری نه‌کریت و جیبه‌جیش نه‌کراییت .له‌لایه‌کی‌تریشه‌وه ،ده‌بینین زانایه‌کی به‌ناوبانگی پایه‌به‌رزی وه‌کو (کینیس جالب‌ریت)،هانی ولاته پیشه‌سازیه‌کان ده‌دات ، که قه‌رز بدن به ولاته تازه‌پینگه‌یشتوه‌کان به

مه‌رجی ئاسان ، واته به سووی نزم تا ئاستی سفر،یا نزم‌کردنه‌وه‌ی تا ئاستیکی زۆر کهم و،ماوه‌ی دانه‌وه‌شی درێژ بکه‌نه‌وه ، به‌مه‌به‌ستی هاوکاریکردنی ولاته هه‌ژاره‌کان،دایشی بنین به کاریکی ئاسایی و سرووشتیی.⁽⁹¹⁾

له‌واقیعه‌دا ئه‌و بانگه‌وازه داننانیکی تیدایه به شکسته‌هینانی سیاسه‌تی قه‌رزدانی سوودار له (ته‌مویلی)په‌رژه‌کانی په‌ره‌پێدانا ، به‌لام جالب‌ریت نه‌یخستۆته ئه‌و چوارچۆیه‌وه، له‌باتی ئه‌وه‌ی دان بنیت به کاریگه‌ری سوو ، که به‌فه‌رۆدانی – استنزاف-ده‌رامه‌تی میله‌ته هه‌ژاره‌کان و خراب‌ترکردنی گه‌روگرفتی قه‌رزه ده‌ره‌کیه‌کان و ، روخاندنی هه‌وله‌کانی په‌ره‌پێدانه له ولاته تازه‌پینگه‌یشتوه‌کاندا، ئه‌و زانا پایه‌به‌رزه کویره‌وه‌ری گه‌لانی ولاته تازه‌پینگه‌یشتوه‌کانی کرده بیانوو بۆ بانگه‌وازه‌که‌ی ، بۆ هه‌لۆه‌شاندنه‌وه‌ی سوو له‌سه‌ر ئه‌و قه‌رزانه‌ی دراوه به‌و ولاتانه ، یا سووککردنی باریان، به‌لام ده‌رکی ئه‌وه‌ی نه‌کردوه که سوو خۆی له‌خۆیدا کاکله‌ی گرفته‌که‌یه.

ئالیه‌دا راستیی جیاوازی نیوان فه‌لسه‌فه‌ی ئیسلام و سه‌رمایه‌داریی ده‌رده‌که‌ویت ، ئیسلام سوو حه‌رام ده‌کات و رینگا ده‌دات به وه‌به‌ره‌ینانی سامان به شه‌ریعی ، که بواری ئه‌وه‌ی تیدا نیه ده‌سته‌کوت به‌بێ کارکردن بیته ده‌ست،به‌لام

⁽⁹¹⁾ Galbraith ,EconomicdevelopmentmOp.Cit,pp.53-54;this is one 93reason why lending between advanced countries and less advanced .at low or Zero rates of interest .. should be considered normal and natural.

ئەو بە كورتى ھەندى نىشان دەرى گىرگ بو ،بۇ شتىك كه لەوانە يە بىتتە سەرھەتاي شۆرشىكى ئابورىيى ئاۋەدانكارىيى (عمران)گىشتىگر ،كە پابەندىت بە ئىسلامەو ،وەكو بىروباۋەرو بەرنامەو رەفتارو،بەھرمەندىت لە بنەماكانى و بەھاكانىو ،لە روبوروبوونەوھى گىرگتە ئابورىيىو كۆمەلەيتىو پەروەردەيىو فىركارىيىو رۆشنىرىيەكانى كۆمەلگا . بەلام ئەم راستىيە ئەو ناگەندىچاۋ بنوقىنن ، لە ئاست سىروشتى ئەو بەربەرەكانىيە گەورانەي لە ئاسۇدا دەردەكەون ، كە پىۋىستىيان بە تىكۆشانى زۆرو ئىجتىھادو ھاوكارىيى ھەرىمەيتىو نىۋەولتەتى لەسەر ئاستى جىھانى ئىسلام ،نىشتىمانى عەرەب و،دەولەتانى جىھانى سىۋ ،دەولتە پىشەسازىيەكان و،رىكخراۋە نىۋەولتەتيەكان ھەيە ،پىش ئەوھى ئەزمونى ئىسلامىي رەھەندە جىھانىيەكانى خۇي وەرىگىرئىت ' بە دانانى بە چارەسەرىكى سەركەوتوو و رەسەن ،بۇ گىروگىرقتى پەرىپىدان لە جىھانى ھاۋچەرخدا .

ئەوھى ھاندەرى گەشپىنيە ، ولاتانى تازەپىنگەپىشتوو ماۋەيەكە دەنالىنن بەدەست رىژىمى ئابورىيى نىۋەولتەتيەوھ ، كە لەسەر (سوو) وسووكردنى ھاوكىشە (موازىن) بازىرگانىيە جىھانىيەكان وەستاۋە ، كە رووى پىكردۆتە رىگايەكى داخراۋو ،واپلىردوۋە ھاۋارى ،

لپھەستاۋە،دەلىت:كۆمەكىكم ناۋىت كە دەولتە پىشەسازىيە دەولەمەندەكان دەمدەنى، چونكە دەرامەتەكانى دەخوات و، ھەژارىيى زىاترو پاشكۆيەتىم بۇ دروست دەكات. بەلام بازىرگانىيەكى دادگەرانەي بەلاۋە باشترە ،دروشمى تازەي برىتتە لە .Trade not Aid

به لأم (ته مويل) - له گهل بایه خیدا - ته نها لایه نیکه له لایه نه کانی
کیشه که، چونکه نه جامدانی پهره پیدان - وه کو وتمان - نه به ستراوه به تیکرای
که له که بوونی سه رمایه و زوری دهرامهت و ناستی ته کنولوژی و بهس، به لکو به پله ی
یه کهم به ستراوه به جیهان بینی گشتگیره وه که له بوچوونی ئیسلامدا گه یشتوته
چله پویه ی.

ته واو بوو به پشتیوانی خوی گه وره

سهرمايه دارى رىگا ده دات به به ده سته ينانى ده سته كهوت به بى كار كردن، له كاتىكا پارمه كهى له كارى راسته قينهى خوى دوورده خاته وه ، وه كو (ناميرى ئالوگۆڤ) سيفه تى سهرمايهى پيڊه به خشيت، ئينجا ئابووريناسه خۇرئاواييه كان سوويان پيئاسه كرد به: پاداشتى به قهرز دراو يان وه به رها توو. ههروهه كينز پيئاسه ده كات به: پاداشتى قوربانيدان به (سيوله) (92) به لام كينز جياوازه له ئابووريناسه ته قليديه كان، له بارهى سروشتى نرخى سووه وهو ، پۆلى له به ده سته ينانى هاوسه نكي له نيوان پاشه كهوت و قه بارهى وه به ره ينان ، گه يشته ئه وهى كه به رزىى نرخى سوو ، له وه كارانه يه كه هاندرن به بۆ وه به ره ينان، خو ئه گهر نرخى سوو دابه زىت ، له وان به پرئىكى زۆر له وه به ره ينان ئه نجام بدرت له چوارچيوهى ئه وه دستوورانهى كه باسى كرد (93) ههروهه وتويه تى: نه توانينى دابه زاندى نرخى سوو له وه هوكاره گرنگانه يه كه به رده وامى ده دات به بيبازارى (نامازيه بۆ بيبازار به كهى 1929-1934). خو له وان به ئه وه بىت هانى كينزى دابىت گه يشت بىته ئه وه باوه ربهى كه له توانادا هه يه رزىمىكى ئابوورىى دابه مزىت (كيفايهى حه ددى) سهرمايه و نرخى سووى تيدا بگاته ئاستى سفر). (94)

پوختهى قسه ش ، ئه وه رزىمه ئابوورىهى كه نرخى سووى تيدا نامينى، ئه وه رزىمى ئابوورىى ئيسلامه ، بانقه ئيسلاميه كان داده نرين به پيشه نكي ئه وه رزىمه له گه ل كه مىي ئه زمونيان و تازه يى سهرده ميان .

(92) J.M.Keynes, The general theory ,etc, Collected writing of J.M.Keynes ,The Royal economic society, Cambridge U.Prss, 1973 Volpp., 167-175

(93) Stewart ,Op.Cit.pp,121.

(94) Stewert ,Op.Cit.pp.94-95 and Alvin H.Hansen ,aguide to Keynes, Mc Graw –Hill Book Co.Inc .New York.1053,pp.157

به لأم (ته مويل) - له گهل بایه خیدا - ته نها لایه نیکه له لایه نه کانی
کیشه که، چونکه نه جامدانی پهره پیدان - وه کو وتمان - نه به ستراره به تیکرای
که له که بوونی سه رمایه و زوری دهرامهت و ناستی ته کنولوزی و بهس، به لکو به پله ی
یه که م به ستراره به جیهان بینی گشتگیره وه که له بوچوونی ئیسلامدا گه یشتوته
چله پویه ی.

ته واو بوو به پشتیوانی خوی گه وره

سەرمايه‌دارى رىگا دەدات بە بەدەستەينانى دەستكەوت بەبى كار كردن، لەكاتىكا پارەكەى لەكارى راستەقىنەى خۆى دوور دەخاتەو ، وەكو (نامىرى ئالوگوپ) سىفەتى سەرمايهى پىدەبەخشىت، ئىنجا ئابوورىناسە خۆرئاوايىه‌كان سوويان پىناسە كرد بە: پاداشتى بە قەرزدارو يان وەبەرھاتوو. ھەر وەھا كىنز پىناسەى دەكات بە: پاداشتى قوربانىدان بە (سىولە) (92) بەلام كىنز جىاوازە لە ئابوورىناسە تەقلیدىه‌كان، لەبارەى سروشتى نرخى سوو ھوو، پۆلى لە بەدەستەينانى ھاوسەنگى، لە نيوان پاشەكەوت و قەبارەى وەبەرھىنان ، گەيشتە ئەوہى كە بەرزىى نرخى سوو ، لەو ھۆكارانەى كە ھاندەرنىہ بۆ وەبەرھىنان، خۆ ئەگەر نرخى سوو دابەزىت ، لەوانەىہ بىر كى زۆر لە وەبەرھىنان ئەنجام بەرئىت لە چوارچىوہى ئەو دەستوورانەى كە باسى كرد (93) ھەر وەھا وتوہەتى : ئەتوانىنى دابەزاندنى نرخى سوو لەو ھۆكارە گىرگانەىہ كە بەردەوامى دەدات بە بىيازارى (ئامازەىہ بۆ بىيازارىہ كەى ۱۹۲۹-۱۹۳۴). خۆ لەوانەىہ ئەوہ بىت ھانى كىنزى دابىت گەيشتەئە ئەو باوہرەى كە لەتوانادا ھەىہ رزىمىكى ئابوورىى دابەزىت (كىفایەى ھەدى) سەرمايه و نرخى سووى تىدا بگاتە ناستى سفر). (94)

پوختەى قسەش ، ئەو رزىمە ئابوورىەى كە نرخى سووى تىدا نامىنى، ئەوہ رزىمى ئابوورىى ئىسلامە ، بانقە ئىسلامىەكان دادەرنىن بە پىشەنگى ئەو رزىمە لەگەل كەمى ئەزمونىيان و تازەى سەردەمىيان.

(92) J.M.Keynes, The general theory .etc, Collected writing of J.M.Keynes ,The Royal economic society, Cambridge U.Prss, 1973 Volpp., 167-175

(93) Stewart ,Op.Cit.pp,121.

(94) Stewert ,Op.Cit.pp.94-95 and Alvin H.Hansen ,aguide to Keynes, Mc Graw -Hill Book Co.Inc .New York.1053,pp.157

سەرچاوه عەرەبىيەكان

- (١) القرآن الكريم.
- (٢) ابراهيم احمد عمر: فلسفة التنمية، رؤية اسلامية، المعهد العالمى للفكر الاسلامى، مكتب خرطوم ط١ ١٩٨٩م.
- (٣) ابراهيم دسوقى اباظة: الاقتصاد الاسلامى، مقوماته ومنهاجه، مراجعة على عبدالواحد وافى، دار الشعب، قصر العينى، القاهرة ١٩٧٣م
- (٤) ابن خلدون: مقدمة ابن خلدون، تحقيق على عبدالواحد وافى، ٤ اجزاء لجنة البيان العربى ط١ الجزئان الاول والثانى، القاهرة ١٩٥٧م والجزئان الثالث والرابع ١٩٦٠م
- (٥) الغزالى (ابو حامد): احياء علوم الدين، الجزء الثانى، دار المعرفة للطباعة والنشر، بيروت بغير تاريخ.
- (٦) اسماعيل صبرى عبدالله: نحو نظام اقتصادى عالمى جديد، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة ١٩٧٧م.
- (٧) جورباتشوف (ميخائيل): البيروسترويك، ترجمة حمدى عبدالجواد، دار الشروق، القاهرة ط١ ١٩٨٨م
- (٨) عبدالحميد الغزالى: اساسيات المنهج الاسلامى فى التنمية الاقتصادية-مركز الاقتصاد الاسلامى، المصرف الاسلامى الدولى للاستثمار والتنمية-ادارة البحوث-الرسالة للطباعة والنشر-القاهرة ١٩٨٨م
- (٩) عبدالله بن عبدالرحمن: عارضة الاحوزى بشرح صحيح مسلم للامام ابن العربى المالكى، دار الكتب العلمية، بيروت-بغير تاريخ؟
- (١٠) فؤاد شندى: التنمية الاقتصادية فى الاسلام، الاندلس للاعلام، ط١، القاهرة ١٩٨٧م
- (١١) محمود ابو سعود: اثر تطبيق النظام الاقتصادى الاسلامى فى المجتمع، جامعة الامام محمد بن سعود الاسلامية، المجلس العلمى، القسم الرابع، الرياض ١٤٠٤هـ
- (١٢) محمد عبدالمنعم عفر: نحو النظرية الاقتصادية فى الاسلام، مطبوعات الاتحاد الدولى للبنوك الاسلامية ١٩٨١م.
- (١٣) محمد على الصابونى: مختصر تفسير ابن كثير، اختصار وتحقيق الصابونى، دار القرآن الكريم، ط٨، بيروت ١٩٨١ج ٢.
- (١٤) ناجى معروف: اصالة الحضارة العربية، دار الثقافة، بيروت ط٣، ١٩٧٥م

سەرچاوه عهزهبهكان

- (١) القرآن الكريم.
- (٢) ابراهيم احمد عمر: فلسفة التنمية، رؤية اسلامية، المعهد العالمى للفكر الاسلامى، مكتب خرطوم ط١ ١٩٨٩م.
- (٣) ابراهيم دسوقى اباظة: الاقتصاد الاسلامى، مقوماته ومنهاجه، مراجعة على عبدالواحد وافى، دار الشعب، قصر العينى، القاهرة ١٩٧٣م
- (٤) ابن خلدون: مقدمة ابن خلدون، تحقيق على عبدالواحد وافى، ٤ اجزاء لجنة البيان العربى ط١ الجزئان الاول والثانى، القاهرة ١٩٥٧م والجزئان الثالث والرابع ١٩٦٠م
- (٥) الغزالى (ابو حامد): احياء علوم الدين، الجزء الثانى، دار المعرفة للطباعة والنشر، بيروت بغير تاريخ.
- (٦) اسماعيل صبرى عبدالله: نحو نظام اقتصادى عالمى جديد، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة ١٩٧٧م.
- (٧) جورباتشوف (ميخائيل): البيروسترويكا، ترجمة حمدى عبدالجواد، دار الشروق، القاهرة ط١ ١٩٨٨م
- (٨) عبدالحميد الغزالى: اساسيات المنهج الاسلامى فى التنمية الاقتصادية-مركز الاقتصاد الاسلامى، المصرف الاسلامى الدولى للاستثمار والتنمية-ادارة البحوث- الرسالة للطباعة والنشر- القاهرة ١٩٨٨م
- (٩) عبدالله بن عبدالرحمن: عارضة الاحوزى بشرح صحيح مسلم للامام ابن العربى المالكى، دار الكتب العلمية، بيروت- بغير تاريخ؟
- (١٠) فؤاد شندى: التنمية الاقتصادية فى الاسلام، الاندلس للاعلام، ط١، القاهرة ١٩٨٧م
- (١١) محمود ابو سعود: اثر تطبيق النظام الاقتصادى الاسلامى فى المجتمع، جامعة الامام محمد بن سعود الاسلامية، المجلس العلمى، القسم الرابع، الرياض ١٤٠٤هـ
- (١٢) محمد عبدالمنعم عفر: نحو النظرية الاقتصادية فى الاسلام، مطبوعات الاتحاد الدولى للبنوك الاسلامية ١٩٨١م.
- (١٣) محمد على الصابونى: مختصر تفسير ابن كثير، اختصار وتحقيق الصابونى، دار القرآن الكريم، ط١، ٨، بيروت ١٩٨١ج٢.
- (١٤) ناجى معروف: اصالة الحضارة العربية، دار الثقافة، بيروت ط١، ١٩٧٥م

